

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

УКРАЇНЬКА
ГЕЛЬСІНЬСКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

ПРАВА ЛЮДИНИ

В УКРАЇНІ 2017

ДОПОВІДЬ

ПРАВОНАХОДИНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

УКРАЇНЬКА ГЕЛЬСІНЬСКА
СПІЛКА З ПРАВ ЛЮДИНИ

Київ 2018

УДК 342.7.03(477)
ББК 67.9(4Укр)400.7

У доповіді розглядається стан прав людини в Україні у 2017 р., досліджений правозахисними неурядовими організаціями та фахівцями у цій сфері. За підсумками огляду надаються рекомендації для усунення порушень прав людини та основоположних свобод і поліпшення ситуації в цілому.

Права людини в Україні – 2017. Доповідь правозахисних організацій / За ред.: О.М. Павліченка, О.А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., 2018. – 92 с.

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

Публікація підготовлена та видана в рамках проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Права людини в дії», який впроваджується Українською Гельсінською спілкою з прав людини. Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди USAID або Уряду США. Відповідальність за зміст публікації несуть виключно автори та УГ-СПЛ. Американський народ через USAID надає економічну та гуманітарну допомогу по всьому світу понад 55 років. В Україні допомога USAID надається у таких сферах, як: економічний розвиток, демократія та управління, охорона здоров'я і соціальний сектор. Починаючи з 1992 р., Агентство США з міжнародного розвитку надало Україні технічну та гуманітарну допомогу на суму 1,8 мільярда доларів. Докладнішу інформацію про програми USAID в Україні можна отримати на офіційному веб-сайті USAID ukraine.usaid.gov та сторінці у Facebook www.facebook.com/USAIDUkraine.

УДК 342.7.03(477)
ББК 67.9(4Укр)400.7

© Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2018

ЗМІСТ

Від укладачів	4
1. Права людини на окупованих територіях Донбасу та АР Крим	5
2. Дотримання прав людини в секторі безпеки	9
3. Права людини у діяльності антикорупційних органів	12
4. Права людини у відносинах з фіскальними органами	16
5. Право на життя, захист від катувань та поганого поводження	18
6. Право на справедливий суд, право на правову допомогу	21
7. Право на приватність	26
8. Свобода пересування	30
9. Право на свободу та особисту недоторканність	32
10. Свобода думки, совісті та віросповідання	34
11. Свобода мирних зібрань	38
12. Свобода об'єднань	41
13. Право власності	43
14. Гідний рівень життя	46
15. Право на освіту	50
16. Протидія дискримінації	53
19. Участь в управлінні державними справами	57
18. Права внутрішньо переміщених осіб	61
19. Права жінок	64
20. Права дітей	68
21. Права людей з інвалідністю	71
22. Права осіб із проблемами психічного здоров'я	74
23. Права людини у пенітенціарній системі	78
24. Рекомендації	82
25. Рекомендовані джерела інформації.	91

Від укладачів

У ЦЬЙ ДОПОВІДІ представлено огляд найбільш актуальних проблем у сфері дотримання прав людини і основних свобод в Україні, обумовлених збройним конфліктом. У 2017 році ситуація дотримання прав людини ускладнювалася щонайменше наступними факторами:

- не були розроблені державні стандарти евакуації та супроводу дітей та осіб з інвалідністю під час військових дій, гуманітарних ситуацій та стихійного лиха;
- більше 200 тисяч дітей потребували термінової психологічної допомоги через психологічні травми внаслідок загибелі рідних та близьких, перебування під обстрілами тощо.
- не була вирішена проблема участі внутрішньо переміщених осіб у голосуванні;
- традиційна система кримінальної юстиції залишилася непристосованою до захисту фундаментальних прав людини – з обмеженим доступом жертв конфлікту до правосуддя та безкарністю злочинців, що обумовило недостатній рівень відповідальності держави перед громадянами України.

Презентуючи увазі широкого кола читачів аналіз річного перебігу подій, Українська Гельсінська спілка з прав людини висловлює щире подяку за всебічну допомогу у підготовці доповіді «Права людини в Україні – 2017»:

Організаціям, матеріали яких було використано:

- International Foundation for Electoral Systems (IFES)
- БФ «Восток-SOS»
- ГО «Асоціація українських моніторів дотримання прав людини діяльності правоохоронних органів»
- ГО «Харківська правозахисна група»
- Громадянська мережа ОПОРА
- Донецька обласна організація ВГО «Комітет Виборців України»
- Програма розвитку ООН в Україні
- Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
- Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова
- Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини
- Фонду Демократичних ініціатив ім. Ілька Кучеріва
- Харківський інститут соціальних досліджень
- Центр інформації про права людини
- Центр політико-правових реформ

Авторам і співавторам окремих розділів та дослідникам, матеріали яких було використано:

Олена Ащенко, Алла Блага, Ольга Веснянка, Андрій Галай, Дезідеріу Гергей, Дарка Гірна, Сергій Глушко, Андрій Діденко, Зоя Загинея, Євген Захаров, Тетяна Курманова, Валерія Лукашенко, Марія Менджул, Богдан Мойса, Дмитро Мрачник, Тетяна Печончик, Яна Полянська, Олена Семьоркіна, В'ячеслав Тильчик, Ольга Тильчик, Вадим Човган, Олег Шинкаренко, Дмитро Ягунов

Доповідь була б неможливою без сприяння і допомоги В'ячеслава Боднара, Наталі Козаренко, Світлани Рибалко.

Цю публікацію здійснено за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). За зміст публікації відповідає виключно Українська Гельсінська спілка з прав людини та автори і її не можна вважати такою, що відображує позицію вищезазначених донорів.

Олександр Павліченко, Олег Мартиненко

1. ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ДОНБАСУ ТА АР КРИМ¹

ПОРУШЕННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ на окупованих територіях Донбасу протягом 2017 р. продовжували мати системний характер, в результаті яких жертвами конфлікту стали не менше 644 осіб цивільного населення, постраждалих внаслідок конфлікту: 112 загиблих та 532 поранених. З них 7,9 % складають діти – п'ятеро загиблих та 46 поранених. Для понад 600 тис. цивільних осіб (з них 100 тис. дітей), які мешкають в «сірій зоні» по обидві сторони лінії зіткнення, умови життя погіршилися через пошкодження житла та об'єктів цивільної інфраструктури, обмеження свободи пересування, високий рівень безробіття, нестачу громадського транспорту.² На державному рівні єдиного обліку загиблих цивільних та пошкодженого майна створено не було.

На окупованих територіях Донбасу найбільшого резонансу отримала практика свавільних затримань громадян силовими структурами т.зв. ЛНР/ДНР під виглядом адміністративного арешту. Початковий строк такого арешту складає 30 діб з можливістю його продовження до 60 діб. Тримання під час арешту може проходити без контактів з родичами та адвокатами, без процесуального нагляду та моніторингу з боку міжнародних організацій. Таким чином «адміністративний арешт», який може тривати до кількох місяців, за усіма сутнісними ознаками майже не відрізняється від факту насильницького зникнення. В цілому «МДБ» у 2017 році затримало 246 осіб за «підозрою у шпигунстві та державній зраді».³

В одному з таких випадків, у лютому 2017 р. озброєні люди в камуфляжній формі і масках увірвалися в приватний будинок у Донецьку і «заарештували» чоловіка на очах у його сім'ї. Наступного дня «МДБ» підтвердило, що чоловік перебуває під 30-денним «адміністративним арештом». У березні «МДБ» повідомило, що строк тримання під вартою було продовжено ще на 30 днів, без надання будь-якої інформації про його місцезнаходження. Жертві лише дозволили двічі зателефонувати дружині. Під час першого дзвінка, вона зрозуміла по голосу, що він страждає від фізичного болю. У квітні його сім'ї повідомили, що чоловіка обвинувачують у «шпигунстві». Станом на 15 травня місце його утримання під вартою залишалося невідомим, а його адвокат не мав безперешкодного доступу до нього.⁴

Свавільність затримань супроводжується порушенням права на життя затриманих та жорстоким поводженням з ними. Умови тримання ускладнені недостатнім рівнем медичної допомоги, іжею неналежної якості, відсутністю належного опалення. Ці ж проблеми стосуються й виправних колоній, де до зазначених проблем слід додати свавільне порушення права на свободу тих засуджених, які повністю відбули строк покарання або були виправдані судами на контрольованій Урядом території після початку конфлікту. Проте дана категорія засуджених звільнена не була. Засудженим, ув'язненим на території т.зв. ДНР до початку конфлікту, також відмовляють в переведенні на контрольовану урядом України територію.⁵ Окремими дослідженнями правозахисників станом на січень 2017 року було виявлено 147 незаконних місць несвободи, створених сепаратистами (84 місця в Донецькій і 63 місця в Луганській областях). Особи, які в них утримувалися, також вказують на обмежений доступ до води; відсутність спеціально облаштованих місць для

¹ Підготовлено Олегом Мартиненко, УГСПЛ

² Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 16 лютого 2017 року по 15 лютого 2018 року

³ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2017 року – 15 лютого 2018 року

⁴ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року

⁵ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року

сну; неналежні санітарні умови; відсутність доступу до свіжого повітря, широке застосування фізичного, сексуального та психологічного насильством.⁶

Свобода слова є непропорційно та незаконно обмеженою, через що об'єктивне викладення суспільно-значущої інформації часто є неможливим. Відомим є випадок із затриманням 13 липня 2017 року жінки з вадами слуху, яка публічно критикувала «Луганську народну республіку» у соціальних мережах. Вона утримувалася 16 діб без адвоката та зв'язку із зовнішнім світом. Під час одного із допитів їй вивихнули палець із використанням пласкогубців. Після цього вона була «депортована» до контрольно-пропускного пункту у Станиці-Луганській, де їй наказали йти на сторону, підконтрольну Україні.⁷ 27 вересня 2017 року в Донецьку озброєні люди затримали російського блогера, якого під час арешту було побито, зламано ногу та висунуто звинувачення щодо участі в терористичній організації. Продовженням такої політики стала вимога у вересні 2017 р. влади т.зв. ДНР до інтернет-провайдерів щодо збору та зберігання персональних даних усіх користувачів, а також інформації щодо їх дій в інтернеті.⁸ Станом на початок 2018 р. як мінімум двоє блогерів продовжували утримуватись озброєними групами т.зв. ДНР.⁹

Репресивні дії в сфері свободи супроводжуються ризиками в сфері свободи переконань, де особливою категорією об'єктів впливу стають діти. Правозахисникам вдалося виявити залучення близько 200 дітей із непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей до участі у військово-виховних таборах на території Росії, або території, що фактично контролюється Росією (Абхазія, Крим). Частина таких таборів проводилась на базі військових частин Збройних сил Російської Федерації (табори «Бойове братство», «Гвардієць») або ж із залученням представників силових структур Російської Федерації. Експерти зазначають, що такі дії з дітьми окупованих територій, у поєднанні з військово-патріотичною риторикою створює реальний ризик для прикриття вербування та підготовки юнаків і дівчат для участі у незаконних воєнізованих формуваннях.¹⁰

На окупованих територіях зафіксовані масштабні перешкоджання діяльності релігійних громад Свідків Єгови: обшуки, збір персональних даних, примушування до перереєстрації, конфіскація майна. Так, у 2017 р. був конфіскований будинок у громади м. Горлівка (Донецька обл.), ще три будинки були закриті у Луганську, Алчевську та Голубівці (Луганська обл.).¹¹ З лютого 2018 р. у т.зв. ЛНР вийшов «закон», що забороняє всі «релігійні групи», не пов'язані безпосередньо з «традиційними» конфесіями.¹²

Право власності пересічних громадян також знаходиться під загрозою. Так, 3 листопада 2017 року у т.зв. ДНР було оприлюднено наказ про «націоналізацію» врожаю, вирощеного за земельних ділянок, включених до «державного» та «комунальних» «майнових фондів» та «зайняті» юридичними особами або фізичними особами «без дозволу».¹³ Жителі Луганська стурбовані вимогами влади т.зв. ЛНР, згідно яких приватне житло, залишене без нагляду на строк від 3 місяців, підлягає інвентаризації з можливим переданням у володіння іншими особами.

Залишається актуальним доступ вразливих категорій населення до соціальних послуг та державної допомоги. Зокрема, люди з інвалідністю не мають можливості отримувати

⁶ Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства. Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017. https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOs_ua.pdf

⁷ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року

⁸ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року

⁹ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2017 року – 15 лютого 2018 року

¹⁰ Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства. Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017. https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOs_ua.pdf

¹¹ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року

¹² Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2017 року – 15 лютого 2018 року

¹³ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року

безкоштовно окремі медикаменти, товари та щорічне лікування, а допомога з інвалідності, яку виплачують т.зв. ЛНР/ДНР, не покриває основних потреб. В силу цих обставин уразливі категорії населення залишаються залежними від своїх сімей або гуманітарної допомоги. Остання, на жаль, довільно обмежується місцевою владою шляхом акредитування, через що доставляння гуманітарної допомоги до 800 тисяч людей, які її потребують, стає проблематичною.¹⁴ Уряд України в 2017 р. продовжував політику обмежень виплати пенсій в залежності від реєстрації осіб в якості ВПО та місця їх проживання.

На території окупованого Криму основна кількість резонансних порушень прав людини була пов'язана з громадами кримських татар. Окупаційна влада активно переслідувала спроби кримських татар проявляти власну громадську, релігійну або культурну активність. З цією метою був застосований широкий спектр репресивних дій – від штрафів за участь у несанкціонованих діях до масових арештів та звинувачень у приналежності до «Хізб ут-Тахріру» – організації, що вважається «терористичною» та діяльність якої у Російській Федерації заборонена. Менджліс кримськотатарського народу також віднесено до екстремістських організацій.

Так, 21 лютого 2017 р. були заарештовані 10 кримських татар, які знімали на відео обшук в будинку, що належить кримському татарину, підозрюваному в екстремізмі. Вони були визнані винними в порушенні громадського порядку і протидії переміщенню цивільних осіб та засуджені до п'яти діб адміністративного арешту. 13 квітня 2017 р. поліція провела рейд в Бахчисараї і заарештувала двох кримських татар за розміщення «екстремістських матеріалів» у соціальній мережі. П'ять інших кримських татар, які зібралися на вулиці, спостерігаючи за поліцейським рейдом, були заарештовані і звинувачені в «несанкціонованому громадському зібранні». Всі семеро були засуджені, шестеро – до адміністративного арешту (від двох до 10 днів) і один – до грошового штрафу.¹⁵

8 серпня 2017 р. літнього кримськотатарського чоловіка було заарештовано за проведення одиночного пікету навпроти будівлі Верховного суду Криму в Сімферополі на підтримку кримських татар, щодо яких здійснюються кримінальні провадження. Його було притягнуто до відповідальності за проведення несанкціонованого громадського зібрання і здійснення опору наказам поліції та призначено штраф у розмірі 10 тис. рублів, а також 10 днів арешту.¹⁶

Одними з найбільш резонансних порушень прав людини стало засудження 11 вересня 2017 р. Ахтема Чийгоза до 8 років позбавлення волі за організацію масових заворушень протягом громадського зібрання у Сімферополі 26 лютого 2014 року, тобто до окупації Криму. Іншим випадком стало засудження 27 вересня 2017 р. Ільмі Умерова до двох років позбавлення волі за публічні заклики до порушення територіальної цілісності Російської Федерації протягом телевізійного інтерв'ю.¹⁷

Залишалася напруженою ситуація зі свободою слова, оскільки окупаційна влада продовжила здійснення тиску на опозиційних та незалежних журналістів. У лютому 2017 р., наприклад, у Сімферополі була затримана знімальна група телеканалу СТБ (Україна), яка в якості експерименту отримала дозвіл російського МЗС на роботу в Криму.¹⁸ Журналісток Олену Лунькову і Ірину Ромалійську поліцейські перевіряли кілька годин, при цьому вилучили їх документи. Журналістки вважають, що саме широкий розголос інциденту в соцмережах і медіа не допустив того, щоб ситуація стала більш серйозною. Окремі журналісти та активісти, які активно висловлюються по кримській тематиці в ЗМІ, навіть внесені в список терористів і екстремістів (<http://fedsfm.Ru/documents/terrorists-catalog-portal>

¹⁴ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року

¹⁵ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року

¹⁶ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року

¹⁷ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року

¹⁸ <https://www.facebook.com/lunkovaalyona/posts/10207079799107821>

аст). В цьому списку є також українські журналісти, кримчани Ганна Андрієвська, Андрій Клименко та Олег Сенцов.¹⁹

18 грудня 2017 року Верховний суд Криму залишив чинним вирок, винесений журналісту-фрілансеру Миколі Семені, якого у квітні 2016 року обвинуватили за написання (під псевдонімом) статті, котра нібито містить заклики до порушення територіальної цілісності Російської Федерації.²⁰

Залишається системною проблемою неналежний рівень надання медичної допомоги у місцях несвободи на території окупованого Криму. Управління Верховного комісара ООН повідомило про випадок відмови засудженому в медичній допомозі в Сімферопольській виправній колонії № 102 через те, що у нього не було медичної страховки Російської Федерації. 6 березня 2017 р. у виправній колонії в Російській Федерації (Тлюстенхабль, Адигея) помер кримський ув'язнений Андрій Левін, куди він був переведений з Криму 1 листопада 2015 року. Він страждав на ВІЛ, туберкульоз, хронічний панкреатит і хронічний паранефрит. 16 лютого 2017 р. А.Левін звернувся до прокуратури Адигеї зі скаргою на те, що йому не було надано жодного медичного лікування.²¹

Серед масштабних порушень прав людини в Криму слід зазначити призов жителів Криму до збройних сил РФ, що порушує встановлену міжнародним гуманітарним правом заборону примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в збройних силах окупаційної держави. Кількість двох призивів у 2017 р. склала 4800 осіб, при цьому вперше третину призовників планувалося перевести з Криму на материкову частину РФ.²²

¹⁹ КРЫМ БЕЗ ПРАВИЛ. Тематический обзор ситуации с правами человека в условиях оккупации». - Вып. 4 - Информационная оккупация / Под общей ред.: С. Заец, Р. Мартыновский, Д. Свиридова. – Киев, 2017. - 92 с., https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/4Kr_Ru_fin_18.12.2017.pdf

²⁰ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2017 року – 15 лютого 2018 року

²¹ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року

²² Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 16 лютого 2017 року по 15 лютого 2018 року

2. ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ²³

У МІЖНАРОДНІЙ ПРАКТИЦІ під сектором безпеки маються на увазі структури та установи, відповідальні за управління, забезпечення і контроль за безпекою в країні: збройні сили та правоохоронні органи, пенітенціарна служба та служба зовнішньої розвідки. Завдання сектору безпеки – реагувати на громадські потреби та гарантувати безпеку як суспільне благо.²⁴ Відповідно до європейського підходу, сектор цивільної безпеки передбачає узгоджену у правовому полі роботу цивільних органів безпеки, правоохоронних органів, судової системи та оборонних структур.²⁵

Попередня доповідь зафіксувала негативний стан дотримання прав людини в діяльності низки правоохоронних органів, що передусім стосувалося діяльності Служби безпеки. Ця тенденція зберігалася й у 2017 році.

До прикладу, у травні 2017 р. було зафіксовано спробу легітимізувати статус слідчих ізоляторів СБУ, на незаконному існуванні та функціонуванні яких неодноразово наголошували міжнародні інституції. Законопроект дістав негативну оцінку громадянського суспільства як крок назад у забезпеченні права на свободу та особисту недоторканність.²⁶

Протягом 2017 р. також були зафіксовані факти незаконних дій працівників СБУ в зоні АТО. Таким, наприклад, було побиття та незаконний фізичний огляд жінки, затриманої у травні в м. Маріуполь за підозрою у належності до незаконних збройних формувань.²⁷ Зафіксовані скарги цивільного населення, яке перетинає КПВВ, на факти примушування працівниками СБУ до підписання документів про готовність збирати інформацію та передавати її СБУ.²⁸ 15 серпня 2017 р. жертвою жорстокого поводження з боку працівників СБУ стала Д.Мастікашева, громадянка України, під час її приїзду з Москви. Порухення процесуальних прав затриманих – проведення допиту без адвокатів – зафіксовано 12 жовтня 2017 р. в результаті затримання Службою безпеки активістів кримського Євромайдану та організації «Автономний Опір».²⁹

Відсутність дієвого контролю за діяльністю СБУ стала причиною того, що лише на підставі інформації, наданої СБУ до Пенсійного фонду, було припинено соціальні виплати близько 200 тисячам ВПОЗ0. У такий само необ'єктивний та позасудовий спосіб, лише на підставі інформації СБУ, в 2017 р. було заблоковано соціальні мережі «ВКонтакте» та «Однокласники», а також застосовано обмежувальні санкції стосовно 468 юридичних та 1228 фізичних осіб. Блокування веб-ресурсів дістало негативну оцінку практично усіх цільових груп, міжнародних та національних експертів через порушення принципу пропорційності втручання держави в свободу слова.³¹

СБУ перебувала у фокусі міжнародної уваги також через затримання опозиційних журналістів з Узбекистану (Нарзулло Охунжонов) та Азербайджану (Фікрат Гусейнов). Їх затримання формально здійснювалося на законних підставах згідно з процедурами між-

²³ Розділ підготовлено: Мартиненко Олег, Блага Алла, УГСПЛ

²⁴ Україна. демократичне урядування у секторі безпеки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukrainesecuritysector.com/uk/topic/>

²⁵ Цілісність сектору безпеки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://securitysectorintegrity.com/uk>

²⁶ Проект Закону про внесення змін до Законів України «Про попереднє ув'язнення» та «Про Службу безпеки України» щодо функціонування слідчих ізоляторів №6521 від 26.05.2017 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61911

²⁷ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf

²⁸ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport20th_UKR.pdf

²⁹ Андрій Коваленко. Human Rights Watch: СБУ затримала кримських активістів у стилі ФСБ // Depo. Війна. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.depo.ua/ukr/war/human-rights-watch-sbu-zatrimala-krimskih-aktivistiv-u-stili-fsb-20171013657196>

³⁰ С 1 апреля приостановлены выплаты переселенцам, попавшим в «списки СБУ» // 62.ua Сайт города Донецка [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.62.ua/news/1626457?utm_source=Abomus&utm_medium=referral&utm_campaign=news

³¹ Олексій Панич. Блокування інтернет-ресурсів йде врозріз із розумінням свободи слова – Рада Європи // «Детектор медіа». Олексій Панич [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://detector.media/infospace/article/126033/2017-05-17-blokuvannya-internet-resursiv-ide-vrozriz-iz-rozuminyam-svobodi-slova-rada-evropi/>

народного розшуку Інтерполу. Проте формальне дотримання протоколу з подальшою екстрадицією журналістів несли реальні загрози їхньому здоров'ю та життю. Відсутність удосконалення державних процедур надання політичного притулку, враховуючи випадки з біженкою Амінат Бабаєвою (Дагестан) та членом партії «Яблуко» Володимиром Єгоровим (РФ)³², ставить СБУ у позицію потенційного порушника прав людини.

Слабко аргументованими з позиції закону виглядали затримання працівниками СБУ журналістів-фрілансерів Антоніо Памплієги та Анхеля Састре (Іспанія), Тамари Нерсесян та В'ячеслава Немишева (РФ).³³

Станом на 1 листопада 2017 р. у провадженні Військової прокуратури перебували 118 злочинів, скоєних як працівниками СБУ (зловживання владою, фізичне насильство над затриманими), так і особовим складом військових формувань України.³⁴

Вектор порушень прав людини в діяльності Збройних Сил протягом 2017 р. здебільшого вказував на незадовільну роботу командування щодо розшуку щонайменше 425 військовослужбовців, зниклих безвісти. Правозахисники констатують, що службові розслідування за фактом зникнення безвісти особового складу проводяться командуванням військових частин неефективно або ж не проводяться взагалі, виплати грошового забезпечення членам сімей зниклих безвісти не здійснюються. Національних баз ДНК військовослужбовців та правоохоронців не створено, це робить процес пошуку зниклих та ідентифікації загиблих невиправдано довгим.

Моніторинг імплементації Національної стратегії у сфері прав людини у 2017 р. висвітлив додаткові проблеми ЗСУ:

- не реалізовано конституційне право на заміну військової служби альтернативною у разі, коли виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням особи;
- учасників АТО з інвалідністю не забезпечено можливістю отримання нової освіти на бюджетній основі або небюджетній із поверненням коштів;
- не забезпечено безоплатну підготовку до вступу у вищі та професійно-технічні навчальні заклади демобілізованих учасників АТО, зі включенням поряд з освітньою частиною постійного психологічного супроводу ветеранів.

Окремої уваги заслуговує тема планування військових операцій, оскільки навіть у 2017 р. більшість із них не були сплановані або контрольовані у спосіб, який передбачав би зведення до мінімуму шкоди цивільному населенню від застосування зброї.³⁵

Проблема точного підрахунку втрат та збитків у зоні АТО посилюється через неефективну роботу Національної поліції: місцеві підрозділи поліції часто не вносять до ЄРДР відомості про злочин з метою зменшити негативну статистику щодо злочинів, пов'язаних із проведенням АТО. Навіть якщо такі відомості були внесені до ЄРДР, немає єдиного підходу до кваліфікації злочинів, скоєних в ОРДЛО. Низка населених пунктів АТО не має дільничних інспекторів поліції або ж їхній графік роботи передбачає лише декілька робочих годин на тиждень. Громадяни, чия нерухомість була зруйнована або пошкоджена, не мають можливості звернутися в правоохоронні органи для ініціювання відкриття кримінальних проваджень.³⁶

Протягом 2017 р. МВС України не спромоглося забезпечити стабільну охорону мирних зібрань. Це стосується, насамперед, нечисленних та регіональних публічних заходів, ор-

³² Олег Шинкаренко. Правозахисники: СБУ допомагає спецслужбам авторитарних країн // Олег Шинкаренко. Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/pravozahysnyky-sbu-dopomahaje-spetsluzhbam-avtorytarnyh-krajin/>

³³ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport20th_UKR.pdf

³⁴ Там само.

³⁵ Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства // Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOs_ua.pdf

³⁶ Там само.

ганізованих групами меншин або опозиційними політичними рухами. Поліція не забезпечила належного рівня безпеки учасникам мирного зібрання «Права ЛГБТ – права людини» 17 травня 2017 р. у Харкові, на яких здійснили напад члени «Правого сектору». Виключно через відмову поліції гарантувати безпеку було скасовано феміністичну демонстрацію у Києві у червні 2017 р.³⁷ Водночас МВС України не створило належної нормативної бази для організації роботи персоналу під час проведення мирних зібрань, як це планувалося ще у 2016 р. Підрозділи Національної гвардії, Національної та патрульної поліції, задіяні в охороні громадського порядку, не мають належної координації, уніфікованих та чітких алгоритмів дій, часто – навіть ознак ідентифікації, що створює для учасників мирних зібрань реальну загрозу довільних, незаконних та безкарних дій з боку держави.³⁸

Проблемним залишається напрямок роботи поліції з ромськими громадами. Незважаючи на задекларовані реформаторські кроки та численні тренінги від неурядових та міжнародних організацій, підрозділи поліції не демонструють ознак сервісної моделі, коли справа стосується проблем ромської спільноти. До прикладу, зостався нерозслідуваним резонансний факт насильства та незаконних обшуків, здійснених стосовно 150 мешканців ромського табору (Березняки, м. Київ) невідомими особами в масках, після якого табір було повністю знищено внаслідок пожежі.³⁹

У 2017 р. МВС перебувало під шквалом критики через відсутність прогресу у практиці поводження з мігрантами. Правозахисники констатують, що шукачі притулку, затримані персоналом Державної прикордонної служби, часто не мають змоги подати заяву про надання притулку через відсутність правової допомоги юристами. Навіть у разі прийняття такої заяви не існує чіткої та ефективно виконуваної процедури передання заяви до найближчого офісу міграційної служби.

МВС стабільно негативно репрезентує міжнародний імідж України через відсутність ефективних процесуальних інструментів захисту прав осіб, затриманих у транзитних зонах аеропортів, які, до того ж, як правило, позбавлені їжі, води та можливості забезпечення елементарної гігієни. Причиною цього, крім нестачі перекладачів та фінансування, є тенденція правоохоронців не складати адміністративні протоколи про затримання іноземців та осіб без громадянства, оскільки факт складання протоколу зобов'язує їх інформувати центри з надання безоплатної правової допомоги.

МВС так само є відповідальним за відсутність обліку осіб без громадянства, які перебувають на території України, а відповідно – за відсутність належних законодавчих ініціатив з урегулювання проблем цієї соціально вразливої групи, яка кількісно коливається від 3 млн 522 тис. 811 до 4 млн 587 тис. 712 осіб.⁴⁰

Як розв'язання зазначених проблем з боку міжнародних організацій пропонується здійснити реформу сектору безпеки.⁴¹ Реформування безпекового сектору не є синонімом реформування у сфері оборони, оскільки воно є ширшим, і таким, що адекватно відображає інтереси населення в цілому та окремих соціальних груп, а також враховує гендерні аспекти. Проте керівництво України та її силових структур, на думку міжнародних інституцій, неприпустимо довго перебуває лише на підготовчому етапі такої реформи попри наявність концептуальних і стратегічних документів реформування.⁴²

³⁷ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf

³⁸ Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства // Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOs_ua.pdf

³⁹ Ольга Веснянка. Виселення ромів з табору у Києві це порушення прав людини – правозахисники // Громадське радіо. Ольга Веснянка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/ru/programs/chiriklo/vyselennya-romiv-z-taboru-u-kyievi-ce-porushennya-prav-lyudyny-pravozahysnyky>

⁴⁰ Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства // Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOs_ua.pdf

⁴¹ Україна. демократичне урядування у секторі безпеки. <https://ukrainesecuritysector.com/uk/topic/>

⁴² Україна-2016: здобутки і проблеми на шляху трансформації. Прогнози-2017. Громадська думка про підсумки 2016 р. [Електронний ресурс] / [Ю. Якименко, А. Биченко, В. Замятін та ін.]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016-2017_Pidsumky.pdf

3. ПРАВА ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ⁴³

ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ, незалежними антикорупційними органами є Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (Національне бюро) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП). Аналіз діяльності НАЗК, Національного бюро та САП упродовж 2017 р. свідчить про те, що чи не найбільші проблеми з дотриманням прав людини наявні у діяльності НАЗК, що зумовлено інституційними та кадровими проблемами, а також бездіяльністю цього превентивного антикорупційного органу.

Стосовно Національного бюро, то у контексті дотримання прав людини протягом 2017 р. особливих підстав для занепокоєння не виникло:

1. За даними опитування Фонду демократичних ініціатив ім. Ілька Кучеріва, Національне бюро є найактивнішим антикорупційним органом (24%). На думку 10% опитаних, найкращим державним органом у сфері протидії корупції є САП⁴⁴. Важливо відзначити, що впродовж 2017 р. діяльність цих антикорупційних органів була злагожденішою, ніж у попередні роки та ґрунтувалася в основному на дотриманні прав людини у сфері кримінального судочинства. Отже, оцінка діяльності Національного бюро та САП серед населення та рівень довіри до цих незалежних антикорупційних органів є досить високими порівняно з іншими державними інституціями. Варто також зауважити, що процесуальні дії детективів та оперативних працівників Національного бюро в 2017 р. здійснювалися за належного процесуального керівництва прокурорів САП та під судовим контролем відповідно до вимог КПК України.

2. У діяльності Національного бюро та САП у 2017 р. як позитивні слід виокремити справи про корупційні злочини високопосадовців та членів їхніх сімей. Ідеться про «Справу Насірова», «Справу Мартинова», «Справу бурштинових магнатів» (підозрювані Б. Розенблат та М. Поляков), «Справа рюкзаків» (підозрюваний – О. Аваков), «Справа кузні» (розслідування закупівлі Державною прикордонною службою України за кошти Державного бюджету України бронемашин «Тритон» у заводу «Кузня на Рибальському»).

3. Прозорість діяльності Національного бюро та САП забезпечується постійним інформуванням громадськості про розслідування корупційних злочинів топ-чиновників як у ЗМІ, так і на власних офіційних веб-сторінках та у соціальних мережах. Наприклад, Національне бюро має сторінку у Facebook⁴⁵, мікроблог у Twitter⁴⁶ та Youtube канал⁴⁷. У Національному бюро створено Відкритий офіс, діяльність якого спрямована на популяризацію цього антикорупційного органу, антикорупційне навчання у школах та вищих навчальних закладах України тощо. У такий спосіб громадськість постійно отримує інформацію про антикорупційну діяльність та антикорупційні ініціативи таких органів, як НАБУ та САП.

4. Важливим аспектом у діяльності Національного бюро та САП упродовж 2017 року стало питання про провокацію підкупу, яка зачіпає і права людини⁴⁸. Наприкінці цього року розгорівся конфлікт між Національним бюро та САП з одного боку і Службою безпеки України (СБУ) та Генеральною прокуратурою (ГПУ) – з іншого. Нагадаємо, що на-

⁴³ Розділ підготовлено доктором юридичних наук Зоєю Загинею

⁴⁴ Результати опитування. Кому довірити боротися з корупцією і формувати Антикорупційний суд – думка населення // Офіційний веб-сайт Фонду Демократичних ініціатив ім. Ілька Кучеріва [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/komu-doviriti-borotisyaz-koruptsiyu-i-formuvati-antikoruptsiyniy-sud-dumka-naselennya>

⁴⁵ Сторінка Національного антикорупційного бюро України у мережі Facebook [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.facebook.com/nabu.gov.ua>

⁴⁶ Мікроблог Національного антикорупційного бюро України у Twitter [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://twitter.com/nab_ukr

⁴⁷ Youtube канал Національного антикорупційного бюро України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.youtube.com/c/NABUofficial>

⁴⁸ Глушко Сергей. Провокация подкупа: имеются оправдывающие обстоятельства // Судебно-юридическая газета. Глушко Сергій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sud.ua/ru/news/publication/113675-provokatsiya-podkupa-imeyutsya-opravdyvayushchie-obstoyatelstva>

прикінці листопада 2017 р. СБУ затримала 7 співробітників Національного бюро України, які працювали під прикриттям. Одного з них звинуватили у передачі неправомірної вигоди заступникові голови Державної міграційної служби України. У результаті Національне бюро припинило всі операції своїх таємних агентів під прикриттям. Затриманому детективу пред'явлено підозру у скоєнні злочинів, передбачених ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» та ст. 370 «Провокація підкупу» КК України. Можливість провокації підкупу безпосередньо впливає на дотримання прав людини в Україні у сфері кримінального судочинства та має здійснюватися відповідно до критеріїв, запропонованих Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ), а також національного законодавства. У рішеннях ЄСПЛ визначено основні умови, за сукупності яких діяльність таємних агентів не є провокацією підкупу: 1) всі методи проведення негласних слідчих дій повинні бути передбачені у законодавстві країни та проводитися на основі достатньої підстави; 2) слід чітко розмежовувати справи, у яких таємні агенти спровокували виникнення злочинного наміру, якого не існувало до провокації, з тими справами, в яких підозрювана особа вже мала намір вчинити злочин; 3) під час проведення спецзавдань завжди потрібно вживати запобіжних заходів у виді судового контролю, щоб негласні дії не відбувалися лише за рішенням самого виконавця чи його безпосереднього начальника; 4) таємна слідча діяльність повинна бути спрямована на запобігання злочинам, а не їх стимулювання; 5) негласні слідчі розшукові дії повинні відбуватися у таємний спосіб. Для цього агентам слід відмовитися від повторних пропозицій неправомірної вигоди, наполегливих нагадувань, прямих умовлянь, погроз, примушування (рішення у справах «Тейшейра де Кастро проти Португалії», «Мілініне проти Литви», «Раманаускас проти Литви»). Отже, для того, щоб права людини у сфері кримінального провадження щодо корупційних злочинів не обмежувалися, слід внести зміни у кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України в частині відмежування провакативної діяльності від законної таємної.

Більшої критики з позицій реалізації прав людини у 2017 р. заслугове НАЗК, яке допустило низку недоліків.

1. Дотримання прав людини доцільно розглядати крізь призму виконання основних антикорупційних заходів. Як вбачається з аналізу основних антикорупційних заходів, виконання яких було заплановано у Засадах державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2014 – 2017 рр., затверджених Законом України від 14 жовтня 2014 р. №1699-VII⁴⁹ та Державній програмі щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015 – 2017 рр., затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. №265⁵⁰, до кінця 2017 р. планувалося здійснити близько 200 заходів. З них не виконано 33%, виконано невчасно – 40%, в процесі виконання – 5%. Отже, виконано вчасно лише близько 20%⁵¹. Виходить, можна констатувати, що НАЗК неналежно виконувало свої повноваження у сфері організації та контролю за виконанням Антикорупційної стратегії держави. Окрім того, на кінець січня 2018 р. на розгляд Верховної Ради України не внесено нової Антикорупційної стратегії на наступні роки.

2. Дотримання прав людини у сфері кримінального судочинства є найчутливішим до тих порушень, які відбуваються в органах кримінальної юстиції. Зокрема, кожен орган повинен мати власну компетенцію, в яку не можуть втручатися інші органи кримінальної юстиції. Окрім того, основним принципом діяльності таких органів має бути принцип

⁴⁹ Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014 – 2017 роки, затверджених Законом України від 14 жовтня 2014 р. №1699-VII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>

⁵⁰ Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015 – 2017 роки, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. №265 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>

⁵¹ Твереза оцінка результатів антикорупційної реформи // Офіційний веб-сайт Центру політико-правових реформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872481-tverez-a-otsinka-rezultativ-antikoruptionsynoyi-reformi>

законності, який, зокрема, передбачає здійснення відповідних повноважень у сфері кримінальної юстиції на підставі закону. Окремі рішення, прийняті НАЗК упродовж 2017 р., виходять за межі повноважень відповідного органу та суперечать законодавству України. Наприклад, ідеться про рішення НАЗК від 8 грудня 2017 р. №137552, у якому роз'яснюються окремі положення Закону України «Про запобігання корупції» в частині розслідування злочинів, передбачених статтями 366-1 «Декларування недостовірної інформації» та 368-2 «Незаконне збагачення» КК України. Цим рішенням НАЗК вийшло за межі своїх повноважень, оскільки Законом України «Про запобігання корупції» не передбачено повноважень НАЗК щодо надання роз'яснень Закону України «Про запобігання корупції» (крім питань застосування актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, отримання подарунків та термінів, визначених у Законі України «Про політичні партії в Україні») та інших актів законодавства. Окрім того, НАЗК не належить до органів досудового розслідування та не має повноважень збирати докази, можливості цієї інституції одержувати фактичні дані, які можуть свідчити про скоєння злочинів, передбачених статтями 366-1 і 368-2 КК України, є значно вужчими порівняно з відповідними органами⁵³. У такий спосіб рішення НАЗК створює нерівність осіб перед законом і судом, що прямо забороняє Конституція України (ст. 22, 24, 129), оскільки це сприятиме вибірковості підходу до притягнення винуватих осіб за декларування недостовірної інформації та незаконне збагачення.

3. *Виборчі права громадян* можуть бути порушені, зокрема, у встановленні прозорості механізму фінансування політичних партій. НАЗК відповідно до покладених на нього повноважень ще до 14 жовтня 2014 р. мало б затвердити методологію визначення розміру (суми) внеску на підтримку політичної партії у формі робіт, товарів та послуг. Проте проект цієї Методології було розміщено на сайті НАЗК лише наприкінці 2017 р.⁵⁴. Як вбачається з аналізу вказаного вище проекту методології, *під час її підготовки НАЗК не використало ні вже наявних джерел такої оцінки, ані не замовило послуг професійних оцінників. Зокрема джерелом такої інформації могли б бути результати оцінки та узагальнень, що здійснюються Державною службою статистики України. Сама ж методологія має низку недоліків. А саме у проекті Методології не визначене коло випадків, коли політична партія зобов'язана здійснювати оцінку тих чи інших робіт, товарів або послуг; не забезпечено ні партію, ні НАЗК простим, зручним, але водночас досить точним інструментом визначення розміру (суми) внеску у формі робіт, товарів або послуг; містяться некоректні дефініції та не розкривається багатьох термінів, що потребують тлумачення; не визначено особливостей процедури визначення розміру (суми) внеску на підтримку політичної партії у формі робіт, товарів та послуг з боку фахівців НАЗК, а також перевірки правильності здійснення такої оцінки партіями⁵⁵.*

4. Важливим аспектом дотримання прав людини вбачається належне *функціонування у державі Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення*, як того вимагає ст. 59 Закону України «Про запобігання корупції». Функціонування такого реєстру запобігатиме зайняттю посад особами, що уповноважені

⁵² Роз'яснення щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно необхідності попереднього встановлення фактів порушення антикорупційного законодавства, а саме декларування недостовірної інформації та незаконного збагачення, Національним агентством з питань запобігання корупції у ході повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, для порушення кримінального провадження за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених статтями 366-1 та статтею 368-2 Кримінального кодексу України, затв. рішенням НАЗК від 8 груд. 2017 р. №1375 // Офіційний сайт НАЗК [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://nazk.gov.ua/sites/default/files/08.12.1375.pdf>

⁵³ Рекомендації НАЗК щодо умов розслідування злочинів за статтями 366-1 та 368-2 суперечать законодавству та не можуть бути застосовані // Офіційний сайт НАБУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://nabu.gov.ua/novyny/rekomendaciyi-nazk-shchodo-umov-rozsliduvannya-zlochyniv-za-stattiyami-366-1-ta-368-2>; Хавронюк М.І. Висновок щодо рішення НАЗК від 8 грудня 2017 р. №1375 // Офіційний веб-сайт Центру політико-правових реформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872562-visnovok-schodo-rishennya-natsionalnogo-agentstva-z-pitan-zapobigannya-koruptsiyi-vid-8-grudnya-2017-r.-1375>

⁵⁴ Проект Методології визначення розміру (суми) внеску на підтримку політичної партії у формі робіт, товарів та послуг // Офіційний сайт НАЗК [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://nazk.gov.ua/sites/default/files/metodologiya_ostannya_red.docx.pdf

⁵⁵ Калмиков Д.О. Висновок на проект Методології визначення розміру (суми) внеску на підтримку політичної партії у формі робіт, товарів та послуг // Офіційний сайт Центру політико-правових реформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872594-visnovok-na-proekt-metodologiyi-viznachennya-rozmiru-sumi-vnesku-na-pidtrimku-politichnoyi-partiyi-u-formi-robit-tovariv-ta-poslug>

на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, тих, хто притягнутий до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, а також юридичними особами, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку зі вчиненням корупційного правопорушення. На сьогодні в Україні продовжує функціонувати Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення, повноваження щодо функціонування якого має Міністерство юстиції України⁵⁶. Це призводить до того, що до реєстру вноситься не вся інформація про осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. А зареєструвати інформацію про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру за скоєння їхніми уповноваженими особами корупційних злочинів, взагалі неможливо. Слід наголосити на небажанні НАЗК виконувати функцію ведення реєстру корупціонерів та невжиття цим антикорупційним органом реальних заходів для початку його належного та законного функціонування.

5. *Перевірка декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (е-декларацій) є досить чутливим заходом у контексті дотримання прав людини, зокрема права на приватність та права на належне врядування через реагування на неправомірно зароблені доходи е-декларантів. Упродовж 2017 р. НАЗК відзначилося двома позиціями, що викликають занепокоєння. По-перше, з публічними звинуваченнями у вибірковості підходів і маніпулюванні результатами перевірок та їх збору виступила колишній директор Департаменту фінансового контролю НАЗК, яка стала одним із перших публічних викривачів корупції. По-друге, наприкінці року іншу відповідальну працівницю цього ж підрозділу було викрито в тому, що вона понад рік працювала і організовувала перевірки електронних декларацій, будучи засудженою за вчинення корупційного злочину. Про такі факти керівництво НАЗК, як видно з окремих публікацій, знало, однак відповідні кадрові рішення прийнято не було⁵⁷. Відповідне судове рішення Печерського районного суду м. Києва, яким цю чиновницю було засуджено за вчинення корупційного злочину, у Єдиному державному реєстрі судових рішень відсутнє. Ці факти дискредитують спроможність НАЗК забезпечити права людини та виконувати повноваження, передбачені Законом України «Про запобігання корупції».*

⁵⁶ Про затвердження Порядку проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком, і внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. №171 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/171-2015-%D0%BF>; Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення // Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://corrupt.informjust.ua/index.php>

⁵⁷ Майже рік в НАЗК незаконно перевіряла декларації чиновниця, засуджена за корупцію // Українські новини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukranews.com/ua/news/541986-mayzhe-rik-v-nazk-nezakonno-pereviryala-deklaracii-chynovnytsya-zasudzhena-za-korupciyu>

4. ПРАВА ЛЮДИНИ У ВІДНОСИНАХ ІЗ ФІСКАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ⁵⁸

ВІДНОСИНИ З ФІСКАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ є чутливими з позиції прав людини, оскільки обов'язок сплачувати податки стосується кожного, особливо підприємців, а процедури та підходи уповноважених державних органів традиційно потребують якісних змін.

Чи не головним сигналом відсутності спрямованості на права людини варто визнати *орієнтацію державної політики у сфері оподаткування на отримання максимальних податкових надходжень до бюджету*. Незважаючи на спробу зменшення податкового навантаження після Революції гідності, дії Уряду не забезпечили явних і стабільних результатів. Українська податкова система залишається найбільш обтяжливою серед країн Центральної Азії та Східної Європи і становить 51,9% оподаткування комерційного підприємництва різними видами податків.⁵⁹ Прикладом може слугувати ситуація зі збільшення мінімальної заробітної плати з 1600 грн. до 3200 грн. Однак таке підвищення супроводжувалося зростанням єдиного соціального внеску, який справляється із 3200 грн., а з урахуванням підвищення цін на «споживчий кошик» позитивних зрушень взагалі не відбулося, скоріше, навпаки. виправити ситуацію покликана податкова реформа, втім оцінка її проміжних результатів свідчить лише про часткове сприйняття: 75% опитаних вважають, що результат відсутній, і лише 25% вірять у позитивні зрушення⁶⁰.

Одним із чинників порушення прав платників податків на рівність незалежно від майнового стану залишається *недостатня якість податкового законодавства та його неузгодженість із іншими нормативно-правовими актами*. Зберігаються «білі плями», що дають можливість для неправомірного тиску з боку фіскальних органів. До прикладу, ст. 283 КАС України передбачено, що фіскальна служба у процесі погашення податкового боргу звертається до адміністративного суду незалежно від суми боргу. Натомість змінами до Податкового кодексу 2017 р. встановлено, що стягнення коштів платника податків можливе за рішенням керівника контролюючого органу без звернення до суду за певних умов: якщо сума податкового боргу перевищує 5 млн. грн. та не сплачується протягом 90 календарних днів. Таким чином закладено колізію, яка дає змогу податківцям на власний розсуд обирати спосіб стягнення боргу і порушує принцип правової визначеності.

Серед інших тривожних сигналів – *відсутність рівності платників податків у застосуванні до них «податкових канікул для малого бізнесу на 2017 – 2021 роки»*. Із початку 2017 р. введено нульову ставку податку на прибуток для новостворених платників податку, у яких річний дохід не перевищує 3 млн грн. а розмір заробітної плати кожного з працівників є не нижчим за 2 мінімальні зарплати. Існують також інші обмеження щодо права часткового звільнення від оподаткування, яке має надати платникові податків можливість зекономити додаткові кошти на розвиток бізнесу. Однак на практиці скористатися таким правом більшість платників податків не може, оскільки умови для цього надзвичайно жорсткі. Тому очевидно, що «кроки назустріч бізнесу» мають форму ілюзії, про що свідчить проведення ідентичних «податкових канікул» у 2011 р. під час набрання чинності Податковим кодексом, які так само не мали жодного позитивного впливу на стан малого бізнесу та інвестиційний клімат.

Сталою лишається тенденція до збереження високого рівня *корупції у фіскальних органах*. Попри те, що відносини підприємництва з податковими органами сприймаються суспільством як непрозорі і такі, що сприяють корупції, Державна фіскальна служба України

⁵⁸ Розділ підготовлено: Тильчик Ольга, Тильчик В'ячеслав, Університет Державної фіскальної служби України

⁵⁹ Податкова реформа. Путівник по реформах // Інформаційно-аналітичний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reformsguide.org.ua/ua/reforms/tax-reform/>

⁶⁰ Податкова реформа. Путівник по реформах // Інформаційно-аналітичний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reformsguide.org.ua/ua/analytics/tax-reform-2/>

затвердила відомчу Антикорупційну програму на 2017 р. лише в останньому кварталі.⁶¹

Гостро постало питання *створення Служби фінансових розслідувань*, що покликана замінити податкову міліцію і стати самостійним органом забезпечення фінансової безпеки України. Хоча створення такого органу анонсовано ще у 2016 р., а зміни до Податкового кодексу України вже не передбачають існування податкової міліції, ця державна інституція продовжує функціонувати без зрозумілих пояснень від держави. Слід відзначити, що у 2017 р. громадяни України «переплатили» за утримання податкової міліції 33 млн. грн. - податкова міліція повернула до бюджету 521 млн. грн. податків, тоді як на її утримання витрачено 554 млн. грн.⁶²

На митницях *під час попереднього митного оформлення у підприємців* часто виникали труднощі з попередньою класифікацією товарів. Для них стала перешкодою неузгодженість українських та закордонних сертифікатів, унаслідок чого вони мали надавати велику кількість додаткових документів.

Відсутність чіткої стратегії Уряду щодо *відновлення економічних зв'язків та реінтеграції тимчасово неконтрольованих територій* Донецької та Луганської областей ускладнює розв'язання проблем реального забезпечення прав платників податків. Підприємці цих регіонів, тероризовані «органами влади» квазідержавних утворень щодо обов'язків сплати податків до «бюджетів республік», не мають особливого порядку врегулювання податкових справ. Станом на початок 2017 р. лише у Донецькій області працювало 20 тис. малих підприємств і приблизно 150 тис. підприємців⁶³, які потребували захисту їхніх прав на державному рівні та з боку міжнародних інституцій.

До позитивних прикладів можна зарахувати діяльність відносно нової інституції – бізнес-омбудсмена. Відповідно до звітів Ради бізнес-омбудсмена, який позиціонується як основний захисник прав бізнесменів перед органами влади, значна кількість звернень стосується податкових питань і становить 62% скарг (2017 р.: 1 квартал – 115, 2-й – 105, 3-й – 253)⁶⁴. Звернення зі скаргами на дії фіскальних органів переважно стосувалися законодавчих новел, зокрема: блокування податкових накладних, податкових перевірок, електронного адміністрування, кримінальних проваджень проти бізнесу з боку ДФС України, затримка із поверненням сум податку на додану вартість, труднощів електронної звітності тощо. Загальний фінансовий ефект від діяльності Ради бізнес-омбудсмена лише у третьому кварталі 2017 р. склав приблизно 197 млн. грн. (кошти, які не було стягнуто в результаті відновлення порушених прав підприємців). Левову «частку» цієї суми (90%) становлять кошти, які було відшкодовано учасникам саме фіскальних правовідносин⁶⁵.

Важливим напрямом, що суттєво впливає на забезпечення реалізації прав не лише платників податків, а й на захист прав споживачів, є пілотне впровадження таких проектів ДФС України, які полягають у використанні та поширенні програмних продуктів, встановлених на мобільні пристрої, що дозволяють перевірити наявність у підприємств ліцензій на виробництво та реалізацію алкоголю та тютюнових виробів. Завдяки такому пілотному проекту громадяни можуть попередити контролюючі органи про правопорушення, зокрема, реалізацію підакцизної продукції неповнолітнім особам, реалізацію контрафактної продукції тощо⁶⁶.

⁶¹ Наказ ДФС України від 20.10.2017 №700 «Про затвердження Антикорупційної програми ДФС на 2017 рік» // Офіційний портал ДФС України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/baneryi/protidiya-koruptsii/antikoruptionsyna-programa-dfs/314452.html>

⁶² Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення Фінансової поліції» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58412&pf35401=379979>

⁶³ У ТПП України обговорили варіанти політики України щодо економічних контактів через лінію розмежування // Офіційний сайт ТПП України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ucci.org.ua/press-center/ucci-news/u-tpp-ukrayini-obghovorili-varianti-politiki-ukrayini-shchodo-iekonomichnikh-kontaktiv-chieriez-liniiu-rozmiezhuвання>

⁶⁴ Звіт Ради бізнес-омбудсмена за III квартал 2017 року // Офіційний сайт Ради бізнес-омбудсмена [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://boi.org.ua/media/uploads/q32017/qiii_2017_ua_2.pdf

⁶⁵ Звіт Ради бізнес-омбудсмена за IV квартал 2017 року // Офіційний сайт Ради бізнес-омбудсмена [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://boi.org.ua/media/uploads/q42017/q4_2017_ua.pdf

⁶⁶ Роман Насіров: Боротись з тінвовим оборотом підакцизної групи товарів можна за допомогою смартфона // Офіційний сайт ТПП України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/248812.html>

5. ПРАВО НА ЖИТТЯ, ЗАХИСТ ВІД КАТУВАНЬ ТА ПОГАНОВОГО ПОВОДЖЕННЯ⁶⁷

ОСНОВНОЮ ПРОБЛЕМОЮ забезпечення права на життя в Україні у 2017 р. було незабезпечення належних умов захисту цивільного населення в зоні конфлікту. Протягом року було зафіксовано постійні обстріли населених пунктів на лінії розмежування, які велися не лише зі стрілецької зброї, а й із різних артилерійських систем, реактивних систем залпового вогню, танків. Результатами невібіркових обстрілів стали численні пошкодження систем водо- та електропостачання, комунальних об'єктів. Персоналом ООН зафіксовано пошкодження внаслідок обстрілів двох лікарень, поліклініки, стоматологічної клініки та дитячого садка внаслідок обстрілів Макіївки та Донецька.⁶⁸ 28 травня 2017 р. зафіксовано прямі влучання у центральну лікарню та школу №2 у підконтрольній уряду Красногорівці (Донецька обл.). 15 і 17 червня снаряди влучили в інтернати на неконтрольованих територіях у с. Трудовське та в м. Ясинувата (Донецька обл.) відповідно.⁶⁹

Заручниками обстрілів стали також засуджені, які утримуються в пенітенціарних закладах на неконтрольованій території. Працівники адміністрацій установ виконання покарань не евакуювали засуджених і навіть не виводили їх до бомбосховищ. У результаті обстрілів повністю зруйнована Червонопартизанська виправна колонія, Донецька та Макіївська виправні колонії істотно пошкоджені. Правозахисники повідомили про більше ніж п'ятьох загиблих та десятки поранених осіб.⁷⁰

Сторони конфлікту не вживають заходів з розмінування та демаркації замінованих територій, тому міни, нерозірвані боеприпаси, «розтяжки» та саморобні вибухові пристрої також становлять суттєву небезпеку життю та здоров'ю в зоні конфлікту. 24 квітня в с. Фащівка (Луганська обл.) на міні підірвався трактор, через що загинуло троє цивільних осіб.⁷¹

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини у своїх доповідях протягом 2017 р. задокументувало не менше 571 особи з цивільного населення, постраждалих внаслідок конфлікту: 100 загиблих та 471 поранений. Із них 7,9% – діти: 5 загиблих та 40 поранених. Проте реальні масштаби можуть бути значно більшими.

У 2017 р. зберігалася тривожна тенденція штучного заниження рівня смертності серед мирного населення шляхом зазначення неправдивих причин смерті. Харківська правозахисна група заявила про наявність у неї конфіденційної інформації щодо тиску, який застосовується до судово-медичних експертів з метою схилення їх до зміни реальних причин смерті, пов'язаних із проведенням АТО (мінно-вибухова травма, вогнепальне поранення тощо) на побутові (побутова травма, вибухове поранення, не пов'язане з професійною діяльністю), або навіть природні причини (серцевий напад, запалення легенів тощо).⁷²

Центральні органи влади України на кінець 2017 р. не виконали низки заходів, передбачених Національною стратегією у сфері прав людини:

- розробити механізм евакуації населення із зони бойових дій та нормативно-пра-

⁶⁷ Підготовлено Олегом Мартиненко, УГСПЛ

⁶⁸ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2016 р. – 15 лютого 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport17th_UKR.pdf

⁶⁹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf

⁷⁰ Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства // Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOs_ua.pdf

⁷¹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport18th_UKR.pdf

⁷² Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства // Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOs_ua.pdf

вовий акт, яким би чітко регламентувався порядок дій персоналу установ, де утримуються діти, які перебувають під опікою чи піклуванням (установи з виконання покарань, психіатричні та інтернатні заклади тощо), які опинилися на непідконтрольній території;

- забезпечити інформування громадян, які проживають в ОРДЛО, про безпечні умови для добровільного переселення в інші регіони України;
- забезпечити права громадян, які добровільно переселяються в інші регіони України та громадян, які проживають в ОРДЛО, на отримання в контрольних пунктах в'їзду/виїзду доступного медичного обслуговування, користування туалетами, кімнатами матері та дитини, бомбосховищами, системою оповіщення.

Із ситуацією збройного конфлікту пов'язані й найвідоміші випадки катування та жорстокого поводження, вчинені представниками держави. У квітні 2017 р. у м. Бахмут (Донецька обл.) працівники поліції затримали двох чоловіків, яких вивезли за межі міста, де утримували в невідомому місці. Один із них утримувався протягом доби, а другий – протягом трьох днів без зв'язку із зовнішнім світом. Протягом цього часу чоловіків окремо допитували про причетність до озброєних груп у 2014 р., під час допитів до них застосовувались тортури. Обидва були жорстоко побиті, одному з них до статевих органів підключали електричний струм. Обоє жертв помістили до слідчого ізолятора і висунули звинувачення у членстві в незаконних збройних формуваннях.⁷³

У травні 2017 р. в Маріуполі жінку заманили до позицій батальйону «Азов», де їй зав'язали очі та відвезли у невідомому напрямі. Її били по колінах прикладом гвинтівки та погрожували поховати на місці, тому вона погодилася співпрацювати. Особи, які вчинили порушення, повідомили правоохоронним органам, що вони захопили члена озброєної групи, після чого співробітники поліції допитали її без присутності адвоката і вона підписала протокол допиту, в якому визнала свою належність до озброєної групи. Наступного дня її «зінання» було зняте на відеокамеру. Після цього жінку перевели до будівлі СБУ в Маріуполі, де їй довелося повторити своє зізнання двом співробітникам СБУ. Коли один зі співробітників вийшов з кабінету, другий зачинив двері зсередини та наказав жінці зняти одяг для проведення фізичного огляду. Працівник СБУ зробив фотографії її шрамів та татуювань, не надаючи відповідних пояснень. Після цього жінку відвезли до її помешкання, де було проведено обшук. Вона перебувала там із двома співробітниками СБУ протягом трьох днів. Тоді її привезли до суду, де співробітник СБУ двічі вдарив її у живіт, що викликало сильний біль. Військова прокуратура розпочала кримінальне провадження з приводу дій співробітників СБУ.⁷⁴

28 вересня 2017 р. озброєні люди у камуфляжній формі на внутрішньому блок-пості змусили цивільного чоловіка вийти з автобуса, посилаючись на те, що фото, розміщені на його сторінці у соціальних мережах, вказують на його зв'язок із озброєними групами. Чоловіка відвезли до відділку поліції у Кременній, де його змусили роздягнутися до спідньої білизни і так стояти протягом двох годин у холодній кімнаті, поки невідомі люди заходили і виходили з кімнати. Чоловіку погрожували згвалтуванням та лякали, що передадуть його батальйону «Азов». За відсутності адвоката він був змушений підписати пояснення, надруковане слідчим, у якому йшлося про те, що він був членом озброєних груп. Наступного дня його звільнили.⁷⁵

На думку міжнародних спостерігачів, у зоні ОРДЛО є досить частими випадки викрадення та незаконного затримання громадян, незаконного тримання їх під вартою та жорстокого поводження із затриманими. До таких випадків причетні практично всі силові

⁷³ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport18th_UKR.pdf

⁷⁴ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf

⁷⁵ Там само.

структури: військові підрозділи, поліція та СБУ. Також зафіксовано інформацію щодо тиску на лікарів працівниками СБУ з метою засвідчення відсутності у затриманих будь-яких ушкоджень, що потребують лікування та нагляду, для того, щоб уможливити поміщення цих осіб у місця тримання під вартою, тим само позбавляючи таких осіб медичної допомоги та лікування реальних ушкоджень.⁷⁶

В цілому по Україні дослідники констатували негативну тенденцію зростання кількості випадків катувань у поліції. Неврегульованість запобігання жорсткому поводженню мав виправити внесений у 2017 р. законопроект «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», проте він мав системні недоліки. Наприклад, всупереч Плану дій з виконання Національної стратегії у сфері прав людини проект не передбачав жодних прав скаржника та порядку залучення його до розгляду справи. Залишилась не врегульованою й можливість залучення скаржником адвоката чи іншого спеціаліста в галузі права, правозахисників, незалежних експертів. Превенція катувань у правоохоронних органах залишається проблематичною й з урахуванням надмірного розширення повноважень ДБР, яке створювалося від самого початку як основний орган такої превенції.

Рівень незаконного насильства в поліції у 2017 р. практично зрівнявся з аналогічними показниками 2010 р., коли до влади прийшла команда В.Януковича: оціночна кількість людей, які ставали жертвами навмисного завдання працівниками поліції побиття, страждань чи катувань, зросла з 409 080 осіб у 2015 р. до 641 326 осіб у 2017. Оціночна кількість тих, що стали жертвами катувань, також зросла з 62 935 осіб у 2015 та становить приблизно 96 000 осіб у 2017.⁷⁷

На цьому фоні контрастує заява заступника Міністра юстиції Д.Чернишова, який наполягав на відсутності в пенітенціарних закладах України у 2017 р. зафіксованих випадків катування: «Мої слова можуть сприйматись як упереджені, тому ми спираємось на висновки Міжнародного Комітету Червоного Хреста та Європейського комітету з питань запобігання катуванням, який у грудні був у нас. У жодній з відвіданих ними установ не було нарікань щодо застосування фізичної сили. Крім того, відзначається, що харчування в установах є задовільним. Тому я можу точно сказати, що у 2017 р. тортур не було».⁷⁸

Водночас стало відомо про заяву капелана СІЗО в Одеській області Д. Краснобаєва від 19 серпня 2017 р. про побиття в'язнів озброєними людьми в масках під час позапланових обшуків. Прокуратура Одеської області, вивчивши записи з камер відеоспостереження, знайшла докази жорсткого побиття ногами окремих в'язнів. Частину цих відео прес-секретар Генерального прокурора Л. Сарган оприлюднила у своєму Фейсбуці, а потім і на сайті прокуратури. Справу перекваліфікували зі ст. 365 КК на ст. 127 КК (катування).⁷⁹

Слід зазначити, що на виконання Національної стратегії у сфері прав людини органами влади у 2017 р. так і не було подано на розгляд Кабінету Міністрів України законопроект щодо підвищення ефективності національного превентивного механізму (НПМ). Такий законопроект мав би передбачати надання НПМ додаткових повноважень щодо забезпечення виконання його рекомендацій; повноваження щодо ініціювання притягнення до дисциплінарної та іншої відповідальності винних у неналежному поводженні посадових осіб; можливості НПМ вживати інших негайних заходів реагування, обов'язкових до виконання відповідними посадовими особами.

⁷⁶ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2016 р. – 15 лютого 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport17th_UKR.pdf

⁷⁷ Д. Кобзін, А. Черноусов, К. Коренева, М. Колоколова. Моніторинг незаконного насильства в поліції України (2004 – 2017 рр.), Харків, Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД). – 2017.

⁷⁸ Денис Чернишов: в установах ДКВС України у 2017 році не було зафіксовано випадків катування // Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <HTTPS://MINJUST.GOV.UA/NEWS/MINISTRY/DENIS-CHERNISHOV-V-USTANOVAN-DKVS-UKRAINI-U-2017-ROTSI-NE-BULO-ZAFIKSOVANO-VIPADKIV-KATUVANNYA>

⁷⁹ **Євген Захаров.** Маски-шоу в Одеському СІЗО // Права людини. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1503423869>

6. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД, ПРАВО НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ⁸⁰

У 2017 р. НЕ БУЛО розв'язано системних проблем у забезпеченні права на справедливий суд.

За результатами моніторингу виконання Національної стратегії у сфері прав людини можна констатувати, що не було реалізовано завдань щодо забезпечення доступності до правосуддя для кожної особи (запровадження гнучкішої системи звільнення або відстрочки оплати судового збору; звільнення від сплати судового збору осіб, які мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги); усунення недоліків процесуального законодавства та забезпечення здійснення ефективного судочинства у розумні строки, послідовної судової практики через розроблення законопроекту щодо забезпечення особи відшкодування збитків за надмірну тривалість провадження, стороною у якому вона є⁸¹.

Ускладненим із 2016 р. залишається доступ громадян до правосуддя через неукомплектованість судів⁸². Відповідно до статистичної інформації, за 9 місяців 2017 р. рівень укомплектованості судьями місцевих та апеляційних судів усіх спеціалізацій становив від 45% (в апеляційних та окружних судах) до 69% (у господарських апеляційних судах). Кадровий дефіцит фактично паралізував роботу тих судів, у яких за штатом було передбачено невелику кількість суддівських посад (наприклад, 3 – 5). У таких судах була відсутня можливість утворювати колегії для розгляду справ, формувати новий склад суду після задоволення відводів (самовідводів), повернення справ на новий розгляд тощо. У 2017 р. в судах було зафіксовано понад 26 тис. справ, провадження в яких тривало більше одного року, понад 4 тис. справ, що перебували у провадженні більше 2 років, та 2303 справи, які перебували у провадженні суду більше 3 років. Протягом майже 2016 – 2017 рр. фактична кількість суддів зменшилась на 1828 осіб (24%)⁸³.

Неоднозначну реакцію серед суддів та інших правників викликав Указ Президента України від 29 грудня 2017 р. №452/2017 «Про ліквідацію апеляційних судів та утворення апеляційних судів в апеляційних округах». Указ виданий у межах тимчасових повноважень Президента України відповідно до підпункту 6 пункту 16-1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, ч. 3 ст. 19, ч. 2 ст. 26, пункту 40 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Проте в Указі залишилися відкриті питання, зокрема протягом якого часу планується утворення окружних місцевих та апеляційних судів (коли фактично запрацюють нові суди) та припинення роботи як юридичних осіб ліквідованих судів; переведення суддів та працівників апарату на роботу до новоутворених судів. Станом на кінець 2017 р. процедур, умов та особливостей переведення суддів на посаду в іншому суді законом не було визначено, а також суддівський корпус не інформований щодо порядку такого переведення. Натомість Президент наголосив на тому, що у нові суди буде проведено конкурс та закликав брати в ньому участь науковців та адвокатів, що викликало занепокоєння у суддів та працівників апарату судів. Вони хочуть роз'яснень, у якому порядку, за якими критеріями та в які строки буде здійснюватися переведення суддів та працівників апарату суду з ліквідованих до новоутворених судів. Крім того, суддівську спільноту хвилює питання, як узгоджується поняття «суд, встановлений законом» з указами Президента про ліквідацію суддів у контексті практики ЄСПЛ.⁸⁴

⁸⁰ Розділ підготовлено: Семьоркіна Олена

⁸¹ Стан виконання Національної стратегії. Розширений пошук по заходах // Національний індекс прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hro.org.ua/index.php?r=9#result>

⁸² О. Овчаренко. Проблеми забезпечення права на справедливий суд. Права людини в Україні – 2016 // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/problems-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/>

⁸³ Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2017 рік // Вища рада правосуддя [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/content/file/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%B7%D0%B0_2017_%D1%80%D1%96%D0%BA_.pdf

⁸⁴ Суддівська спільнота вимагає роз'яснень щодо укрупнення судів // Українське право [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/ftseekvfena-ftkoerskha-vypagazh-usi-yafryere-ses-tsnutstryerrya-ftsekv/>

Було оголошено конкурс на 600 прогнозованих вакансій. У жовтні 2017 р. ВККС провела відбірковий іспит для 4 128 кандидатів у судді місцевих судів. 700 найуспішніших кандидатів мали пройти спеціальну підготовку до роботи на посаду судді і для допуску до професії – скласти ще один іспит. Також було оголошено конкурс у нову інституцію – Вищий суд з питань інтелектуальної власності⁸⁵.

Європейський суд з прав людини у 2017 р. ухвалив 170 рішень проти України⁸⁶, з них 5 – по скаргах на надмірну тривалість проваджень та відсутність у національному законодавстві ефективного засобу юридичного захисту (порушення ст. 6 ЄКПЛ).

Як позитивна визначається діяльність Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

Насамперед, у межах заходів загального характеру для розв'язання *проблеми системного характеру тривалого невиконання рішень національних судів* постановою Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 №591 утворено міжвідомчу робочу групу з вирішення проблемних питань, пов'язаних із виникненням заборгованості держави за рішеннями судів. Робоча група розробила проект стратегії погашення заборгованості держави та запобігання їй виникненню.

Для розв'язання *проблеми надмірної тривалості досудового слідства та судового провадження* утворено міжвідомчу робочу групу, основне напрацювання якої – проект Концепції імплементації превентивних та компенсаційних засобів захисту від надмірної тривалості провадження в Україні та проект закону про компенсацію (відшкодування) за рахунок держави шкоди, завданої порушенням розумних строків досудового провадження, розгляду справи в суді⁸⁷.

Новели законодавства

13 липня 2017 р. прийнято Закон України «Про Конституційний Суд України» №2136-VIII, у якому на законодавчому рівні визначено умови для реалізації права на конституційну скаргу як додаткового національного засобу юридичного захисту прав особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні у її справі закон України суперечить Конституції України.

03.10.2017 р. прийнято Закон України №2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», який набрав чинності 15 грудня 2017 р., у ньому зазначені кодекси викладено у новій редакції. Зміни зумовлені потребою забезпечити перехід від чотирирівневої судової системи до трирівневої із запровадженням нового інституту касації. Без цих змін не міг розпочати роботу новий Верховний Суд.

Основними новаціями Закону №2147-VIII стали: спрощення судового процесу, запуск присудової медіації; запровадження електронного суду. Останній дістав назву «Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система» з можливістю архівації доказів, матеріалів справи в електронному вигляді. Згідно із Законом, усе виконавче провадження має перейти на електронні реєстри, а суд може відбуватися у режимі онлайн-відеоконференції. Запроваджено повну фіксацію судового процесу технічними засобами, визначено Верховний Суд як касаційну інстанцію (колегії, об'єднана та Велика палати), справи можуть переглядатися не лише за нововиявленими, але й за «виключними обставинами». Адміністративне судочинство доповнюється введенням «зразкових справ», які є своєрідним аналогом прецедентного права.

⁸⁵ Р. Куйбіда. Впровадження судової реформи в Україні: прогрес чи змарновані можливості? // Центр політико-правових реформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872442-vprovadzeennya-sudovoyi-reformi-v-ukrayini-progres-chi-zmarnovani-mogelivosti>

⁸⁶ Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2017 році // Міністерство юстиції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/files/general/2018/02/20/20180220171407-57.pdf>

⁸⁷ Там само

Проблемними аспектами Закону №2147-VIII стали:

- обмеження доступу до суду мешканців окупованих територій, учасників АТО, оскільки виклик до суду (судова повістка) можуть надсилатися на електронну адресу, якщо особа повідомила суду таку адресу або через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України⁸⁸;
- необґрунтовані обмеження захисту прав у суді через запровадження штрафів за зловживання процесуальними правами із розширенням категорії дій, які можуть бути розцінені як таке зловживання. У разі суб'єктивної оцінки судом дій учасника процесу як такого, що має ознаки безпідставного зловживання своїми правами, такий учасник справи може бути обмежений у доступі до суду. Але «безпідставність» є оціночним судженням і ніяк не визначається законодавчо. Таким чином доступ особи до правосуддя певною мірою починає залежати від суб'єктивного ставлення судді до необхідності захисту цього права⁸⁹;
- чергове підвищення ставки судового збору. Водночас у порівнянні з попередньою редакцією, ст. 8 Закону України «Про судовий збір» тепер встановлює умови, за яких суд може відстрочити, розстрочити сплату судового збору, зменшити його розмір або звільнити від його сплати, враховуючи майновий стан сторони. Звуження можливості державних органів отримувати відстрочку, розстрочку зі сплати судового збору, а також зменшення та звільнення від його сплати, дійсно, може стати дієвим інструментом боротьби із шаблонними та необґрунтованими зверненнями державних органів до суду, оскарженнями законних судових рішень, прийнятих на користь громадян та суб'єктів господарювання⁹⁰. Втім, досі в судах відсутня методика визначення майнового стану особи з метою прийняття рішення про відстрочку або розстрочку сплати судового збору на певний строк, зменшення його розміру або звільнення від його сплати;
- Законом (змiнами до КПК, що викладені в §1 Розділу 4) значно скорочено терміни досудового розслідування. Через настільки малу кількість часу багатьох майбутніх проваджень просто не будуть відкриті або ж будуть розглянуті недостатньо якісно. А справи, розгляд яких на цей момент уже тягнеться роками, можна буде просто закрити. Це дає можливість позбутися багатьох антикорупційних розслідувань та «справ Майдану»⁹¹. Такі зміни можуть паралізувати розслідування багатьох кримінальних справ, знижують змагальність кримінального судочинства, оскільки в них передбачено, що клопотання слідчих і прокурорів про арешт майна, затримання особи, особисте зобов'язання, заставу, домашній арешт, тримання під вартою подаватимуться до суду, де орган розслідування зареєстрований як юридична особа. У поліції найнижчий рівень зареєстрованих територіальних органів – це обласні управління. Більшість слідчих поліції будуть змушені постійно їздити до обласних центрів за десятки чи навіть сотні кілометрів, не розслідуючи справ у цей час. Так само слідчі судді цих судів будуть завалені роботою і не зможуть своєчасно розглядати такі клопотання.

Також у змінах передбачено, що лише суд зможе призначити судову експертизу. Це означає, що сторона захисту позбується свого змагального права самостійно залучати експертів, а сторона обвинувачення кожного разу буде змушена чекати на дозвіл суду, щоб провести необхідну експертизу, зокрема для встановлення причин смерті особи. До

⁸⁸ Н. Кашкевич. Судова реформа 2017: галас та сенсація на тлі війни // Аргумент [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://argumentua.com/stati/sudova-reforma-2017-galas-ta-sensats-ya-na-tl-v-ini>

⁸⁹ Я. Охрамович. Чи дійсно судова реформа в Україні відбулася // Mind [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20177193-chi-dijsno-sudova-reforma-v-ukrayini-vidbulasya>

⁹⁰ Т. Старцева. Сплата судового збору у 2018 році: основні нововведення // Ліга [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/tstartseva/article/29090.aspx>

⁹¹ Зміни до процесуальних кодексів: що саме ухвалив Парламент і чому Президент мусить накласти вето // DEJURE [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dejure.foundation/%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D0%B2/>

того ж, монополію у проведенні судових експертиз матимуть лише державні спеціалізовані установи. Це призведе до істотного звуження права на захист та конституційного принципу змагальності сторін.

Через це громадські організації закликали Президента ветоувати Закон. Органи розслідування, зокрема Національне антикорупційне бюро, також розкритикували зміни до цього Кодексу⁹².

Позитивним у забезпеченні права на справедливий суд є прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги» від 14 листопада 2017 р. №2205-VIII. Закон передбачає обов'язкову участь особи в судовому засіданні, під час якого вирішується питання про позбавлення особи дієздатності⁹³.

Інші зміни 2017 року: реформування Вищої ради правосуддя

Змінена 2016 р. Конституція України розширила повноваження цього органу, щоб зміцнити незалежність суддів та подолати політичні впливи. Також було визначено поступовий (протягом трьох років) перехід до моделі, коли 11 її членів з 21 будуть суддями, яких обрали судді (доти лише 4 з 18 її членів були суддями, яких обирали судді). Такі зміни було проведено під впливом Венеційської комісії.

У січні 2017 р. набрав чинності Закон України «Про Вищу раду правосуддя», необхідний для імплементації конституційних змін.

ВРП створено із членів попередньої Вищої ради юстиції. У новому складі її має бути сформовано у 2019 р. Попри формальне наближення до стандартів, які просуває Рада Європи для центрально- та східноєвропейських держав, є великий ризик консервації проблем у системі правосуддя через цей орган. Імовірність такого негативного сценарію підтверджується подіями 2017 р.⁹⁴.

Сформовано новий Верховний Суд

Єдиний Верховний Суд утворюється замість трьох вищих судів і чинного Верховного Суду. Найвища інстанція вперше формувалася на конкурсних засадах. Також уперше до участі в конкурсі поряд із суддями запросили адвокатів та науковців.

З числа суддів нового Верховного Суду 78% – вихідці із суддівського середовища, 14% – науковці, 8% – адвокати, 42% – колишні судді Верховного Суду України і вищих судів, які мають бути ліквідовані з початком діяльності нового Верховного Суду, ще 36% – судді місцевих та апеляційних судів.

Як бачимо, судді судів вищого рівня, які буде ліквідовано, у новому Верховному Суді кількісно переважають представників інших груп.

Окрім того, 24% суддів нового Верховного Суду призначено з числа тих, кого ГРД закликала не призначати.

Сам процес конкурсу, незважаючи на онлайн-трансляції співбесід, було організовано недостатньо прозоро. Зокрема, ВККС усупереч вимогам закону не оприлюднила 48% досьє кандидатів, 68% рішень щодо підтвердження здатності кандидата здійснювати правосуддя у касаційній інстанції і 30 рішень з понад 100 – за результатами розгляду висновків ГРД. Також не спостерігається кореляція між відкритою частиною конкурсу та його результа-

⁹² Р. Куйбіда. Впровадження судової реформи в Україні: прогрес чи змарновані можливості? // Центр політико-правових реформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872442-vprovadgeennya-sudovoyi-reformi-v-ukrayini-progres-chi-zmarnovani-mogelivosti>

⁹³ К. Халецька. Віталія Лебідь, УГСПЛ: «Нарешті недієздатні люди будуть мати доступ до правосуддя» // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/vitaliya-lebid-uhspl-nareshiti-nedijezdatni-lyudy-budut-maty-dostup-do-pravosuddya/>

⁹⁴ Р. Куйбіда. Впровадження судової реформи в Україні: прогрес чи змарновані можливості? // Центр політико-правових реформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872442-vprovadgeennya-sudovoyi-reformi-v-ukrayini-progres-chi-zmarnovani-mogelivosti>

тами. ВККС не була послідовною у застосуванні встановленої нею ж методології конкурсу. Під час психологічного тестування одним із параметрів оцінювання була лояльність⁹⁵.

Право на правову допомогу

У 2017 р. не було реалізовано завдань Національної стратегії у сфері прав людини щодо:

- звільнення від сплати судового збору осіб, що мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги;
- розширення можливості надання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги у цивільних та адміністративних справах;
- розширення переліку категорій осіб, які мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги, а саме: осіб, які претендують на отримання статусу учасника антитерористичної операції та внутрішньо переміщених осіб, осіб, середньомісячний сукупний дохід яких не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, встановленого законом для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, учасників бойових дій, а також надання права недієздатним особам на безоплатну вторинну та первинну правову допомогу, передбачення права на безоплатну правову допомогу в судових процесах для осіб з інвалідністю, осіб із психічними розладами⁹⁶.

Протягом 2017 р. було двічі внесено зміни до Закону України «Про безоплатну правову допомогу»: в частині забезпечення судом права на безоплатну вторинну правову допомогу у випадку обґрунтованості скарги особи, якій відмовлено в наданні такої допомоги (Закон №2147-VIII від 03.10.2017) та в частині надання права на безоплатну вторинну правову допомогу дітям, у тому числі дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту (Закон №2229-VIII від 07.12.2017).

Уряд урегулював питання щодо можливості інформування регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги Уповноваженим Верховної Ради з прав людини або його представниками чи регіональними представництвами про випадки затримання осіб, виявлені під час відвідування місць, у яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону (постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. №793).

Мін'юст затвердив Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі (наказ від 21.12.2017 №4125/5).

⁹⁵ Там само

⁹⁶ Стан виконання Національної стратегії. Розширений пошук по заходах // Національний індекс прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.hro.org.ua/index.php?r=9#117_3

7. ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ⁹⁷

У 2017 р. ВІДБУЛИСЯ позитивні зміни у процедурі примусового поміщення особи в психіатричну лікарню.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги» від 14 листопада 2017 р. №2205-VIII передбачено обов'язкову участь особи в судовому засіданні, під час якого вирішується питання про позбавлення особи дієздатності; скасовано норми, які позбавляли цивільної дієздатності на невизначений термін – особа до кінця життя фактично була приречена. Тепер особа може бути позбавлена дієздатності максимум на 2 роки. Тобто встановлюється термін дії судового рішення про позбавлення дієздатності. Потім опікуни чи відповідний заклад може звертатися з повторним клопотанням про продовження, але дуже важливо, що такий контроль встановлюється для відслідковування, чи не відбулося покращення, адже трапляються випадки, коли особа одужує. Важливою є зміна, яка забезпечує відтепер доступ таких осіб до суду. Вони можуть у будь-який період часу звертатися до суду із заявою про поновлення їхньої цивільної дієздатності і скасування відповідного рішення суду. Це основні зміни до Цивільного процесуального кодексу. Якщо говорити про законопроект №4449, який з 10 червня 2018 р. буде введено в дію, то найголовнішою зміною слід вважати створення умов для максимальної участі осіб із психічними розладами у прийнятті рішень, які їх стосуються⁹⁸.

У такий спосіб Україна усунула виявлені Європейським судом з прав людини законодавчі прогалини, що призвели до системних порушень прав людини на приватність, порушення прав недієздатних осіб, осіб із психічними розладами; осіб, які примусово утримуються у психіатричному закладі, на доступ до суду та судовий перегляд справи за їхнім власним бажанням, можливість пацієнтів отримати інший висновок незалежних експертів-психіатрів (рішення у справах «Горшков проти України», «Анатолій Руденко проти України», «Наталія Михайленко проти України»).

Як позитивна оцінюється діяльність Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини щодо запровадження в судову практику Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. За ініціативою Урядового уповноваженого Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ направив Інформаційний лист (від 12.07.2017) головам апеляційних судів областей, Апеляційного суду м. Києва щодо вжиття заходів загального характеру, зумовлених порушеннями стт. 6, 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які встановлені у рішенні Європейського суду з прав людини від 26 січня 2017 р. у справі «Суріков проти України»⁹⁹.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини вчергове зафіксував *порушення права на приватність у місцях несвободи*: це порушення визнано найпоширенішим в установах Міністерства оборони України (гауптвахта Ужгородського зонального відділу ВСП ЗС України, Київський військовий ліцей ім. Івана Богуна).

За результатами моніторингу місць несвободи Державної судової адміністрації України у Приморському районному суді м. Одеси моніторингова група виявила, що в одному із санітарних вузлів, яким користуються підсудні та засуджені, відсутні двері. Крім цього, у складі конвою були лише чоловіки, тому жінки, які прибули на судові засідання, супроводжувалися в туалет без дверцят особами чоловічої статі, що є грубим порушенням права на гідність та права на приватність.

⁹⁷ Розділ підготовлено Оленою Семьоркіною, УГСПЛ

⁹⁸ Катерина Халецька. Юрист Центру стратегічних справ УГСПЛ Віталія Лебідь розповіла в ефірі Громадського радіо, які законодавчі зміни поліпшать життя людей, визнаних психічно хворими // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/vitaliya-lebid-uhsp-l-naresh-ti-nedijezdatni-lyudy-budut-maty-dostup-do-pravosuddya/>

⁹⁹ Інформаційний Лист «Щодо вжиття заходів загального характеру, зумовлених порушеннями статей 6, 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які встановлені в рішенні Європейського суду з прав людини від 26 січня 2017 року у справі «Суріков проти України» // ВССУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://court.gov.ua/userfiles/file/sud1590/News/Informaciyny_list_12.07.17.pdf

Одним із системних є порушення права на приватність у закладах системи охорони здоров'я. У переважній більшості закладів охорони здоров'я, які надають паліативну допомогу (далі – паліативні відділення), відсутні ширми, які повинні використовуватися для забезпечення права на приватність у разі здійснення фізіологічних потреб, санітарно-гігієнічних процедур лежачими хворими та у разі смерті пацієнта.

У більшості стаціонарних установ системи соціального захисту населення порушуються норми площі на одну особу – у кімнатах розміщено значно більшу кількість осіб, ніж це передбачено нормативами. Ліжка часто встановлені впритул, що також призводить до порушення права на приватність.

Акти реагування Уповноваженого, які стосувалися питань обробки та захисту персональних даних, направлялися до Національного банку України (щодо невідповідності окремих постанов Правління Національного банку України з обробки персональних даних фізичних осіб вимогам Закону України «Про захист персональних даних» і створення загроз порушення права особи на приватність, гарантованого ст. 32 Конституції України). У Листі Національного банку України від 14 листопада 2017 р. було повідомлено, що Правління Національного банку України 10 листопада 2017 р. прийняло постанову «Про окремі питання подання статистичної звітності до Національного банку України» за №111, відповідно до якої було припинено надання окремої інформації до «Звіту про кредитні операції банку з боржником-фізичною/юридичною особою» у додатку 1 форми №601 Постанови у частині персональних даних боржників-фізичних осіб¹⁰⁰.

Про порушення права дитини на приватність та на повагу до приватного життя йдеться в аналітичному звіті УГСПЛ «Права дитини і психічне здоров'я. Дотримання прав дітей у стаціонарних закладах охорони здоров'я та соціального захисту»¹⁰¹. А саме не дотримується приватність пацієнтів під час користування туалетом та ванною кімнатою; дітям суттєво обмежено час побачення з рідними; у низці відділень відсутні кімнати для спілкування пацієнтів з рідними, через що відсутня можливість усамітнитись; персонал не заохочує самостійні прогулянки дітей у межах території закладів, навіть коли біля відділень наявні ігрові майданчики; навіть для спілкування з рідними поза межами корпусу відділення пацієнти можуть вийти лише у супроводі когось із працівників; персонал контролює навіть листування пацієнтів, читаючи їх кореспонденцію, а користування мобільними телефонами взагалі заборонено; стурбованість викликає наявність у відділенні відеокамер для спостереження за дітьми. Камери розташовані у ідальні, коридорі, ігровій кімнаті та кімнаті психокорекції. Дивує позиція персоналу, який пояснює відеозйомку необхідністю нагляду за поведінкою дітей та поточним станом їхнього здоров'я. Викликом для приватного життя пацієнтів та їхніх родин є також те, що середній і молодший медичний персонал відділення практикує обговорення із дітьми їхнього життя вдома, ситуації у сім'ї.

Враховуючи особливу чутливість приватної сфери та системність порушень, що, зокрема, фіксується у доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та правозахисних організацій, стан захисту права на приватність включено до Індикаторів місцевої правозахисної паспортизації, розроблених УГСПЛ спільно зі Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини¹⁰².

Протест правозахисників викликала ініціатива Уряду контролювати соціальні випла-

¹⁰⁰ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні // Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf>;

¹⁰¹ Шинкаренко. Окупанти заборонили мирні протести в Криму // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/okupanty-zaboronyly-myrni-protesty-v-krymu/>

¹⁰² Права дитини і психічне здоров'я. Дотримання прав дітей у стаціонарних закладах охорони здоров'я та соціального захисту / А. Блага, Н. Алексєєва, Р. Імереллі, К. Казачинська, Б. Мойса, Є. Павлова, С. Шум // Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К.: Румес, 2017 – 52 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/2018-03-05_Prava-dytyny.pdf

¹⁰² Індикатори місцевої правозахисної паспортизації: Інструмент моніторингу та оцінювання діяльності місцевої влади щодо реалізації та захисту прав людини [Науково-практичне видання]. – Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2017. – 48 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/Indykatory-pasportyzatsiji-2017.pdf>; Чому важливі права людини на місцевому рівні? // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/blogs/chomu-vazhlyvi-prava-lyudyny-na-mistsevomu-rivni/>

ти переселенцям через проведення періодичних перевірок місця проживання/перебування силами працівників управлінь соціального захисту населення (один раз на 6 місяців), а також додаткових перевірок так званими «мобільними групами» із залученням представників територіальних підрозділів МВС, ДМС, СБУ, Нацполіції та Пенсійного фонду¹⁰³. Занепокоєння викликають підстави для проведення додаткових перевірок, перелік яких міститься у пп.3.1 – 3.5 нового Порядку здійснення контролю за соціальними виплатами внутрішньо переміщеним особам, затвердженим згаданою постановою¹⁰⁴. Наприклад, це може бути так звана «власна інформація» УПСЗН або інформація органів державної влади (у тому числі МВС, СБУ, Держприкордонслужби, Нацполіції, ДМС), органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, волонтерських, благодійних організацій тощо, що може свідчити про масовий збір персональних даних переселенців та обмін ними поза встановленими процедурами, що порушує право на приватність та норми Закону України «Про захист персональних даних». Ці та інші порушення стали підставою для визнання протиправною та скасування Окружним адміністративним судом м. Києва постанови Кабінету Міністрів України №365 від 08.06.2016 р. «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» (дата набрання рішенням законної сили – 27.02.2018)¹⁰⁵.

Щоправда, у базі законодавства постанова вказана як чинна, а внесені до неї постановою Кабінету Міністрів України №689 зміни не змінили норми про перевірку місця проживання ВПО.

Грубе порушення права на повагу до приватного життя зафіксовано й у діяльності Пенсійного фонду України, який із початку 2015 р. з власної ініціативи та всупереч чинному законодавству змінив порядок призначення пенсії для внутрішньо переміщених осіб із Криму. За новими правилами у разі звернення переселенця про отримання пенсії органи ПФУ мають надіслати запит до органів окупаційної влади Криму. Мета такого запиту – отримання паперової пенсійної справи особи та інформації про можливі пенсійні виплати з бюджету Російської Федерації. Лише по отриманні паперової справи пенсію може бути виплачено, але не раніше, ніж з моменту припинення всіх виплат органами окупаційної влади. Через ці дії ПФУ до органів влади Російської Федерації вже передано персональні дані понад 5000 громадян України, разом із повідомленням про факт їхнього переміщення та адресою проживання на підконтрольній Україні території. Подібні неправомірні дії ПФУ, ймовірно, мають на меті пошук підстав для мінімізації пенсійних виплат або відмови в їх нарахуванні переселенцям. Водночас такі дії ПФУ можуть розцінюватися як визнання правомірності юрисдикції Російської Федерації в Криму, а також мають наслідком незаконну передачу персональних даних громадян України та грубі порушення права на соціальний захист¹⁰⁶. Наразі в судах триває розгляд справ до відділень Пенсійного фонду України в регіонах, Державної казначейської служби України щодо визнання таких дій незаконними, зобов'язання вчинити дії та стягнення моральної шкоди¹⁰⁷.

Моніторинг виконання Національної стратегії у сфері прав людини дає змогу констатувати, що протягом 2017 р. не було реалізовано низки положень стосовно: перегляду

¹⁰³ Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. №365 «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-%D0%BF>

¹⁰⁴ Правова абетка: облік та перевірка ВПО // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/pravova-abetka-oblik-ta-perevirka-vpo/>; УГСПЛ та «Донбас СОС»: «Держава досить повільно вирішує проблеми внутрішніх переселенців» // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-donbas-sos-derzhava-dosyt-povilno-vyryshuje-problemy-vnutrishnih-pereselentsiv/>

¹⁰⁵ Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва № 826/13784/16 від 14.12.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71083221>, рішення прийнято за заявою громадської організації «Донбас СОС»: Антон Городецький. Постановление №365 – первый шаг к отмене // «Донбас СОС» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.donbassos.org/27122017/>

¹⁰⁶ Ток-шоу Полілог. Сезон 3. Випуск 6. Униженные и оскорбленные (25.11.2017) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://polilog.com.ua/2017/tak-show-polilog-sezon3-vypusk6-unizhennye-i-oskorbyonnye/>; Ни один крымчанин не получает пенсию, пока не пришлют его документы из России, – юристы // Громадське радіо [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadskerradio.org/ru/programs/kyiv-donbas/ny-odyn-krymchanyin-ne-poluchaet-pensyyu-poka-ne-pryshlyut-ego-dokumenty-iz-rossiy-yuristy>

¹⁰⁷ Рішення Буського районного суду Львівської області від 18.01.2018 №440/356/17 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71676375>; Постанова Шевченківського районного суду м. Києва від 12.12.2017 №761/9033/17 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71551729>

наявних навчальних програм підготовки юристів у сфері запровадження спеціальних навчальних курсів з питань захисту персональних даних; забезпечення права на приватність людей, у тому числі з інвалідністю, які перебувають у закладах системи охорони здоров'я, інтернатних установах систем освіти та соціального захисту; розроблення проекту Державної цільової програми щодо поступової реорганізації колективної системи тримання в установах виконання покарань до камерної системи тримання та зменшення допустимої планової наповнюваності установ виконання покарань до 300–400 осіб в одній установі. Також не вдосконалено правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів та установ виконання покарань щодо порядку проведення обшуків в установах виконання покарань та попереднього ув'язнення з метою недопущення систематичних, без обґрунтованих підстав та вмотивованого рішення обшуків¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Стан виконання Національної стратегії. Розширений пошук по заходах [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hro.org.ua/index.php?r=9#result>; Резюме Звіту за результатами моніторингу імплементації Національної стратегії у сфері прав людини (1 грудня 2015 року – 1 грудня 2017 року) [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Web_NazStrategy_HumanRights_Ukr_A5.pdf

8. СВОБОДА ПЕРЕСУВАННЯ¹⁰⁹

ПРОТЯГОМ 2017 РОКУ найтриваліших порушень свободи пересування було допущено щодо внутрішньо переміщених осіб та інших громадян України під час перетину лінії розмежування в Донецькій та Луганській областях, адміністративного кордону з тимчасово окупованою АР Крим.

Досі діє дозвільний порядок переміщення осіб через лінію розмежування (зіткнення) у межах Донецької та Луганської областей¹¹⁰. Змін щодо безстрокових перепусток, необхідних для перетину лінії розмежування, внесених у квітні 2017 р. до Тимчасового порядку, не було запроваджено на практиці. Встановлена ще у 2015 р. заборона на регулярне пасажирське сполучення через лінію зіткнення найбільше вплинула на незахищені верстви населення: вони не мають власного транспорту чи інших варіантів для перетину лінії зіткнення, тому вимушені погоджуватися на не вигідні умови, користуючись послугами перевізників, що спекулюють на цих перевезеннях. Водночас пасажирів та перевізників, а також правозахисників налягають на тому, щоб автобусні та залізничні перевезення через лінію зіткнення здійснювалися офіційно. Недостатня кількість транспортних коридорів через лінію розмежування є серйозним викликом для забезпечення свободи пересування. Проїзд до населених пунктів «сірої зони» часто супроводжується безпідставними вимогами військовослужбовців пред'явити перепустку, що видається для перетину лінії зіткнення, або довідку внутрішньо переміщеної особи. Також на деяких блокпостах проїзд можливий лише за списком, який затверджений місцевою адміністрацією¹¹¹.

Зафіксовано також порушення права на безпечне перетинання лінії зіткнення. Прикра ситуація з доступом до пішохідного переходу лінії зіткнення через, зокрема, КПВВ «Станиця Луганська», який є єдиним переходом у роботі на території Луганської області, вимагає істотного поліпшення. Перш за все, у цьому пункті перетину доцільно вдосконалити логістику переходу, скоротити час очікування та створити нормальні умови для людей, які перетинають лінію розмежування, надто для тих, кому важко очікувати протягом тривалого часу у зв'язку зі станом здоров'я. Так само має бути гарантовано безпеку для цивільних мешканців, які переходять через лінію розмежування, і осіб, що забезпечують цей перехід.

До того ж, у зв'язку зі зростанням кількості осіб, які перетинають лінію зіткнення, викликають занепокоєння безпекові ризики – часті обстріли КПВВ, які спричиняють поранення та смерті цивільних мешканців, а також численні випадки підризу на мінах та снарядах на узбіччях біля КПВВ¹¹². Інтенсивність руху через лінію зіткнення, своєю чергою, зумовлена вимогами Уряду, відповідно до яких ВПО, котрі мають право на пенсію, зобов'язані відбувати обтяжливі процедури підтвердження своєї особи для отримання пенсії особисто.

Відсутність захисту від спеки/холоду, місць для відпочинку, неналежні санітарні умови на контрольних пунктах погіршують і без того складне становище людей та загострюють проблеми захисту, особливо осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, дітей і жінок. Дуже тривожною у 2017 р. була ситуація в Луганській області, де маршрут через Станицю Луганську залишається єдиним для перетину лінії зіткнення. Перейти лінію розмежування тут можливо лише пішки через небезпечні дерев'яні пандуси, що з'єднують частини зруй-

¹⁰⁹ Розділ підготовлено: Семьоркіна Олена, УГСПЛ

¹¹⁰ Тимчасовий порядок контролю за переміщенням осіб через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей, затверджений наказом Першого заступника керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України (керівника Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей від 14.04.2017 № 222 – оґ (із останніми змінами та доповненнями від 15.12.2017 №1000 оґ)

¹¹¹ Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства. Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOS_ua.pdf

¹¹² Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства. Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOS_ua.pdf

нованого мосту. Зафіксовано недостатність інвалідних візків із боку мосту, підконтрольного урядові, та цілковиту відсутність доступу до візків з боку мосту, контрольованого НЗФ, а потреба в такому виді допомоги вкрай висока. Крім того, поганий стан пандусів створює загрозу для життя та безпеки пішоходів.

У транспортних коридорах Донецької області автобуси, що курсують між так званим «нульовим блокпостом» та КПВВ, не пристосовані для осіб з інвалідністю. На деяких КПВВ протягом робочого часу не завжди наявні автомобілі швидкої допомоги. Задokumentовано випадки, коли недоцільні або непропорційні обмеження та перевірки на блокпостах порушували не лише право на свободу пересування, а й право на особисту свободу та безпеку. Наприклад, 11 липня 2017 р. на блокпості в Мар'їнці працівники СБУ протягом кількох годин допитували волонтерку з Донецька, яка часто перетинає лінію зіткнення, щоб відвідати свою літню матір на території, контрольованій НЗФ, та своїх дітей у Запоріжжі (територія, підконтрольна урядові), стосовно її ймовірної причетності до НЗФ. Додаткові перешкоди для свободи пересування спричинено відкриттям Національною поліцією України так званих «внутрішніх» блокпостів, що ніяк не пов'язані з маршрутами перетину лінії зіткнення.

Наявні обмеження свободи пересування непропорційно впливали на цивільне населення, що проживає безпосередньо біля лінії зіткнення, перешкоджаючи доступу громадян до медичних, освітніх, соціальних, адміністративних та юридичних послуг. Крім того, ця штучна межа та складна процедура її перетину розділяє сім'ї, що створює додаткові труднощі¹¹³.

Попри систематичні звернення правозахисних організацій та спостережних місій міжнародних організацій, уряд не усунув завад для переміщення майна та особистих речей з окупованого Криму. У грудні 2015 р. Кабінет Міністрів прийняв Постанову №1035 «Про обмеження поставок окремих товарів з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з іншої території України на тимчасово окуповану територію». Після набрання Постановою чинності тисячі кримчан зіткнулися з проблемами, пов'язаними з переміщенням майна через контрольно-пропускні пункти. Постанова обмежує типи та кількість соціально значущих товарів, які можуть бути вивезені з території Криму або ввезені на неї. Наразі постановою Київського апеляційного адміністративного суду від 14.06.2017 у справі №826/9502/16 визнано незаконним та нечинним п. 1 Постанови №1035 (тобто скасовано дискримінаційні обмежувальні норми щодо заборони на період тимчасової окупації поставок товарів (робіт, послуг)¹¹⁴.

Моніторинг на адміністративному кордоні засвідчив, що рішення суду виконується непослідовно. У деяких випадках українські правоохоронці вимагали від подорожніх, яким не було відомо про рішення суду, дотримуватися положень постанови, що втратили чинність. В інших випадках, особливо коли було пред'явлено копію судового рішення, правоохоронці дозволяли безперешкодний перетин адміністративного кордону. Окрім того, станом на 10 серпня 2017 р. текст уже скасованої Постанови залишався вивішеним на пункті пропуску «Чонгар». Позитивним є той факт, що до переліку осіб, які можуть звертатися по спеціальний дозвіл на перетин адміністративного кордону, було додано іноземних юристів та правозахисників, адже до 29 липня 2017 р. в українському законодавстві до загальної заборони перетину іноземцями адміністративного кордону між Кримом та материковою Україною виняток допускався лише для осіб, у яких є підстави сімейного чи релігійного характеру, та іноземців, які володіють нерухомістю в Криму¹¹⁵.

¹¹³ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf

¹¹⁴ Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства. Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOS_ua.pdf

¹¹⁵ Там само

9. ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ¹¹⁶

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ (ЄСПЛ) у 2017 році виніс 4 рішення у справах щодо України, в яких констатується порушення ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод:

- порушення п. 1 ст. 5 Конвенції щодо тримання заявника під вартою без рішення суду, п. 3 ст. 5 Конвенції щодо продовжуваного тримання заявника під вартою без обґрунтування підстав – у справі «Сташук проти України» (CASE OF STASZUK v. UKRAINE);
- порушення п. 3 ст. 5 щодо надмірної тривалості досудового тримання під вартою – у справах «Голімбієвський проти України» (CASE OF GOLIMBIYEVSKIY v. UKRAINE) та «Іванов та інші проти України» (CASE OF IVANOV AND OTHERS v. UKRAINE);
- порушення матеріального аспекту ст. 3 Конвенції з огляду на те, що державні органи піддали заявника «такому, що принижує гідність» поводженню, порушення процесуального аспекту ст. 3 Конвенції з огляду на неефективність проведеного розслідування за скаргами заявника на жорстоке поводження та тримання його у камері райвідділу разом із дорослими особами, констатується порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у зв'язку із необґрунтованим продовженням строку тримання заявника під вартою. Крім того, національні суди на жодному етапі не розглядали можливості застосування до заявника альтернативних запобіжних заходів у цій справі – «Жердев проти України» (CASE OF ZHERDEV v. UKRAINE).

За даними судової статистики, на 5,95% збільшилась порівняно з 2016 р., кількість розглянутих місцевими загальними судами справ і заяв у порядку цивільного судочинства понад строки, встановлені ЦПК України¹¹⁷. Збільшилася кількість задоволених подань прокурорів на застосування запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням свободи.¹¹⁸

Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини у 2017 р. ініціював заходи для вирішення системної проблеми надмірної тривалості досудового слідства та судового провадження: напрацьовано Концепцію імплементації превентивних та компенсаційних засобів захисту від надмірної тривалості провадження в Україні¹¹⁹, розроблено проект закону про компенсацію (відшкодування) за рахунок держави шкоди, завданої порушенням розумних строків досудового провадження, розгляду справи судом; розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо приведення порядку застосування запобіжних заходів у відповідність з практикою Європейського суду з прав людини» (внесено урядом до Верховної Ради України реєстр. №7089 від 07.09.2017)¹²⁰.

Частково вирішено проблему порушення у ч. 3 ст. 315 КПК України права людини на свободу та особисту недоторканність, про що було зазначено в рішеннях Європейського суду, зокрема, у справах «Чанев проти України», «Харченко проти України»: за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Конституційний Суд України прийняв рішення від 23.11.2017 р. №1-р/2017, в якому визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) положення третього речення ч. 3 ст. 315 КПК України. Отже, з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення, а саме з 23 листопада 2017 року запобіжні заходи (домашній арешт та тримання під вартою), які обмежують право людини на свободу та особисту недоторканність, мо-

¹¹⁶ Розділ підготовлено: Семьоркіна Олена, УГСПЛ

¹¹⁷ Судова статистика // Судова влада України [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/porivn_tabl_17

¹¹⁸ Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2017 року // Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.gr.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113275&libid=100820&c=edit&c=fo

¹¹⁹ Пропозиції до Концепції імплементації превентивних та компенсаційних засобів захисту від надмірної тривалості провадження в Україні // Міністерство юстиції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://rm.coe.int/doc-4/168078f22e>

¹²⁰ Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2017 році // Міністерство юстиції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/files/general/2018/02/20/20180220171407-57.pdf>

жуть бути застосовані судом на новій процесуальній стадії, стадії судового провадження, зокрема під час підготовчого судового засідання, лише за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставі та в порядку, встановлених законом¹²¹.

За результатами моніторингу виконання Національної стратегії у сфері прав людини та Плану заходів на її реалізацію, помітна позитивна динаміка у погодженні з міжнародними стандартами процедури затримання і тримання особи під вартою, припинення практики незареєстрованих затримань. А саме розпочато обладнання адмінбудівель поліції системами відеоспостереження із забезпеченням можливості централізованого збереження перегляду та копіювання матеріалів у встановленому законодавством порядку. В оперативно-службовій діяльності органів та підрозділів Держприкордонслужби також використовуються підсистеми відеоспостереження, які забезпечують дистанційний контроль за ситуацією в пунктах пропуску через державний кордон України, окремими ділянками кордону та об'єктами підвищеної небезпеки. Усі адміністративні будівлі органів та підрозділів Національної гвардії України обладнані системами відеоспостереження із забезпеченням збереження з можливістю копіювання його в установленому законодавством порядку, без можливості перегляду у режимі віддаленого доступу. Адміністративні будівлі СБУ (зовнішній та внутрішній периметр та окремі поверхи) обладнано системами відеоспостереження із централізованим збереженням записів. Утім, уряд досі не ініціював внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу (ст. 107) та законів про правоохоронні органи для забезпечення обов'язкового відеозапису допитів та оснащення місць перебування затриманих осіб у відділах правоохоронних органів пристроями відеозапису з метою запобігання застосуванню катувань та жорстокому поводженню¹²².

Урядом вживалися заходи щодо посилення ефективності судового контролю за підставами позбавлення свободи, зокрема під час застосування примусової госпіталізації до психіатричних закладів: законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні внесено урядом до Верховної Ради України (реєстр. №7472 від 29.12.2017). Щоправда, у 2017 р. законопроект не було розглянуто.

Не вирішено проблеми унеможливлення безпідставного та неналежним чином оформленого затримання, тримання особи під вартою без рішення суду в частині урегулювання питань кримінально-правових наслідків фактичного ув'язнення раніше засуджених осіб на тимчасово окупованих територіях, а також осіб, які звільняються з цих установ¹²³.

В окупованому Криму триває практика необґрунтованих обшуків та затримань¹²⁴.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини із власної ініціативи здійснює низку проваджень щодо порушення правоохоронними органами Російської Федерації права на свободу та особисту недоторканність громадян України¹²⁵.

Проблема незаконного та свавільного позбавлення волі, насильницьких зникнень і викрадень унаслідок збройного конфлікту на Сході України та Кримському півострові, зокрема й із боку правоохоронних органів України, постійно порушується в доповідях Управління Верховного Комісара ООН з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні¹²⁶.

¹²¹ Рішення Конституційного Суду України №1-28/2017 від 23.11.2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1-p_2017.pdf

¹²² Стан виконання Національної стратегії. Розширений пошук по заходах // Національний індекс прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.hro.org.ua/index.php?r=9#169_1

¹²³ Стан виконання Національної стратегії. Розширений пошук по заходах // Національний індекс прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.hro.org.ua/index.php?r=9#169_1

¹²⁴ Аналіз порушень прав человека в оккупированном Крыму за 2017 год // Крымскотатарский ресурсный центр [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ctrcenter.org/ru/analytics/87-analiz-narushenij-prav-cheloveka-v-okkupirovannom-krymu-za-2017-god-prezentaciya>

¹²⁵ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні // Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf>

¹²⁶ Для прикладу: Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport18th_UKR.pdf; Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport20th_UKR.pdf

10. СВОБОДА ДУМКИ, СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ¹²⁷

2017-й СТАВ РОКОМ укріплення започаткованих раніше тенденцій. У запалі протидії зовнішній небезпеці влада потурає собі у спокусі вдаватися до інколи сумнівних з погляду дотримання прав людини обмежень усередині країни. Прагнення мобілізувати і так радикалізовану громадську думку призводить до того, що під гаслом захисту чи то країни, чи то традиційних християнських та сімейних цінностей, чи оборони патріотизму вживаються дії або висловлювання, мало пов'язані із правами людини, а лобістська діяльність Ради церков із запобігання утвердженню принципу рівності гідна кращого застосування. Незважаючи на спроби експертної спільноти виробити умови боротьби із гібридними загрозами, які зменшили б ризики для основоположних свобод, більшість їхніх ініціатив розбивається об стіну «простих» рішень.

Орієнтування на заборони було обране урядом як альтернативний спосіб захисту національної безпеки. Ще у грудні 2016 р. парламент ухвалив урядовий законопроект¹²⁸, згідно з яким на митну територію України не може бути ввезена видавнича продукція, яка за своїм змістом спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади; пропагує війну, вчинення терористичних актів; пропагує комуністичний та/або націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарні режими та їхню символіку; розпалює міжетнічну, расову, релігійну ворожнечу; посягає на права і свободи людини; пропагує державу-агресора, зокрема її органи влади, представників органів влади, працівників культури та інших сфер держави-агресора, які публічно підтримують окупацію території України; використовує шаржування державних символів України (Державного Герба, Державного Прапора, Державного Гімну) у будь-якому вигляді. 5 квітня 2017 р. Кабінет Міністрів ухвалив відповідний Порядок, яким на Держкомтелерадіо покладено повноваження у сфері дозволу на ввезення друкованої продукції. Держкомтелерадіо, надаючи відповідні дозволи або відмови, керується висновком Експертної ради¹²⁹. До завершення 2017 р. під заборону потрапили 24 видання російських авторів та перекладених книг¹³⁰. Перелік заборонених книг та авторів експертна спільнота оцінює неоднозначно, як приклад наводячи заборону російськомовного перекладеного видання британського автора¹³¹.

Іншою ціллю стали інтернет-ресурси та соціальні мережі, компанії, власники яких походять із Росії. Служба безпеки України визнала небезпечними «понад 800 антиукраїнських груп». «Прийнявши таку позицію СБУ, Президент своїм указом увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Санкції стосувалися 468 юридичних та 1228 фізичних осіб, а також передбачали блокування веб-ресурсів mail.ru, Яндекс, соцмереж ВКонтакте та Однокласники. Блокування веб-ресурсів дістало негативну оцінку практично всіх цільових груп. Міжнародні та національні експерти зауважили порушення принципу пропорційності втручання держави в свободу

¹²⁷ Підготовлено Богданом Мойсою, УГСПЛ

¹²⁸ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту» №1780-19 від 08.12.2016 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1780-19>

¹²⁹ Постанова Кабінету Міністрів України №262 від 05.04.2017 «Деякі питання видачі (відмови у видачі, анулювання) дозволу на ввезення видавничої продукції, що має походження або виготовлена та/або ввозиться з території держави-агресора, тимчасово окупованої території України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/262-2017-%D0%BF>

¹³⁰ Російський переклад книжки британського публіциста не дозволили розповсюджувати в Україні через антиукраїнські цитати // Детектор медіа [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://detector.media/infospace/article/133798/2018-01-17-rosiiskii-pereklad-knizhki-britanskogo-publitsista-ne-dozvolili-rozpovsyudzhuвати-v-ukraini-cherez-antiukrainski-tsitati/>

¹³¹ Ідеться про видання Ентоні Бівора «Сталінград». Докладніше – за посиланням вище.

слова, а також необ'єктивний і позасудовий порядок закриття низки веб-ресурсів»¹³².

Заборони так само стосувалися російських телеканалів, зокрема опозиційного до кремлівського режиму каналу «Дождь», інтернет-публікацій, у яких вбачався антиукраїнський чи проросійський зміст¹³³. Лише у липні 2017 р. розпочалося розслідування щодо діяльності веб-сайту «Миротворець», на якому, починаючи з серпня 2014 р., оприлюднюються персональні дані тисяч осіб, у тому числі працівників медіа і громадських активістів, яких називають там такими, що підтримують діяльність озброєних груп та «тероризм»¹³⁴.

Не спростували цієї тенденції й парламентарі: народні депутати вирішили не зупинятися на цьому і в окремих законодавчих ініціативах, зокрема, законопроекті №6688¹³⁵ пропонують доповнити визначення технологічного тероризму щодо застосування мережі інтернет у випадках: «та/або спрямовані на порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, на здійснення впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста)»¹³⁶. У відповідній заяві Правозахисного порядку денного наголошується, що: «цей документ запроваджує російську практику роботи спецслужб із блокування доступу до інформаційного ресурсу без рішення суду. Відповідно, технологічним тероризмом може бути визнано будь-яку дискусію про рішення влади з метою впливу на такі рішення, якщо для цього використовувався інтернет»¹³⁷. Наразі законопроект не включено до порядку денного, однак вірогідність його прийняття здається цілком можливою.

Водночас до порядку денного включено іншу законодавчу ініціативу – №2050а, що передбачала встановлення заборони на поширення або сприяння поширенню інформації про проведення антитерористичної операції без дозволу оперативного штабу¹³⁸. «Бажання органів влади забезпечити замовчування суспільно значущої інформації <...> призвело до спроби здійснити це найпростішим шляхом, а саме – шляхом встановлення кримінальної відповідальності за поширення або сприяння поширенню інформації про проведення антитерористичної операції без дозволу оперативного штабу.»¹³⁹.

Ще однією, тісно пов'язаною із заборонами, є тенденція до пошуку та протидії внутрішнім «агентам Кремля». Надто категоричними видаються твердження Національного інституту стратегічних досліджень щодо Української православної церкви (Московського патріархату). «Ця церква засвідчила свою колабораціоністську позицію, яка проявилась як у співпраці з окупантами на непідконтрольних Україні територіях, так і у запереченні російської агресії та представленні її як до внутрішнього (громадянського) конфлікту, поширенні пропагандистської маячні про нібито спільне походження українського та російського народів. Священноначалля, ієрархи та священнослужителі УПЦ МП регулярно демонструють неповагу до української влади, національних символів та героїв, зневажливо відмовляють патріотично налаштованим громадянам у церковних відправленнях (навіть щодо поховань полеглих у боях із окупантом українських воїнів), закликають молодь не

¹³² Свобода слова в умовах інформаційної війни та збройного конфлікту / А.Б. Блага, О.А. Мартиненко, Б.С. Мойса, Р.В. Шутов; за заг. ред. О.А. Мартиненка // Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., 2017. – С. 28–29 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2018/01/Web_Svoboda_Slova_A5_Ukr3.pdf

¹³³ Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року, 16 травня – 15 серпня 2017 року, 16 серпня – 15 листопада 2017, 16 листопада 2017 – 15 лютого 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

¹³⁴ Там само

¹³⁵ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері №6688 від 12.07.2017 авторства І.Ю. Вінника («БПП»), Д.Б. Тимчука та Т.М. Чорновол («Народний фронт»)

¹³⁶ Поки що не Росія: правозахисники констатують наступ держави на права людини // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/pravozahisniki_konstatujut_nastup_derzhavi_na_prava_ljudini

¹³⁷ Там само

¹³⁸ Свобода слова в умовах інформаційної війни та збройного конфлікту / А.Б. Блага, О.А. Мартиненко, Б.С. Мойса, Р.В. Шутов; за заг. ред. О.А. Мартиненка // Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., 2017. – С. 29–30 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2018/01/Web_Svoboda_Slova_A5_Ukr3.pdf

¹³⁹ Там само

захищати Україну тощо»¹³. Попри всю важливість заходів на захист країни, все-таки така точка зору не сприяє національному примиренню, її категоричність щодо всієї конфесії може негативно позначитися на повазі до свободи віросповідань її вірних. Водночас очевидно є необхідність підкріплення вищезитованої позиції Національного інституту стратегічних досліджень рішеннями суду та відкритими провадженнями щодо незаконних дій священнослужителів УПЦ.

Більш явно ця тенденція продемонстрована в п. 19 Наказу МВС щодо організації служби військового духовенства у Національній гвардії. «Командування військової частини <...> 19) не допускає (обмежує діяльність) священників тих релігійних організацій, центри яких знаходяться на території країни-агресора»¹⁴⁰. Реалізація цього пункту може мати наслідком обмеження свободи совісті віруючих однієї з православних конфесій¹⁴¹.

Повертаючись до принципу відділення церкви від держави, слід визнати, що представництво релігійних організацій, активно лобіюючи ті чи інші законодавчі норми, саме потенційно провокує порушення цього принципу. Як приклад, просування позиції Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій під час розгляду Комітетом ВР із питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення антидискримінаційних правок, підготовлених до другого читання проекту Трудового кодексу України. «Верховна Рада та Уряд повинні відстоювати національні інтереси України, дбати про добробут українського народу, плекати самобутність, культурні особливості та моральні засади українського суспільства. А відтак – протистояти тиску та завзятим намаганням просунути в законодавство України дедалі ширше підґрунтя до легалізації так званих одностатевих «шлюбів» чи партнерств», – заявила Рада Церков у своєму зверненні до парламентарів¹⁴². Особливо парламентарі підтримали представництво релігійних організацій у справі ратифікації Стамбульської конвенції¹⁴³.

Симптоматичним щодо іншого принципу – відділення школи від церкви – є неоднозначна позиція суспільства у питанні обов'язкового викладання у школах предмету християнської етики. 13,5% опитаних глибоко переконані, що предмет потрібно викладати всім учням із залученням представників православних церков. Кожний п'ятий українець (21,9%) переконаний, що це мають робити спеціально підготовлені вчителі. 34,9% респондентів погоджуються на факультатив, але без виставляння оцінок і якщо в цьому будуть зацікавлені батьки. Чимала частка опитаних (18,5%) виступила категорично проти цього предмета у школі, а ще 11,2% було важко відповісти. У зв'язку з цим правозахисники, не заперечуючи викладання релігій у школі, наполягають на дотриманні свободи совісті усіх віруючих та невіруючих учнів: «В Україні осіб, які сповідують християнство, – переважна кількість. Та було б непогано фокус дискусії про християнську етику змістити в бік необхідності викладати предмет про релігійне різноманіття»¹⁴⁴.

На жаль, триває й тенденція втручання у свободу релігій представників окремих конфесій, зокрема Свідків Єгови¹⁴⁵. Досить тривожна ситуація зі свободою совісті склалася на тимчасово окупованих територіях та в окремих районах Донецької та Луганської областей. Зокрема діяльність організації Свідків Єгови було заборонено через те, що у приміщеннях організації нібито знайшли «агітаційні матеріали з нацистською символікою

¹⁴⁰ Наказ Міністерства внутрішніх справ України №205 від 24.03.2016 «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0557-16>

¹⁴¹ Заборонити служити капеланам Московського патріархату. Авакан правий чи порушує право на віросповідання? // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/zaboronivshi_svjashhennikiv_moskovskogo_patriarkhatu_dlja_kapelanstva_ukrajina_porushuje_pраво_na_virosповidannija_dumka

¹⁴² Трудовий кодекс намагаються скоригувати на користь ЛГБТ-спільноти без громадського обговорення // Інститут релігійної свободи [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1792%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk

¹⁴³ Докладніше – у розділі «Протидія дискримінації»

¹⁴⁴ Ірина Виртосу. Великодні роздуми про права людини // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/velikodni_rozdumi_pro_prava_ljudini

¹⁴⁵ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року. – С. 33 // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

та атрибутикою, а також листівки із закликами співпрацювати з українськими силовиками»¹⁴⁶, після чого Зали Царства стали недоступні для вірян. Пізніше «суд» виніс «рішення», де проголошено, що дії Свідків Єгови «посягають на релігійне самовизначення інших осіб»¹⁴⁷.

Дві релігійні публікації цієї ж релігійної організації «Донецька народна республіка» визнала «екстремістськими». Свідків Єгови звинувачували в екстремізмі та залякували, проводили свавільні обшуки релігійних будівель та конфіскацію релігійної літератури, викликаючи членів громади до «поліції» або «прокуратури» і повідомляли, що вони повинні припинити свою діяльність, доки їхню організацію не буде «zareestrovano». Однак, відповідно до інформації Управління Верховного Комісара Організації об'єднаних Націй з прав людини, порядку такої «реєстрації» не було встановлено¹⁴⁸. Загальна кількість експропрійованих залів будівель Свідків Єгови на відповідних територіях постійно збільшується і на початок 2018 р. становить 14¹⁴⁹.

Інші протестантські громади також зазнають обмежень. Наприклад, «Міністерством державної безпеки» «Луганської народної республіки» публічно названо «Нетрадиційною релігійною організацією» баптистську громаду, яку, окрім цього, звинувачено у «деструктивній діяльності»¹⁵⁰. Загалом у серпні 2017 р. у «Луганській народній республіці» ухвалено «наказ», у якому вимагається отримати від релігійних організацій позитивний «висновок теологічної експертизи» для «реєстрації» та діяльності у статусі «юридичної особи». До того ж, «Експертна рада», створена для проведення такої «теологічної експертизи», може видати негативний висновок на підставі великого та неконкретного переліку причин¹⁵¹.

Не краща ситуація із правами релігійних організацій і на території Криму. У червні 2017 р. було скасовано реєстрацію усіх 22 релігійних громад Свідків Єгови в Криму у зв'язку з рішенням Верховного суду Російської Федерації у квітні 2017 р., яким було встановлено, що ця громада порушила національне законодавство щодо боротьби з екстремізмом. Ця ситуація зачепила приблизно 8 тисяч вірних¹⁵².

Під загрозою опинилася діяльність Української Православної Церкви Київського Патріархату у Криму через відсутність офіційного юридичного статусу¹⁵³. Це підтверджують події 31 серпня, коли кримські силовики здійснили напад на храм Святих рівноапостольних князів Ольги та Володимира у Сімферополі. У результаті блокування храму травмували руку архієпископу Сімферопольському і Кримському УПЦ КП Клименту, пошкодили та вивезли церковні цінності¹⁵⁴.

Незважаючи на перереєстрацію, становище УГКЦ у Криму також не прийнятне. Лише два священники громади проживають на окупованому півострові, оскільки решту священників УГКЦ, які не були мешканцями Криму станом на березень 2014 р., визнано іноземцями, їм довелося виїхати з півострова¹⁵⁵.

¹⁴⁶ В «ЛНР» обвинили «Свидетелей Иеговы» в работе на спецслужбы Украины // Громадське радіо [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/news/2017/08/29/v-lnr-obvinili-svideteley-iegovy-v-rabote-na-specsluzhby-ukrainy>

¹⁴⁷ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2017 року – 15 лютого 2018 року – С. 31 // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

¹⁴⁸ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року. – С. 26 // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

¹⁴⁹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2017 року – 15 лютого 2018 року. – С. 31 // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

¹⁵⁰ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2016 року – 15 лютого 2017 року. – С. 31 // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

¹⁵¹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року. – С. 32 – 33 // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

¹⁵² Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року. – С. 37 // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

¹⁵³ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року. – С. 42 // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

¹⁵⁴ В Криму силовики напали на храм Київського патріархату: винесли цінності, травмували архієпископа // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://humanrights.org.ua/material/v-krimu-siloviki-napali-na-khram-kijivskogo-patriarkhatu-vinesli-cinnosti-travmuvali-arkhiepiskopa>

¹⁵⁵ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року. – С. 42 // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини

11. СВОБОДА МИРНИХ ЗІБРАНЬ¹⁵⁶

У 2017 Р. ПАРЛАМЕНТ не прийняв законів щодо встановлення правових гарантій та механізмів реалізації свободи мирних зібрань. Зареєстровані у Верховній Раді України законопроекти – реєстр. №3587 і №3587-1 «Про гарантії свободи мирних зібрань»¹⁵⁷ – згідно із Постановою Верховної Ради України від 21 лютого 2017 р. №1852-VIII включено до порядку денного шостої сесії Верховної Ради України восьмого скликання, але не було розглянуто.

Відповідно до інформації моніторингу виконання Національної стратегії у сфері прав людини, відсутність закону перешкоджає відповідним державним органам ухвалювати підзаконні нормативно-правові акти та навіть методичні рекомендації, які регулювали б дії (чи рекомендували б дії) відповідних органів під час мирних зібрань.

Хоча, на нашу думку, норми Конституції України (які є нормами прямої дії), ЄКПЛ та практика ЄСПЛ, а також відповідні документи ОБСЄ та Венеційської Комісії є достатнім підґрунтям для визначення окремих дій та практичних навичок поліцейських під час мирних зібрань, зокрема гарантування безпеки таких зібрань.

За повідомленням Національної поліції України, з лютого 2017 р. у низці регіонів держави¹⁵⁸ розпочалося практичне впровадження діяльності груп комунікації (перемовників) під час проведення масових заходів. Групи утворено на позаштатній основі, до їх складу обов'язково входять поліцейські, які пройшли навчання на тренінгах. На групи покладено обов'язки постійного моніторингу оперативної обстановки, зокрема збору інформації щодо запланованих заходів, оцінки ступеня ризику (звичайний або підвищений), а також взаємодія з організаторами масових акцій. Основа роботи груп полягає у підтриманні контакту з людьми, роз'яснення їм прав і обов'язків під час проведення масових заходів. Працівники груп пройшли спеціальний тренінг, організований спеціалістами Національної поліції спільно з представниками Консультативної Місії Європейського союзу в Україні та поліцейськими з Республіки Чехія¹⁵⁹.

Важливим внеском у забезпечення права на захист свободи мирних зібрань є прийняття Закону України від 03.10.2017 №2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». Законом, зокрема, внесено фундаментальні зміни до КАСУ щодо порядку обмеження свободи мирних зібрань, які захищають як інтереси окремих організаторів і учасників зібрань, так і інтереси держави й народу. У змінах передбачено такі новели: право на апеляцію рішення суду першої інстанції про заборону мирного зібрання протягом ще одного дня; обов'язок апеляційного суду негайно розглянути цю справу; зміну певних критеріїв, які мають бути в судовому рішенні (заявник має бути довести, що саме такий спосіб обмеження є достатнім і пропорційним). Суд не обов'язково може заборонити – він може дозволити проведення мирного зібрання, але із застереженням, наприклад, що має бути розведення контрзібрань. Владні органи можуть вимагати заборони мирних зібрань лише в окремих випадках і не пізніше, ніж за 24 години до самого зібрання. Розглянути справу суд має протягом двох днів або негайно. Позивач, перед тим як звертатися до суду, повинен оприлюднити позовну заяву на своєму сайті, крім того, електронною поштою повідомити організаторів проведення мирного зібрання про те, що він звертається до суду. Суб'єкт владних

¹⁵⁶ Розділ підготовлено: Семьоркіна Олена

¹⁵⁷ Щодо законопроектів є Спільний висновок Венеціанської комісії, Директорату з прав людини (DHR) Генерального директорату з прав людини та верховенства права (DG1) Ради Європи та Бюро демократичних інституцій та прав людини ОБСЄ (ОБСЄ / БДІПЛ) щодо двох варіантів проекту спеціально до закону про свободу мирних зібрань в Україні №3587 та №3587-1 // Ні – поліцейській державі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.npd.in.ua/?p=432>

¹⁵⁸ Групи функціонують у семи регіонах: Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Харківська, Хмельницька області

¹⁵⁹ Стан виконання Національної стратегії. Розширений пошук по заходах // Національний індекс прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.hro.org.ua/index.php?r=9#169_1

повноважень повинен самостійно доводити в суді, що існують підстави для заборони, а всі аргументи необхідно попередньо включити до позовної заяви. Експерти-співавтори зазначених змін вважають, що оскільки нові правила прописані дуже ретельно, більше немає необхідності розробляти новий закон¹⁶⁰.

У Конституційному Суді України наразі триває розгляд справи за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України ч. 6 ст. 182 Кодексу адміністративного судочинства України. Справа стосується конституційності положення законодавства, відповідно до якого рішення суду про заборону мирного зібрання виконується негайно, а саме, рішення суду апеляційної інстанції. Експерти УГСПЛ, яких Конституційний Суд України залучив до участі у розгляді справи, висловили позицію, протилежну до позиції подання Уповноваженого¹⁶¹.

Не відбулося суттєвих зрушень у розслідуванні злочинів на Майдані. За інформацією Генерального прокурора України Ю. Луценка, слідство стосовно виконавців і організаторів злочинів на Майдані закінчено на 80%¹⁶². На думку Генпрокурора, 2017 р. став найрезультативнішим у розслідуванні «справ Майдану». За його словами, на сьогодні 380 осіб отримали підозри у фізичних діях, в тому числі – убивствах мирних учасників протесту. Серед них щодо 270 осіб справи перебувають у суді, щодо 49 – вже є вироки. Водночас Ю. Луценко уточнив, що засуджені у «справах Майдану» – рядові виконавці¹⁶³.

За словами адвоката сімей «Небесної сотні» Євгенії Закревської, велику частину справ передано до суду, однак більшість їх ніхто в судах не розглядає¹⁶⁴. Однією з головних причин, яка перешкоджає належному розглядові справ у судах, є вади судової реформи. На проблемах розслідування «справ Майдану» наголошено також у доповіді Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (16 листопада 2017 р. – 15 лютого 2018 р.)¹⁶⁵.

Вимоги мирних протестів у 2017 р. стосувалися соціально-економічних та екологічних питань, продажу земель¹⁶⁶. Найгучнішою стала політична акція під стінами Верховної Ради України (так званій «МіхоМайдан»), ініційована у жовтні 2017 р. окремими політиками, громадськими та політичними рухами України (Автомайдан, Антикорупційний штаб, «Чесно», Ініціатива реальних дій, Центр протидії корупції та Реанімаційний пакет реформ)¹⁶⁷. Марш Рівності «КиївПрайд-2017» також став справжнім випробуванням для

¹⁶⁰ М. Каменев. В нових кодексах є перемоги в питаннях обмеження свободи мирних зібрань // Громадське радіо [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/ru/programs/kyiv-donbas/v-novyh-kodeksah-ye-peremogy-v-pytannyah-obmezheniya-svobody-myrnyh-zibrany-kamenyev>; Мирні зібрання можуть бути обмежені лише судом відповідно до закону // Дзеркало тижня. Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dt.ua/internal/mirni-zibrannya-vid-zaboroni-do-dialogu-263586.html>

¹⁶¹ Правова позиція Української Гельсінської спілки з прав людини щодо конституційності частини шостої статті 182 Кодексу адміністративного судочинства // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Scan.pdf>

¹⁶² Слідство у «Справі Майдану» закінчено на 80% – Луценко // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/slidstvo_u_spravi_majdanu_zakincheno_na_80_lucenko

¹⁶³ Луценко назвав 2017 рік найрезультативнішим у розслідуванні «справ Майдану» // Сьогодні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/politics/lucenko-nazval-2017-god-samym-rezultativnym-v-rassledovanii-del-maydana-1091775.html>

¹⁶⁴ Є. Закревська. Поки слухаються справи Майдану, деякі потерпілі вже встигли померти // Аргумент [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://argumentua.com/stati/poki-slukhayutsya-spravi-majdanu-deyak-poterpi-l-vzhe-vstigli-pomerti>

¹⁶⁵ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2017 року – 15 лютого 2018 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineNov2017-Feb2018_UKR.pdf (стор. 17-18)

¹⁶⁶ 19 вересня відбулася Попереджувальна Всеукраїнська акція протесту Професійної спілки працівників охорони здоров'я України // Київська міська профспілка працівників охорони здоров'я [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmppo.org.ua/news/new706.html>; 1 листопада 2017 року у Києві відбулася багатотисячна мирна громадська акція протесту працівників закладів та установ освіти міста проти урізання Урядом освітньої субвенції на заробітну плату у 2018 році // Профспілка працівників освіти і науки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/5921-osvtyni-kiyeva-pd-kabnmnom-n-urzannnyu-osvtnoyi-subvencyi-na-2018-rk.html>; 23 травня 2017 року, в м. Черкаси на Соборній площі перед стінами обласної ради відбулася масова (близько тисячі людей) акція протесту структурних підрозділів ПАТ «Черкасиобленерго». З січня 2017 року працівники підприємства не отримують заробітну плату // Федерація професійних спілок України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua/novi-kontakti-fpu/222-predstavnik-fpu-v-parlamentni-sergij-kaplin/12319-vidbulasya-masova-aktsiya-protestu-strukturnikh-pidrozdiliv-pat-cherkasioblenenergo-2>; 6 грудня 2017 року відбулася акція протесту представників технікумів та коледжів зі всіх регіонів країни. Учасники висловили стурбованість зростаючою соціальною напругою у зв'язку з передачею вищих навчальних закладів на місцеве фінансування // Освітня столиця [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://profspilka.kiev.ua/publikacii/novyny/4700-aktsya-protestu-osvtyan-vnz-rvnyv-akreditacyi.html>; 7 грудня 2017 року в м. Черкасах біля приміщення обласної державної адміністрації відбулася акція протесту проти запровадження продажу земель сільськогосподарського призначення // Профспілка працівників аграрного комплексу України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://profapka.org.ua/news/reg_ntws/2172.html; 28 листопада в низці населених пунктів області відбувається обласний мирний протест профспілок і лісників проти схвалення урядом «Стратегії реформування лісової галузі на період до 2022 року» // Волошина [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://voloshyna.org.ua/5902-pochalya-masov-protsti-profsplok-proti-kabnmnvskoyistrategyi-privatizacyi-lsv.html>

¹⁶⁷ Акції протесту біля Верховної Ради України (2017–2018) // Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://goo.gl/xfSK7H>

правоохоронців¹⁶⁸. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини направив звернення керівникові Національної поліції щодо належного гарантування безпеки учасників мирних заходів (щодо «Маршу рівності» 18 червня 2017 р. у Києві)¹⁶⁹.

Фіксувалися випадки насилля з боку праворадикальних угруповань до мирних акцій, присвячених гендерній рівності, меншинам¹⁷⁰.

На окупованому Кримському півострові протягом минулого року окупаційна влада значно посилила обмеження свободи мирних зібрань¹⁷¹. За інформацією правозахисників (станом на 20.10.2017), окупаційна влада Криму винесла 268 вироків учасникам мирних зібрань, 256 осіб притягнуто до адміністративної відповідальності. Загальна сума штрафів, стягнута за участь у мирному зібранні, становить понад 2 мільйони 942 тисячі рублів. Найбільший штраф за участь у мирному зібранні сягнув 150 тисяч рублів¹⁷².

На проблемі системного порушення права на мирні зібрання наголошується у Тематичній доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна)»¹⁷³, у доповідях Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні¹⁷⁴.

¹⁶⁸ Як поліція забезпечувала безпеку на Марші Рівності КиївПрайд2017: результати моніторингу // Центр громадських свобод [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ccl.org.ua/2017/06/yak-politsiya-zabezpechuvala-bezpeku-na-marshi-rivnosti-kyjivprajd2017-rezultaty-monitorynhu/>

¹⁶⁹ Уповноважений наголошує: право на мирні зібрання та свобода вираження поглядів є конституційними правами людини // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/24517-wl-upvnovazhenij-nagoloshuye-pravo-na-mirni-zibrannya-ta-svoboda-virazhe/>

¹⁷⁰ Ужгородки вийшли на акцію // Перший.com.ua [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pershij.com.ua/uzhgorodki-viyshli-na-akciyu/>; Через погрози правих організацій на Форумі видавців не презентують дитячу книжку // Українська правда. Життя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://lifepravda.com.ua/culture/2017/09/11/226386/>; Невідомі в Києві зірвали «Форум нацменшин України» // ZAXID.NET [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zaxid.net/nevidomi_v_kiyevi_zirvali_forum_natsmenshin_ukrayini_n1442051,

¹⁷¹ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні // Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf>;

Окупанти заборонили мирні протести в Криму // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/okupanty-zaboronyly-myрни-protesty-v-krymu/>

¹⁷² У Криму з моменту окупації покарали 268 учасників мирних зібрань – правозахисники // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/u_krimu_z_momentu_okupacii_pokarali_268_uchasnikiv_mirnih_zibran_pravozahisnikiv

¹⁷³ Див.: стор. 23. Тематична доповідь. Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна) // Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_Ukrainian.pdf&action=default&DefaultItemOpen=1

¹⁷⁴ Наприклад, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf&action=default&DefaultItemOpen=1; Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада – 15 лютого 2018 року // Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineNov2017-Feb2018_UKR.pdf

12. СВОБОДА ОБ'ЄДНАНЬ¹⁷⁵

МОНИТОРИ ВИКОНАННЯ Національної стратегії у сфері прав людини вказують на виконання заходів у частині мінімізації втручання держави у створення, діяльність та припинення громадських об'єднань через реєстраційні процедури. Міністерство юстиції за ініціативою організацій громадянського суспільства затвердило Типовий статут громадської організації зі статусом юридичної особи та зразки складання супровідних документів. Прийняття типових документів сприятиме ефективній співпраці органів юстиції та податкових органів у процесі отримання організаціями статусу неприбутковості, подоланню корупційних схем під час державної реєстрації. Через удосконалення взаємодії державних реєстраторів органів юстиції та адміністраторів фронт-офісів технічно покращено доступ до реєстраційної послуги¹⁷⁶. Втім, огляд офіційних веб-сайтів головних територіальних управлінь юстиції засвідчив, що з 25 сайтів 3 (три) містять старі зразки (в Івано-Франківській, Закарпатській і Хмельницькій області), на одному сайті (Житомирська обл.) не знайдено зразків документів, один сайт (Вінницька обл.) не функціонує.

Не виконано завдання щодо забезпечення можливості громадським та благодійним організаціям отримати фінансову підтримку за бюджетні кошти¹⁷⁷.

У 2017 р. загострилася небезпечна тенденція наступу агентів держави на громадянські права і свободи – було зафіксовано кримінальні переслідування громадських активістів¹⁷⁸, а також прийнято зміни до ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», якими працівників неурядових організацій включено до переліку осіб, які зобов'язані надавати органам влади декларацію про свої доходи. Зміни поставили працівників неурядових організацій на один рівень із урядовими посадовцями, внаслідок чого працівники НУО підлягають кримінальній відповідальності за неподання декларацій. Це дозволить державі робити конкретні організації об'єктом переслідування й обмежувати діяльність тих, хто отримує фінансування з іноземних джерел, та становитиме загрозу для особистої безпеки людей, які працюють в неурядових організаціях¹⁷⁹; законодавчі ініціативи Президента України (законопроекти №6674 та №6675), у яких пропонується скасування е-декларування для громадських антикорупційних активістів в обмін на запровадження додаткової податкової звітності для громадських організацій і фізичних осіб-підприємців, а також підприємств, установ та організацій, які надають їм послуги; політичне переслідування реформаторських організацій, зокрема, антикорупційних¹⁸⁰.

На територіях Донбасу, які перебувають під ефективним контролем Російської Федерації, організації громадянського суспільства (ОГС) стали об'єктами нападів та були вимушені залишити цю зону, включно з ОГС, які здійснюють головним чином гуманітарну роботу («Ініціатива відповідальних громадян», наприклад). У Криму незалежні ОГС за-

¹⁷⁵ Розділ підготовлено: Семьоркіна Олена

¹⁷⁶ Стан виконання Національної стратегії. Розширений пошук по заходах // Національний індекс прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.hro.org.ua/index.php?r=9#169_1

¹⁷⁷ Там само

¹⁷⁸ Відкрите звернення Правозахисного порядку денного з приводу відкриття низки кримінальних проваджень проти громадських організацій та активістів // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/appeals/vlada-pishla-v-nastup-na-hromadyanske-suspiilstvo-pravozahysnyky/>

¹⁷⁹ Альтернативні звіти у межах 3-го циклу Універсального періодичного огляду стану справ в сфері дотримання прав людини в Україні. Див.: стор.40 // Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOs_ua.pdf

¹⁸⁰ Спільна заява Уповноваженого з прав людини, УГСПЛ та Харківської правозахисної групи щодо законопроектів №6674 та №6675 // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/appeals/spilna-zayava-upovnovazhenoho-z-prav-lyudyny-ukrajinskoji-helsinskoji-spiiky-z-prav-lyudyny-ta-harkivskoji-pravozahysnoji-hrupy-schodo-zakonoproektiv-6674-ta-6675/>; Заява Правозахисного порядку денного із вимогою до Верховної Ради України припинити наступ на громадянські права і свободи в Україні // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/zayava-pravozahysnoho-poryadku-dennoho-iz-vymohoyu-do-verhovnoji-rady-ukrajiny-prypnyty-nastup-na-hromadyanski-prava-i-svobody-v-ukrajini/>; Правозахисники заявили про погіршення ситуації з правами людини в Україні // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/pravozahysnyky-zayavyly-pro-pohirshennya-sytuatsiji-z-pravamy-lyudyny-v-ukrajini/>

знали системних та масштабних переслідувань з боку окупаційної влади, що спричинило масовий відтік активістів з півострова. Організації, зокрема Комітет з прав кримськотатарського народу, Меджліс кримських татар і Ліга кримськотатарських жінок опинилися під судовим переслідуванням або іншим видом тиску окупаційної влади через вибіркове застосування законодавства Російської Федерації. Організації, які займаються культурною діяльністю, наприклад, Український культурний центр Криму, також стали об'єктами переслідувань¹⁸¹.

На території окупованого Криму використовують незаконно введене Російською Федерацією репресивне законодавство для переслідування членів громадянського суспільства. Наприклад, де-факто влада Криму порушила кримінальну справу за звинуваченням у тероризмі правозахисника, члена Кримської контактної групи з прав людини Еміра Усеїна Куку. «Міжнародна амністія» визнала Куку «в'язнем совісті», за інформацією правозахисників, із ним погано поводяться в ув'язненні. Його сім'я також перебуває під тиском і залякуванням із боку спецслужб.

У частинах Донбасу, непідконтрольних українському урядові, викрадення, тортури та позасудові страти проукраїнських активістів стали поширеною практикою. За таких обставин діяльність правозахисників стала майже неможливою. Відповідальність за ці порушення лежить на Російській Федерації як державі, яка здійснює загальний та фактичний контроль над так званими «ДНР» і «ЛНР».¹⁸²

¹⁸¹ Альтернативні звіти у межах 3-го циклу Універсального періодичного огляду стану справ в сфері дотримання прав людини в Україні. Див.: стор.40 // Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOS_ua.pdf

¹⁸² Там само. Див.: стор. 41. Інформація також міститься у 20-ти публічних доповідях щодо ситуації з правами людини в Україні та тематичній доповіді про ситуацію з правами людини в Автономній республіці Крим, підготовлених у 2017 році Моніторинговою місією ООН [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/nasha-robota/un-reform>

13. ПРАВО ВЛАСНОСТІ¹⁸³

ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА рівня захисту права власності в Україні у 2017 році від міжнародних експертів залишається вкрай низькою. Зокрема за підсумками 2017 р. Альянс прав власності на основі дослідження 127 країн світу підготував та оприлюднив Міжнародний індекс прав власності-2017. Оцінку права та можливості громадян мати і захищати приватну власність здійснено за трьома основними компонентами: правове і політичне середовище, права матеріальної власності та права інтелектуальної власності. Порівняно з 2016 р. Україна погіршила свої показники та з оцінкою 3,424 із 10 можливих посіла 123 місце (нагадаю, за підсумками 2016 р. Україна посідала 115)¹⁸⁴. У рейтингу економічної свободи американського аналітичного центру Heritage Foundation враховано 12 свобод – від права власності до фінансової свободи. Україна, набравши 51,9 пункта зі 100 можливих, серед 186 країн світу посіла 150 місце (між Камеруном і Сьєрра-Леоне) і останнє, 44 місце, в Європі¹⁸⁵. В основному це сталося через погіршення ситуації щодо захисту права матеріальної власності, свободи торгівлі, цілісності державного управління.

До найкорумпованішої експерти відносять сферу земельних відносин. Верховна Рада у жовтні продовжила мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, введений у 2002 р., до 1 січня 2019 р. Проте дискусія щодо того, як сформувати в Україні справедливий, некорумпований, вільний ринок землі у 2017 р. не мала свого логічного завершення. Зареєстровані протягом року законодавчі ініціативи у сфері права власності на землю містять суттєві ризики. А саме проектами законів №7118¹⁸⁶, №7118-1¹⁸⁷ та №7363¹⁸⁸ хоч і передбачено передачу управління землями, однак лише об'єднаним територіальним громадам. До того ж, в урядовому проекті №7118 закріплено позицію щодо надання землі поза межами населених пунктів уже сформованим громадам, тоді як проект парламентського аграрного лобі №7118-1 – за те, щоб таке право мали й ті громади, які ще не об'єдналися. Проект Закону України №6269 від 31.03.2017 містить суперечливі, неузгоджені або неврегульовані питання щодо: процедури прийняття рішення стосовно приватизації земель державного або комунального сільськогосподарського підприємства та документального оформлення такого рішення; переліку осіб, які мають право на приватизацію державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; суб'єктів, які здійснюють обчислення розміру, вартості земельної частки (паю), визначення площ і місця розташування земель та процедури розрахунку розміру земельних часток (паїв); визначення вартості земельних часток (паїв); створення у процесі приватизації органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування резервного фонду земель для подальшого перерозподілу та використання за цільовим призначенням; використання земельних ділянок, на яких розташовані та функціонують меліоративні системи¹⁸⁹.

Рівень судового захисту права на мирне володіння своїм майном і у 2017 р. оцінюється

¹⁸³ Розділ підготовлено: Блага Алла

¹⁸⁴ UKRAINE - IPRI Overall Score // International Property Rights Index 2017. Ukraine [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/ukraine>

¹⁸⁵ Index of economic freedom. Ukraine [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.heritage.org/index/country/ukraine#rule-of-law>

¹⁸⁶ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління земельними ресурсами в межах території об'єднаних територіальних громад від 18.09.2017 №7118 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62556

¹⁸⁷ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління земельними ресурсами в межах території об'єднаних територіальних громад та врегулювання інших питань у сфері земельних відносин від 04.10.2017 №7118-1 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62648

¹⁸⁸ Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності дрібних фермерських господарств і децентрації повноважень у сфері земельних відносин від 06.12.2017 №7363 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63085

¹⁸⁹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій від 31.03.2017 №6269 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61476

як незадовільний. Досі не зникли серйозні проблеми, пов'язані з корупцією в судах, внаслідок чого вони оцінюються як одні з найслабших та таких, що мають найнижчий рівень довіри серед державних установ у країні. Загалом корупція у 2017 р. залишилася загрозливим викликом для України, а прогрес у підзвітності державних чиновників триває досить повільно. Не стали простішими та доступнішими й процедури судового захисту.

Залишилось нерозв'язаним невиконання рішень національних судів, що стосуються захисту власності. За період з 1 січня по 31 грудня 2017 р. до Єдиного державного реєстру судових рішень було внесено 32086 ухвал на позовні заяви та скарги з приводу тяганини та невиконання рішень суду. Значну частину цих скарг і позовів з різних причин було відхилено або залишено без розгляду, а протиправна бездіяльність державних виконавців залишилась безкарною. Роками це ставало приводом для численних звернень до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Як наслідок, 12.10.2017 р. Велика палата ЄСПЛ прийняла рішення у справі «Бурмич та інші проти України», яке стосується системно невиконання державою судових рішень і, не розглядаючи аналогічних 12 143 справи, передав їх до Комітету Міністрів Ради Європи з метою вироблення спільного з Урядом України вирішення цієї системної проблеми¹⁹⁰.

Помітна увага з боку ЄСПЛ до проблеми бездіяльності та безвідповідальності, можливо, стала поштовхом до майбутніх змін. Наприклад, Верховний Суд України у справі №6-99цс17 від 08.11.2017 р. визнав, що надмірно тривале невиконання державним виконавцем рішення суду є підставою для стягнення моральної та іншої шкоди, крім цього, відповідачами можуть бути відповідні відділи державної виконавчої служби, в яких працюють державні виконавці, та відповідні територіальні органи Державного казначейства України¹⁹¹. У справі №905/640/16 від 22.11.2017 р. Вищий господарський суд України, задовольняючи касаційну скаргу приватного підприємства на бездіяльність керівника Слов'янського міськрайонного відділу державної виконавчої служби головного територіального управління юстиції, вказав, що держава зобов'язана реально виконувати судові рішення за рахунок коштів, передбачених у бюджетній програмі, створеній для виконання рішень судів¹⁹².

Одним зі способів поліпшити виконання судових рішень було визначено реформування системи виконавчого провадження та створення інституту приватних виконавців. Відповідно до законодавства примусове виконання судових рішень і рішень інших органів покладається тепер не тільки на органи державної виконавчої служби, але й – у визначених випадках – на приватних виконавців. На кінець 2017 р. пройшли навчання 945 осіб, відбулися 15 кваліфікаційних іспитів, у яких взяла участь 261 особа (до речі, на 2018 р. Мін'юст запланував надати можливість скласти іспит не менше ніж 800 особам). Успішно склали іспит 123 особи і на початок 2018 р. до Єдиного реєстру приватних виконавців України внесено 80 виконавців, на виконанні у яких було 3300 виконавчих проваджень на загальну суму 710 млн грн¹⁹³.

Досі не розв'язане питання захисту права власності, порушене у зв'язку з анексією

¹⁹⁰ О. Проценко. Понад 12 тисяч українців не отримують компенсацію від Європейського суду // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/ponad-12-tysyach-ukrajintsiv-ne-otrymayut-kompensatsiyu-vid-evropejskoho-sudu/>

¹⁹¹ ВСУ: Надмірно тривале невиконання державним виконавцем рішення суду є підставою для стягнення моральної та іншої шкоди, при цьому відповідачем є орган ДВС де працює д/в та орган ДКС (ВСУ у справі №6-99цс17 від 8 листопада 2017 р.) // Протокол. Юридичний інтернет-ресурс [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://protokol.com.ua/ua/vhsu_dergava_zobov_yazana_realno_vikonuvati_sudovi_rishennya_za_rahunok_koshtiv_peredbachenih_byudgetnoyu_rishennya_sudu_e_pidstavoyu_dlya_styagnennya/

¹⁹² ВГСУ: Держава зобов'язана реально виконувати судові рішення за рахунок коштів, передбачених бюджетною програмою, створеною для виконання рішень судів (№ 905/640/16 від 22.11.2017) // Протокол. Юридичний інтернет-ресурс [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://protokol.com.ua/ua/vhsu_dergava_zobov_yazana_realno_vikonuvati_sudovi_rishennya_za_rahunok_koshtiv_peredbachenih_byudgetnoyu_programoyu_stvorenoyu_dlya_vikonannya_rishen_sudiv_\(905_640_16_vid_22_11_2017\)](http://protokol.com.ua/ua/vhsu_dergava_zobov_yazana_realno_vikonuvati_sudovi_rishennya_za_rahunok_koshtiv_peredbachenih_byudgetnoyu_programoyu_stvorenoyu_dlya_vikonannya_rishen_sudiv_(905_640_16_vid_22_11_2017))

¹⁹³ С. Шкляр. Виконавча служба має змінити філософію задля підвищення ефективності // Юридична газета [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.pressreader.com/ukraine/yurydychna-gazeta/20180130/282187946453254>

Криму та збройним конфліктом на Донбасі^{194,195}. Відсутність поступу у створенні механізму реституції та компенсації за майно, зруйноване та (або) пошкоджене в результаті збройного конфлікту спричинила звернення протягом 2017 р. постраждалих до суду по відшкодування¹⁹⁶. Частину таких позовів було задоволено, проте власникам майна жодної компенсації ще не виплачено^{197, 198}. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (далі – УВКПЛ) у своїх доповідях звертало увагу на брак прогресу у створенні єдиного реєстру пошкодженого або зруйнованого майна. В окремих районах біля лінії зіткнення, де мешканці були змушені покинути свої будинки через безпекову ситуацію місцеві військово-цивільні адміністрації проводять перевірки пошкодженого майна лише на прохання власників. Тому УВКПЛ припускає, що велика кількість пошкоджених та/або зруйнованих об'єктів власності не була підтверджена військово-цивільними адміністраціями, через що власникам такого майна може бути важко отримати компенсацію або реституцію в майбутньому¹⁹⁹. Актуальності потреби у створенні ефективного та всеосяжного адміністративного механізму додає також і та обставина, що у зв'язку із закінченням трирічного строку позовної давності у цивільних справах у 2018 р. ті власники, чиє майно було пошкоджене або зруйноване у 2014 – 2015 рр., можуть втратити одну з можливостей звернення по компенсацію чи реституцію за майно, зруйноване та (або) пошкоджене в результаті збройного конфлікту²⁰⁰.

¹⁹⁴ О. Шинкаренко. Вищий спеціалізований суд заявляє виллату компенсації за зруйноване житло // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/vyschyi-spetsializovanyi-sud-zatyahuje-vyplatu-kompensatsiji-za-zrujnovane-zhytlo/>

¹⁹⁵ Митна служба ігнорує рішення суду щодо незаконності пункту першого Постанови КМУ №1035 // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/mytna-sluzhba-ihnoruje-rishennya-sudu-schodo-nezakonnosti-punktu-pershoho-postanovy-kmu-1035/>

¹⁹⁶ О. Шинкаренко. Пенсіонери Серебрянки позиваються проти уряду України // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/pensionery-serebryanky-pozyvayutsya-proty-uryadu-ukrajiny/>

¹⁹⁷ О. Шинкаренко. СБУ вимагає від громадян довести, що їхні будинки обстрілюють // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/sbu-vymahaje-vid-hromadyan-dovesty-scho-jihni-budynky-obstrilyuyut/>

¹⁹⁸ О. Шинкаренко. Чи отримають Лошадкіни майже 2 мільйони компенсації? // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/chy-otrymayut-loshadkiny-majzhe-2-miljony-kompensatsiji/>

¹⁹⁹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2017 року // Україна без тортур [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://notorture.org.ua/2017/12/14/dopovid-shhodo-situatsiyi-z-pravami-lyudini-v-ukrayini-16-serpnya-15-listopada-2017-roku/>

²⁰⁰ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2017 року – 15 лютого 2018 року // United Nations Human Rights Office of the High Commissioner [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineNov2017-Feb2018_UKR.pdf

14. ГІДНИЙ РІВЕНЬ ЖИТТЯ²⁰¹

БІДНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНЕ ВІДЧУЖЕННЯ залишаються одним із найвідчутніших викликів. Фактичне зниження соціальних стандартів у поєднанні з підвищенням цін створюють несприятливе середовище для успішного запровадження реформ та зменшення суспільної напруги. Показники вимірювання рівня бідності можуть відрізнятись, проте частка охопленого нею населення залишається значною. Дані ПРООН, оприлюднені під час презентації Доповіді щодо Індексу людського розвитку-2016, свідчать: «В Україні налічується 1,7 мільйона внутрішньо переміщених осіб, 2,8 мільйона людей з обмеженими можливостями, близько 60% живуть за межею бідності, що визначається як фактичний прожитковий мінімум»²⁰². Власне, за показником ІЛР щодо рівня життя Україна займає одне з останніх місць у Європі. «Однак щодо України найбільш песимістичні результати стосуються рівня життя. Хоча протягом 1990 – 2015 рр. загальне значення ІЛР України зросло на 5,2%, зараз валовий національний дохід (ВНД) нижчий, ніж на початку 1990-х років, коли було вперше проведено оцінку рівня людського розвитку»²⁰³.

Офіційна статистика щодо рівня життя здається оптимістичною. Рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму у І півріччі 2017 р. становив 48,3%, а за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму – 39,4% та показав певне зростання порівняно з попереднім періодом. Рівень абсолютної бідності, розрахований на основі законодавчо встановленого розміру прожиткового мінімуму, навпаки, дещо зменшився та становив 3,7%. Проте рівень бідності за міжнародним критерієм ООН збільшився на 0,1 в. п. і становив 1,9%. Показники відносної бідності у першому півріччі 2017 р. мали тенденції до зростання: рівень бідності за критерієм за витратами (75% медіани сукупних витрат) становив 25,4%, а за критерієм за використанням еквівалентної шкали ЄС (60% медіани сукупних доходів) – 9,7%²⁰⁴.

Дещо іншою є суспільна оцінка рівня життя. За даними дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», за останній рік у більш як 60% опитаних погіршилося матеріальне становище, у 30% воно не змінилося, лише у 6% – покращилося, 2% – не визначилися з відповіддю. Більше ніж 60% опитаним не під силу сплачувати рахунки за житлово-комунальні послуги, 35% мають змогу їх оплачувати, ще 3% не визначилися. Абсолютна більшість (97%) опитаних відчувають на собі підвищення цін на споживчі товари і послуги у цьому році²⁰⁵. Недостатньо коштів на харчування у 12% опитаних Київським міжнародним інститутом соціології²⁰⁶.

Підтверджують невтішний аналіз соціологів дані щодо розриву між доходами багатих та бідних. Якщо у 2006 р. цей розрив був 1:10, у 2016 – 1:30, то у 2017 – 1:40. Тоді як у країнах ЄС такий показник становить 1:5. Повсюдним явищем стає бідність працівників не лише у бюджетній сфері, але й у підприємстві²⁰⁷. Середня зарплата в Україні становить 190 євро і є найнижчою у Європі²⁰⁸, а різниця в оплаті праці чоловіків та жінок у І півріччі 2017 р. становила 26,6%²⁰⁹.

На жаль, нинішню систему соціальної підтримки не можна вважати надто ефективною. Незважаючи на стратегічні пріоритети з її удосконалення, цьогорічні тенденції, за

²⁰¹ Розділ підготовлено: Мойса Богдан

²⁰² Доповідь ПРООН: Україна зайняла 84 місце серед 188 країн світу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/4089-dopovid-proon-ukraina-zainiala-84-e-mistse-sered-188-krain-svitu>

²⁰³ Індекс людського розвитку: Україна падає, що робити [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourperspective/ourperspectivearticles/2017/04/13/-html>

²⁰⁴ Інформація щодо рівня життя населення у 2017 році. Додатки: інформаційно-аналітична записка Мінсоцполітики // Федерація професійних спілок України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://expert.fpsu.org.ua/news/392-informatsiya-shchodo-rivnya-zhittya-naselennya-u-2017-rotsi>

²⁰⁵ Дослідження проведено у травні 2017 року // Соціологічна група «Рейтинг» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/vzglyady-grazhdan-na-ekonomicheskuyu-i-politicheskuyu-situaciyu-v-ukraine.html>

²⁰⁶ Алла Котляр. Тактичні песимісти і стратегічні оптимісти // **Дзеркало тижня. Україна** [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dt.ua/SOCIUM/taktichni-pesimisti-i-strategichni-optimisti-264606_.html

²⁰⁷ Що в Україні погіршувало ситуацію з правами людини у 2017? // Вропу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vgoru.org/index.php/prava-lyudini/item/24293-shcho-v-ukraini-pohirshovalo-sytuatsiyu-z-pravamy-liudyny-u-2017>

²⁰⁸ В Україні середня зарплата становить 190 євро і є найнижчою в Європі // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://humanrights.org.ua/material/v-ukrajini-serednja-zarplata-skladaje-190-jevro-i-je-najnizhchojiu-v-jevropi>

²⁰⁹ Навіть за Держстатом в Україні чоловіки заробляють на 27% більше за жінок // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/navit-za-derzhstatom-v-ukrajini-choloviki-zarobljajut-na-27-bilshe-za-zhinok_

винятком впливу підвищення мінімальної заробітної плати, не дуже відрізняються від попередніх періодів.

1. Помітно суттєву різницю між прожитковим мінімумом, установленим державним бюджетом, за показником якого розраховуються основні розміри соціальних виплат, та фактичним прожитковим мінімумом, що обраховується Мінсоцполітики згідно зі ст. 5 Закону України «Про прожитковий мінімум». Отже, із 1 січня 2017 р. прожитковий мінімум становить 1544 грн, фактичний – 2729; із 1 травня – 1624 та 2 930 грн, із 1 грудня прожитковий мінімум становив 1700 грн, фактичний – 3091 грн²¹⁰. Останнє спричинило погіршення становища соціально незахищених верств населення, особливо тих, для кого значна частина витрат – лікарські засоби та комунальні послуги.

2. Зростання мінімальної заробітної плати фактично не поліпшило становища працівників. У державному бюджеті на 2017 рік передбачено практично подвоєння (відносно прожиткового мінімуму) заробітної плати – 3200 гривень²¹¹. Важко сказати, чи вдалося досягти запланованого ефекту, оскільки: по-перше, зростання реальних доходів у багатьох випадках могло не відбутися через легалізацію раніше тіньової зарплати; по-друге, зростання заробітної плати поглинула інфляція та зростанням індексу цін. За даними Державної служби статистики, за підсумками 2017 р. показник інфляції (індекс споживчих цін) в Україні досяг 13,7%. Протягом 2017 р. ціни на продукти харчування зросли на 18,3%, на транспортні послуги для населення – на 16,7%²¹². Крім того, і це по-третє, збільшення мінімальної заробітної плати не призвело до автоматичного зростання прожиткового мінімуму, а це погіршило становище осіб, виплати яким залежать від цього показника. І нарешті, суттєво збільшився розрив між мінімальною та максимальною заробітною платою у бюджетних установах. «Як порівняння вони наводять дані країн Західної Європи, де різниця склала 1:4, а у США – 1:5. В Україні у 2006 році така різниця була 1:40, а в 2017 році вона сягнула 1:100»²¹³.

3. Зростання цін на житлово-комунальні послуги призводить до збільшення домогосподарств, які не мають можливості за них сплачувати. Водночас збільшується кількість отримувачів субсидій. «За минулий рік ціни на житлово-комунальні послуги, воду, електроенергію і газ в Україні підвищилися для населення в середньому на 47%, у тому числі на електроенергію – на 60%. Зростання ціни на енергоносії зумовило підвищення тарифів на гарячу воду та опалення в середньому на 87%»²¹⁴. Таке підвищення цін спричинило зменшення рівня оплати комунальних послуг до 89%, а по субсидії впродовж 11 місяців 2017 р. звернулися вісім мільйонів сімей²¹⁵. До слова, субсидія не покриває усіх витрат на житлово-комунальні послуги.

4. Незабезпеченість гарантованих законодавством пільг для окремих категорій. За Бюджетним кодексом України видатки щодо, зокрема, пільгового проїзду було покладено на місцеві бюджети. Як свідчить моніторинг Уповноваженого ВР з прав людини, місцеві бюджети неспроможні забезпечити відповідних пільг, тому на місцях змушені вдаватися до їх звуження. Наприклад, місцеві ради обмежують кількість пільговиків в одному рей-

²¹⁰ Прожитковий мінімум встановлено ст. 7 Закону України «Про державний бюджет на 2017 рік» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>. Фактичний прожитковий мінімум, що розраховується згідно зі ст. 5 Закону України «Про прожитковий мінімум», опубліковано Федерацією професійних спілок України // Федерація професійних спілок України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://expert.fpsu.org.ua/monitoring-prozh-minimum/385-prozhitkovij-minimum-v-tsinakh-grudnya-2017-roku>

²¹¹ Закон України «Про державний бюджет України на 2017 рік» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>

²¹² Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Права людини. Київ. [б. в.], 2018. – С. 11. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf>

²¹³ Що в Україні погіршувало ситуацію з правами людини у 2017? // Вгору [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vgoru.org/index.php/prava-lyudini/item/24293-shcho-v-ukraini-pohirshovalo-sytuatsiiu-z-pravamy-liudyny-u-2017>

²¹⁴ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Права людини. Київ. [б. в.], 2018. – С. 11. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf>

²¹⁵ Олександр Сергієнко. Як зігрівся Україні або як «нагривають» українців // **Дзеркало тижня. Україна** [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dt.ua/energy_market/yak-zigritysa-ukrayini-abo-yak-nagrivayut-ukrayinciv-265959_.html

сі, інші ж можуть установити лише окремі дні, коли пільгами можна скористатися²¹⁶. У грудні 2016 р. прийнято закон, у якому визначено, що пільги, в тому числі з пільгового проїзду, можуть надаватись у готівковій формі, у розмірах та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України²¹⁷. У тримісячний термін Кабмін мав погодити свої нормативні акти із законом, втім лише у кінці грудня 2017 р. зацікавленим сторонам було запропоновано проект порядку «монетизації пільг». У проекті порядку планується надати пільги на користування усіма видами міського, приміського та міжміського транспорту у готівковій формі – компенсації, що визначатиметься обласними, Київською міською державною адміністрацією. Соціальну норму пропонується встановити у розрахунку 30 поїздок на місяць усіма видами транспорту²¹⁸. Затверджений у березні 2018 р. порядок викликає неоднозначне сприйняття. Водночас експерти вкотре наголошують на необхідності встановлення пільг за соціальною ознакою та виключення інших підстав.

5. Невиконання, зокрема щодо соціальних питань, рішень судів, у тому числі Європейського суду з прав людини, рішення якого давало людині певний шанс на виконання. «Ми завалили Європейський Суд справами, паралізувавши його роботу. Кількість справ по цій темі перевищила всі допустимі межі, тільки на розгляді було 12 тисяч і щомісячно 200 нових справ поповнювали багаж Суду. А коли Уряд надав інформацію про загальну суму заборгованості по рішеннях українських судів і що таких рішень є більше 120 тисяч, Суд вирішив, що це, напевно, межа і очевидно, весь арсенал юридичних засобів Суду виявився неспроможним подолати стіну байдужості українського уряду і неспроможності держави України щось зробити для вирішення цієї проблеми»²¹⁹. Наслідком стало рішення «Бурмич та інші проти України», у якому Суд констатував системність проблеми невиконання судових рішень. Це рішення призвело до того, що Суд, не розглядаючи 12 143 справи, передав їх до Комітету Міністрів, щоб Комітет разом із Урядом України знайшли розв'язання цієї системної проблеми. Всі нові скарги до ЄСПЛ із цього питання будуть одразу передаватися до Комітету Міністрів²²⁰.

Такі тенденції відображаються й на рівні громад. Орієнтація місцевих програм на окремі захищені законодавством категорії не завжди прямо веде до надання допомоги особам / домогосподарствам, що перебувають за межею бідності²²¹.

Гострою залишається й проблема забезпечення житлом. «За даними дослідників, рівень забезпеченості житлом в Україні утричі нижчий, ніж того вимагають стандарти ООН. На одного українця припадає 23,8 кв. м житла, – в Європі ці показники майже удвічі вищі. Тільки на квартирній черзі перебувають приблизно 650 тис. українців і рік у рік їх кількість зростає»²²². На жаль, державні програми фактично не фінансуються. В окремих обласних центрах наявні місцеві програми сприяння придбанню / будівництву житла. До прикладу, у м. Суми у межах програми сприяння житловому молодіжному будівництву у 2017 р. з міського бюджету було виділено кошти на 5 пільгових довгострокових кредитів сім'ям на будівництво житла. Проте у жодному із 7 проаналізованих міст не передбачено програм із забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб²²³.

Є певні зрушення у статистиці безробіття в Україні. Кількість зареєстрованих безробіт-

²¹⁶ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Права людини. Київ. [б. в.], 2018. – С. 23. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Report-2018-1.pdf>

²¹⁷ Перехідні положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 №1774 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1774-19/paran394#n394>

²¹⁸ Мінсоцполітики пропонує 120 грн на місяць замість пільгового проїзду. Що з цього приводу думають особи з інвалідністю? // ВГО «Національна асамблея людей з інвалідністю» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://goo.gl/y4574n>

²¹⁹ Правова безвихідь для людей від Європейського суду // Варто знати [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://goo.gl/UirgJK>

²²⁰ Олена Проценко. Понад 12 тисяч українців не отримують компенсацію від Європейського суду // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/ponad-12-tysyach-ukrajintziv-ne-otrymayut-kompensatsiyu-vid-evropejskoho-sudu/>

²²¹ Зі звітів розділу «Гідний рівень життя» міні-проекту УГСПЛ «Місцевий індекс прав людини»

²²² Сергій Комнатний. Державні житлові програми // Дзеркало тижня. Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dt.ua/business/derzhavni-zhitlovi-programi-buterbrod-dlya-bidnih-chi-instrument-vihodu-krayini-z-demografichnoyi-krizi-260536_.html

²²³ За даними проекту УГСПЛ «Місцевий індекс прав людини»

них за 2017 р. скоротилася з 429 тис. осіб у січні до 354 тис. у грудні, але кількість вакансій на українському ринку праці, навпаки, за цей самий період зросла з 47 до 50,5 тис.²²⁴. Однак, позитивний тренд можна пояснити і відтоком значної частки населення країни за кордон. За різними даними, за межами України заробляють на життя від 6 до 8 мільйонів осіб. Серед країн Центрально-Східної Європи саме Україна є джерелом найбільшої кількості трудових мігрантів із вищою освітою, стрімко втрачаючи освічених і досвідчених фахівців (інженерів, лікарів, фахівців ІТ-сектору, агрономів і викладачів). Ще однією проблемою є те, що кваліфіковані трудові мігранти згодом втрачають свої навички, бо часто займаються «непрофільною» діяльністю – один із трьох українських мігрантів із вищою освітою виконує роботу, яка не потребує такої високої кваліфікації²²⁵.

Підтверджують цю невтішну статистику соціологи. Серед тих, хто працював за кордоном, майже половина були задіяні у сфері будівництва та ремонту (43%), вдвічі менше (23%) – на сільськогосподарських роботах, 10% – на роботах по дому, по 3% мали досвід роботи в ІТ, догляді за дітьми, ресторанному бізнесі (кухарі, офіціанти, прибиральники). По 2% працювали в готельному бізнесі, офісними працівниками, медичним персоналом. По 1% заявили, що працювали прибиральниками та у сфері послуг (перукарі, масажисти, майстри); 35% опитаних працювали за кордоном офіційно, 61% – неофіційно, 4% не дали відповіді²²⁶.

На жаль, ця тенденція у майбутньому може набути загрозливих рис. За даними соціологів, 44% опитаних виявили бажання працювати / отримати роботу за кордоном: молодь – 68%, особи середнього віку – 52%, старшого віку – 20%. Молодь більше за інших хоче отримати роботу через бажання реалізації себе як спеціаліста та отримання досвіду у міжнародних компаніях, найстарші – через кращий соціальний захист за кордоном²²⁷. За іншими даними, майже 30% живуть із думкою про те, що готові виїхати за кордон, 64% заявили, що не замислювалися про те, щоб виїхати з України. Серед тих, хто має намір покинути Україну, 55% – молодь у віці від 18 до 29 років; 44 – від 30 до 39 років; 33% – 40 – 50-річні²²⁸.

У 2016 р. в Україну від заробітчан надійшло 5,4 млрд доларів, що на 4% більше за показник попереднього року. Ця сума дорівнює 19% від суми доходів держбюджету в 2016 р. і становить приблизно 7% ВВП нашої країни, водночас Україна входить до першої тридцятки країн, найбільш залежних від експорту трудових ресурсів²²⁹.

²²⁴ Юлія Мостова, Сергій Рахманін. Кровотеча // Дзеркало тижня. Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.gazeta.dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html

²²⁵ Там само

²²⁶ Настрої серед українців-заробітчан // Соціологічна група «Рейтинг» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_sredi_ukraincev-zarobitchan.html

²²⁷ Динаміка міграційних настроїв українців // Соціологічна група «Рейтинг» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukraincev.html

²²⁸ Юлія Мостова, Сергій Рахманін. Кровотеча // Дзеркало тижня. Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.gazeta.dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html

²²⁹ Сергій Савенко. Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції // ф.Новини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi>

15. ПРАВО НА ОСВІТУ²³⁰

СИСТЕМА ОСВІТИ перебуває у стані реформування. У *Новому Законі України «Про освіту»* задекларовано багато змін. Закон гарантує та забезпечує автономію закладів освіти, що дає їм змогу самостійно, ефективно та якісно функціонувати, регламентує засади громадського самоврядування та контролю у закладах освіти та в галузі освіти на різних рівнях. Статті закону забезпечують прозорість та інформаційну відкритість закладів освіти, визначають права та обов'язки учасників навчального процесу, серед яких закріплюються і міжнародні стандарти у галузі прав людини.

Важливою нормою закону є утворення інституту освітнього омбудсмена, що має забезпечити додаткові умови захисту й забезпечення прав і свобод усіх учасників освітнього процесу.

Важливим стало прийняття розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Плану заходів на 2017 – 2020 рр. з реалізації Концепції державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» та перспективи впровадження на період до 2029 року». У ньому йдеться про запуск нових державних стандартів, друк сучасних підручників, запровадження концептуальних засад нової системи підготовки та професійного зростання вчителів, створення нової структури школи.

Втім, поки що якісних змін щодо реалізації нововведень цього закону не відбулося. Проблемою залишається безсистемність уже здійснених та запланованих реформ в освіті, а спосіб їх реалізації часто дає поточні результати, що досить далекі від очікуваних.

Багато дискусій викликало «мовне» питання в освіті (ст. 7 Закону України «Про освіту»). Наприкінці 2017 р. Венеціанська комісія рекомендувала внести зміни до перехідних положень закону «Про освіту», забезпечивши довший перехідний період для поступового здійснення реформи; звільнити приватні школи від нових мовних вимог; унеможливити збереження культурної спадщини меншин та безперервності вивчення мов меншин у традиційних школах.

Низка заходів МОН у 2017 р. була пов'язана із забезпеченням рівності доступу до освіти, а саме відсутність відбору дітей до перших класів, забезпечення однакового доступу до якісної освіти дітей із сільських і міських шкіл та запровадження єдиної форми зовнішнього незалежного оцінювання для випускників коледжів та професійно-технічних навчальних закладів.

Незадовільним залишається стан матеріальної бази загальноосвітніх навчальних закладів, який не дає змоги належним чином гарантувати безпечне середовище для учнів та повноцінну реалізацію навчально-виховного процесу. Незважаючи на збільшення фінансування навчальних закладів з державного та місцевих бюджетів останніми роками, в умовах економічної кризи поточне утримання навчального закладу та обслуговування навчального процесу значною мірою здійснюється коштом непрозоро адміністрованих благодійних внесків²³¹, до яких батьків часто змушують²³².

З наступного навчального року в Україні буде запроваджуватись інклюзивне навчання в усіх школах²³³.

Відтепер відкрити інклюзивний клас можна на підставі заявки батьків або інших законних представників дитини з інвалідністю, висновку психолого-медико-педагогічної

²³⁰ Розділ підготовлено: Козорог Олександра, Потапова Валентина, УГСПЛ

²³¹ Запит Олени Бондаренко до Державної казначейської служби України // Доступ до правди [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dostup.pravda.com.ua/request/faktichni_vidatki_po_ktkv_070201?nocache=incoming-29178#incoming-29178

²³² Війна шкільним поборам. Вікна-новини - 01.09.2016 // YouTube канал ViknaSTB [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=hpjQGxRE5SA>

²³³ Постанова від 26 жовтня 2016 р. №753 Київ «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. №585 // Кабінет Міністрів України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/753-2016-%D0%BF>

консультації та за підтримки органу управління освітою.

Проте ситуація залишається складною для значної кількості дітей з інвалідністю. Незважаючи на запровадження концепції інклюзивної освіти, з 16395 навчальних закладів забезпечити вільний доступ у всій школі дітям з інвалідністю може лише 69²³⁴.

Окремо постає питання організації індивідуальної форми навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з інвалідністю. Адже для них встановлено вдвічі менше годин на тиждень для опанування навчальної програми, ніж передбачено стандартами загальної середньої освіти²³⁵.

Заслуговує схвальної оцінки намір Міністерства освіти і науки України апробувати у 2018 р. під час зовнішнього незалежного оцінювання *тестування для осіб із порушеннями зору* за допомогою шрифту Брайля. Це вагомий крок до доступності права на освіту для людей із проблемами зору.

Продовжуються системні проблеми та *перешкоди в доступі до освітніх послуг представників ромської спільноти*. Незважаючи на позитивні практики в окремих громадах, діти ромів, потрапляючи в заклади освіти, стикаються із серйозними перешкодами, такими, як дискримінація, ізоляція, відправлення у спеціалізовані класи, відсутність необхідної підтримки у процесі навчання²³⁶. Деякі діти стають жертвами насильства у школі²³⁷.

Слід зауважити, що на державному рівні відбулися й зрушення з питань освіти у галузі прав людини: наприкінці 2017 р. утворено робочу групу з розробки Загальнодержавної програми та плану дій щодо освіти у сфері прав людини²³⁸. Її поява зумовлена зусиллями громадськості та недосконалістю державної інформаційно-просвітницької роботи в освітньому середовищі щодо поширення знань про права людини і основоположні свободи.

Значні труднощі виникають під час реалізації *права на освіту на тимчасово окупованих територіях та у прилеглих до них громадах*. Незважаючи на вжиті заходи Кабінету Міністрів та Міністерства освіти і науки^{239,240,241}, ситуація ще далека від вирішення.

На підконтрольній агресорові території приблизно 850 закладів освіти перейшли на навчання за російськими підручниками та програмами. Діти отримують атестати і свідоцтва невизнаних «Л/ДНР», навчання супроводжується агресивною антигуманістичною та антиукраїнською пропагандою.

Кількість дітей із тимчасово непідконтрольних територій, які навчаються дистанційно/на екстернаті, зростає більш ніж на третину. Перевантаженість педагогічного персоналу та безоплатне надання освітніх послуг знижує якість навчання і не дозволяє проводити його у повному обсязі.

Задекларовані програми самостійного та дистанційного навчання, де держава виконуватиме лише функцію контролю атестації, досі не розроблені, тому це нівелює можливість реалізації права на освіту.

²³⁴ Офіційний сайт Державної служби статистики України // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²³⁵ Наказ від 12.01.2016№8 «Про затвердження Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» // Кабінет Міністрів України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0184-16>

²³⁶ Дезідерію Гергей, Тетяна Печончик. Школа для ромських дітей: ласкаво просимо до гетто? // Українська правда. Життя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2013/08/31/137591/>

²³⁷ Ірина Качан. За що побили хлопчика-цигана, або Расизм по-волинськи // ВолиньPost [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.volynpost.com/articles/266-za-scho-pobyly-hlopchyka-cygana-abo-rasyzm-po-volynsky>

²³⁸ Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2017 р. №1719 «Про утворення робочої групи з розроблення загальнодержавної програми освіти в сфері прав людини» // Офіційний сайт МОН [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-utvorennya-robochoyi-grupi-z-rozroblennya-zagalnoderzhavnoyi-programi-osviti-v-sferi-prav-lyudini>

²³⁹ Закон України від 15.04.2014 р. №1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>

²⁴⁰ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. №909-р «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» // Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mtot.gov.ua/5891-2/>

²⁴¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.01.2017 р. №8-р «Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/8-2017-%D1%80>

Зміни до закону про вищу освіту²⁴² фактично звузили доступ до вищої освіти для молоді з тимчасово окупованих територій. Недостатній період для впровадження змін та маніпуляції визначених закладів для навчання не дозволили організувати вступ мешканців Криму та Донбасу до українських ВНЗ. Особливо це позначилося на можливостях кримської молоді, яка через недостатність вибору вищих закладів освіти опинилася в «освітній резервації».

Стабільно складним виявилось становище з правом на освіту внутрішньо переміщених осіб. Подекуди прийняті нові порядки звужують раніше встановлені права^{243, 244}. Як приклад, досить суперечливим є оновлений порядок вступу до ВНЗ з тимчасово окупованих територій²⁴⁵, а надання державної цільової підтримки студентам-вимушеним переселенцям реалізується лише частково.

У вищій освіті, незважаючи на поступове впровадження норм досить прогресивного закону 2014 р., досі поширені такі явища, як непрозоре управління та корупція, імітація студентського самоврядування, примус студентів до відвідування позанавчальних заходів²⁴⁶, порушення права на вибір навчальних курсів, обмеження академічної мобільності студентства та навіть прояви сексизму²⁴⁷. У 2017 р. сталося декілька випадків масових студентських протестів²⁴⁸. Незважаючи на те, чи змогли їх учасники домогтися певних результатів, керівництво університетів замість прозорого розгляду вимог практикує відрахування активістів протестних рухів з числа студентів^{249, 250}.

²⁴² Закон України від 16.05.2017 р. №2026-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-19>

²⁴³ Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 р. №975 «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти» // Урядовий портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249614440>

²⁴⁴ Закон України від 14.05.2015 р. №425-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-19>

²⁴⁵ Причиною закону №6116 є корупція, або чому Сніваковський збрехав, а Соболєв голосував «проти»? // [Texty.org.ua](http://texty.org.ua/pg/blog/nartext/read/76677/Prychynnoju_zakonu_6116_je_korupcija_abo_chomu) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/blog/nartext/read/76677/Prychynnoju_zakonu_6116_je_korupcija_abo_chomu

²⁴⁶ Студентів Драгоманова вигнали на молебень замість пар. Вони прийшли з написами «Мене змусили» // Українська правда. Життя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/29/226711/>

²⁴⁷ Президента Могиланки просять пояснити, як на акцію проти насилля пройшли 40 радикалів // Українська правда. Життя [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/06/20/224838/>

²⁴⁸ Сергій Мовчан. П'ять головних студентських протестів цієї осені // Політична критика [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukraine.politicalcritique.org/2016/12/09/p-yat-golovnih-studentskih-protestiv-tsiyeyi-oseni/>

²⁴⁹ Дарка Гірна, Дмитро Мрачник. З КНУ імені Шевченка відрахували учасників студентських протестів // Громадське. Суспільство [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/z-knu-vidrahovuiut-studentiv-cherez-uchast-v-aktsiakh-protestu>

²⁵⁰ Валерія Лукашенко. Адміністрація КНУ розказала, чому вигнали ШеваПіл з вишу // Studway [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://studway.com.ua/knu-shevapil/>

16. ПРОТИДІЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ²⁵¹

2017 НЕ СТАВ РОКОМ значних зрушень у законодавчій площині. Два роки парламент зволікає із розглядом у другому читанні проекту Закону №3501²⁵². Проектом, зокрема, пропонується декриміналізувати відповідальність за дискримінацію з одночасним упрощенням механізму адміністративної відповідальності, ввести додаткові форми дискримінації: *віктимізація та відмова в розумному пристосуванні*; доповнити Закон визначеннями «множинна дискримінація» та «дискримінація за асоціацією» тощо. Незважаючи на відсутність змін у частині збільшення ознак, за якими дискримінація заборонена, на чому наполягають правозахисні організації, впровадження норм цього законопроекту на практиці має посилити відповідальність за дискримінацію.

«Загроза сімейним цінностям» і «пропаганда гомосексуальних шлюбів» через наявність понять «гендер» та «сексуальна орієнтація» для частини народних депутатів стали нездоланною перешкодою ратифікації Стамбульської Конвенції²⁵³. Проти приєднання до договору виступила Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. У Раді Церков заявили, що основна проблема Стамбульської Конвенції в тому, що вона запроваджує в законодавство України нові поняття – «гендер», «гендерна ідентичність», «гендерна чутливість», «сексуальна орієнтація» і подібні, які виходять за межі загальноприйнятого в Україні поняття «стать» та викривляють розуміння гендерної рівності як рівності прав жінок і чоловіків. «На наше переконання, такий викривлений підхід може зробити Стамбульську Конвенцію інструментом для популяризації в українських школах і університетах нових «гендерних ролей» та одностатевих стосунків, що було б згубним шляхом для України. Це занепокоєння зумовлюється тим, що Конвенція прямо передбачає обов'язки держав-підписантів щодо навчання учнів «нестереотипним гендерним ролям», – заявила Рада Церков²⁵⁴. На жаль, таке ставлення частини депутатського корпусу та релігійних організацій прямо впливає на перспективи ратифікації.

Законопроект №6015²⁵⁵, зареєстрований у 2017 р., має на меті усунути дискримінацію за ознаками інвалідності та віку щодо відбування покарань. У проекті пропонується виключити зі ст. 101 Кримінального виконавчого кодексу України частину, якою встановлено обмеження щодо осіб, які досягли пенсійного віку або є особами з інвалідністю I – II групи стосовно можливості переведення до дільниці соціальної реабілітації.

Малоймовірно, що антидискримінаційною може вважатися інша законодавча ініціатива, викладена у проекті Закону №6353²⁵⁶, котру обґрунтовують відповідними міжнародними стандартами, зокрема рішенням ЄСПЛ. Ідеться про виключення можливості призначати довічне покарання жінкам, які вчинили кримінальне правопорушення вперше, закріпивши цю норму у ст. 64 Кримінального кодексу України. Додатково в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні та Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачено, що встановлення різних видів та розмірів кримінальних покарань, порядку їх виконання та відбування не є дискримінацією.

²⁵¹ Розділ підготовлено: Мойса Богдан, Фурсова Людмила

²⁵² Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу)» від 20.11.2015 №3501 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57162

²⁵³ Проект Закону «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами» від 14.11.2016 №0119 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60492

²⁵⁴ Рада Церков закликає депутатів не ратифікувати Стамбульську Конвенцію // Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/499-uccro-against-ratification-of-istambul-convention>

²⁵⁵ Проект Закону «Про внесення зміни до статті 101 Кримінально-виконавчого кодексу України щодо усунення дискримінаційних положень» від 02.02.2017 №6015 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61043

²⁵⁶ Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 12.04.2017 №6353 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61595

Аргументація авторів щодо причинно-наслідкового зв'язку між вразливістю жінок та злочинами, які вони вчиняють, навряд чи може вважатись виправданою, оскільки головним під час визначення покарання має бути не стать чи якась інша ознака конкретної людини, а ступінь тяжкості злочину та обставини, передбачені кримінальним законодавством.

Обурення викликали й рішення Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення від 15.03.2017 щодо проекту Трудового кодексу України. Під час засідання було запропоновано та підтримано нову редакцію ст. 3, з якої вилучено ознаки, за якими забороняється дискримінація²⁵⁷. Наразі після внесення відповідних поправок на сайті Верховної Ради України зареєстровано проект до другого читання, у якому міститься широкий перелік ознак, включаючи сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність²⁵⁸.

За даними загальнонаціонального дослідження «Що українці думають про права людини», уявлення про дискримінацію в українському суспільстві виявилось достатньо поширеним. Загалом приблизно 60% опитаних наголосили на наявності проблеми дискримінації: приблизно 16% вважають цю проблему дуже серйозною, приблизно 44% – серйозною за наявності більш важливих проблем. Водночас майже 26% опитаних вважають дискримінацію взагалі «не проблемою». Автори дослідження звертають увагу на те, що оцінка серйозності проблеми дискримінації безпосередньо залежить від наявності чи відсутності такого особистого досвіду²⁵⁹.

Із позиції респондентів, найчастіше дискримінують за ознаками: віку (37,4%), інвалідності (32,7%), майнового стану (24,4%). Замикають десятку «національність» (14,8%), «релігійні погляди» (12,2%) та належність до ВПО (11,8%)²⁶⁰.

Частина опитаних вважає, що права окремих груп можна обмежувати. Наприклад, найбільше українці готові обмежувати права наркозалежних (26%), олігархів (20%), людей з непопулярними політичними поглядами (19%), ЛГБТ (19%), колишніх засуджених (12%), ромів (11%), безхатченків (5%), ВПО (4%), безробітних (3%)²⁶¹.

Доводиться констатувати, що негативне ставлення до окремих груп часто набуває крайніх проявів брутального порушення прав людини. Наприклад, зафіксовано випадки підпалів ромських таборів у Києві та Львові з метою фактичного вигнання мешканців за межі міст²⁶². Крім того, скоєно напади на помешкання ромів у Харківській області, м. Золотоноші та м. Бориславі. На жаль, правоохоронці не лише не здійснюють ефективного розслідування таких дій, а інколи представники цих інституцій й самі беруть у них участь²⁶³.

Водночас мішенню радикальних угруповань часто стають активісти та учасники мирних зібрань, які представляють соціальні меншини (спільнота ЛГБТ, учасники зібрань за права жінок) або є особами з іншими соціальними або політичними поглядами. У багатьох випадках поліція не дбає про гарантування безпеки учасників таких зібрань. До того ж, кримінальні провадження якщо й відкриваються, то здебільшого кваліфікуються не як злочини на ґрунті нетерпимості, а як хуліганство²⁶⁴.

²⁵⁷ Стенограма засідання Комітету з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення від 15 березня 2017 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKewijioPd_PfYAhUKBywKHVGfC3UQFggtMAE&url=http%3A%2F%2Fkomspp.rada.gov.ua%2Fuploads%2Fdocuments%2F30507.doc&usg=AOvVaw00Kb4WpddFLrGLOAsI3idu

²⁵⁸ Текст законопроекту до другого читання від 24.07.2017 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

²⁵⁹ Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / [І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін.]; під заг. ред. Т. Печончик. – Київ, 2017. – 308 с. С 66 – 67.

²⁶⁰ Там само. С 69

²⁶¹ Там само. С 71

²⁶² Так, 5 квітня невідомі влаштували підпал ромського табору у Києві // Виселення ромів з табору у Києві це порушення прав людини – право захисники // Громадське радіо [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/ru/programs/chiriklo/vyselennya-romiv-z-taboru-u-kyuevi-ce-porushennya-prav-lyudyny-pravozahysnyku>

²⁶³ Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року, 16 травня – 15 серпня 2017 року, 16 серпня – 15 листопада 2017, 16 листопада 2017 – 15 лютого 2017 року

²⁶⁴ Там само

Незважаючи на законодавче декларування принципу рівності між батьками та врахування найкращих інтересів дитини, під час вибору місця її проживання після розлучення батьків суди стають на бік матері. Особливе обурення чоловіків викликає посилання судів на норми Декларації прав дитини 1956 р., де передбачено, що маленька дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю. Представники організації «Батько має право» вимагали від Генеральної прокуратури України розпочати розслідування щодо суддів Верховного Суду України, які у своїх рішеннях використовують згадану Декларацію²⁶⁵, зокрема у рішенні від 14.12.2016 у справі №757/11568/15-ц²⁶⁶.

11 липня 2017 р. Європейський суд з прав людини у справі «М. С. проти України» констатував порушення Україною права заявника, гарантованого ст. 8 Конвенції, у зв'язку з рішеннями національних судів про визначення місця проживання дитини заявника²⁶⁷.

В Інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, направленою головам апеляційних судів, надано роз'яснення щодо цієї справи²⁶⁸. Зокрема наголошується, що основне значення має вирішення питання про те, що найкраще відповідає інтересам дитини та зазначається, що батьки повинні мати рівні права у спорах про опіку над дітьми, і жодні презумпції, які ґрунтуються на ознаці статі, не повинні братися до уваги.

Українська судова практика щодо дискримінації у 2017 р. поповнилася справою проти страхової компанії, правила якої містять обмеження щодо страхування осіб з інвалідністю. Рішенням першої інстанції позов особи було задоволено, а страхову компанію – зобов'язано внести зміни до Правил добровільного страхування медичних витрат та до Договору добровільного страхування осіб, які подорожують за кордон через скасування норм, що встановлюють заборону на страхування осіб із I та II групою інвалідності²⁶⁹.

Проте апеляційний суд скасував рішення першої інстанції, аргументуючи це тим, що уповноважений орган може відмовити у ліцензії або реєстрації правил у випадку порушення норм чинного законодавства. Суд зазначив, що позивач зі скаргою до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, чи безпосередньо до відповідача з метою захисту та відновлення своїх прав не звертався, а тому колегія суддів вважає, що особа передчасно звернулася до суду з цим позовом²⁷⁰. Залишається сподіватися, що на етапі касації рішення буде змінено.

Напевно, фактично вперше у 2017 р. порушення прав матерів із дитячими візками вийшло за межі гнівних постів у соціальних мережах. Ідеться про ініційований батьківською групою у Facebook «Київ дружній до батьків та малюків» флешмоб, який провели батьки з метою ввійти до Міжнародного центру сучасного мистецтва PinchukArtCentre з дитячими візочками. Така ініціатива виникла після повідомлення однієї мами про те, що їй заборонили відвідати виставкові зали з дитячим візочком²⁷¹.

Насправді саме така реакція батьків може бути найдієвішою у боротьбі з дискримінацією, оскільки демонструє представникам бізнесу, що будь-які безпідставні заборони дістануть у відповідь негативну реакцію не однієї людини, а цілої групи осіб, котрі можуть перестати користуватись їхніми послугами.

На жаль, через неможливість притягнути до відповідальності за дискримінацію й на-

²⁶⁵ Чи дискримінує Декларація прав дитини права батька? // Радіо Свобода [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28355863.html>

²⁶⁶ Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14.12.2016 у справі №757/11568/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63659672#>

²⁶⁷ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «М.С. проти України» заява №2091/13 // European Court of Human Rights [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%22itemid%22:%22001-175140%22>

²⁶⁸ Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.08.2017 № 9-1580/0/4-17 // ВСУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://goo.gl/GpZBFZ>

²⁶⁹ Рішення Жовтневого районного суду міста Дніпропетровськ від 14.03.2017 у справі № 201/13021/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65364042>

²⁷⁰ Рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 22.08.2017 № 201/13021/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68468003>

²⁷¹ Візочкові ралі, або як мами вимагають доступності в Україні // Українська правда [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/08/2/225644/>

далі триває порушення прав різних груп, зокрема через поширення мови ворожнечі.

Як приклад, мер Чернігова на своїй сторінці у Facebook своєрідно висловився щодо демографічної ситуації та «характеристик» українця: «Якщо брати патріотичну складову, щоб мінімум 3 дитини в сім'ї. Щоб дівчина і хлопець, вони виростили і знали, що якщо в них не буде 3 дітей, значить вони хворі, якісь не такі, вони взагалі не українці»²⁷². До слова, за ці висловлювання міський голова здобув перемогу в номінації «Язик мій – ворог мій» щорічної антипремії «Дискримінатор року»²⁷³.

«Відзначились» і депутати Івано-Франківської та Полтавської міських рад, які підготували звернення до Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України щодо захисту інституції сім'ї в Україні. У зверненні йдеться про необхідність виключення з чинного законодавства термінів «сексуальна орієнтація» і «гендерна ідентичність» та недопущення включення цих словосполучень до нових документів. Міські депутати пропонують заборонити пропаганду різних видів девіантної статевої поведінки, у тому числі у формі так званих «маршів рівності», «прайдів», «гей-парадів», «фестивалів квір-культури» тощо та ухвалити Закон України «Про заборону пропаганди гомосексуалізму»²⁷⁴.

Спроба обмежити права осіб за певною ознакою притаманна не лише високопосадовцям. 327 мешканців Чернігова проголосували за петицію, зареєстровану в Єдиній системі місцевих петицій, щодо платного проїзду пенсіонерів у громадському транспорті з 7 до 9 години ранку та з 17 до 19 години вечора²⁷⁵. Проте керівництво міста петицію не підтримало, посилаючись на порушення чинного законодавства.

²⁷² Мер Чернігова назвав «хворими» українські сім'ї, де менше трьох дітей // ZAXID.NET [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zaxid.net/mer_chernigova_nazvav_hvorimi_ukrayinski_simiyi_de_menshe_troh_ditey_n1435669

²⁷³ Оголошено переможців щорічної антипремії «Дискримінатор року» 2017 // Міжнародний фонд «відродження» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irf.ua/allevents/news/ogolosheno_peremozhtsiv_schorichnoi_antipremii_diskriminatoru_roku_2017/

²⁷⁴ Полтавська міськрада просить заборонити «гей-паради» і вилучити із законів «страшні» слова // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/poltavska_miskrada_prosit_zaboroniti_gejparadi_i_viluchiti_iz_zakoniv_strashni_slova; Франківська міськрада вимагає заборонити пропаганду гомосексуалізму // Курс [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://kurs.if.ua/news/frankivska_miskrada_vymagaie_zaboronyty_propagandu_gomoseksualizmu_v_ukraini_61094.html

²⁷⁵ Петиція від 06.11.2017 «Проїзд в час пік для пенсіонерів» // Єдина система електронних петицій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://e-dem.in.ua/chernihiv/Petition/View/1169>

17. УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ²⁷⁶

СПРОБА ЗМІНИ виборчої системи та полярні їй ініціативи, визнання неконституційною «партійної диктатури» та відмова в реєстрації кандидатів на місцевих виборах, розширення формальних можливостей громадської участі у виробленні рішень та ігнорування зобов'язань із забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб – лише декілька контрастних тенденцій, якими позначився 2017 рік. Цього року не відбулося помітних зрушень у зміні законодавства щодо проведення національного референдуму, питання про місцевий референдум взагалі залишилося не врегульованим.

Неоднозначні з погляду прав людини рішення ВРУ у 2017 р. стали предметом уваги Конституційного Суду України. Неконституційними визнані положення законодавства, якими передбачалася можливість політичних партій виключати зі списків кандидатів у народні депутати одномандатного виборчого округу після проведення виборів^{277, 278}.

Невирішеною залишається проблема реалізації виборчих прав внутрішньо переміщеними особами, зокрема щодо голосування на місцевих виборах, та обрання народних депутатів в одномандатних округах. У березні 2017 р. група народних депутатів подала відповідний законопроект, розроблений з участю неурядових організацій²⁷⁹. У проекті пропонується внести зміни до законів України «Про Державний реєстр виборців», «Про місцеві вибори», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» з метою вдосконалення процедури визначення виборчої адреси виборця. Передбачається, що виборець отримає можливість звернутися з мотивованою заявою до органу ведення Державного реєстру виборців щодо визначення його нової виборчої адреси незалежно від зареєстрованого місця проживання²⁸⁰. На жаль, законодавчої ініціативи у парламенті так і не було розглянуто.

Водночас Рада спромоглася задекларувати намір кодифікувати виборче законодавство, прийнявши у першому читанні проект відповідного кодексу²⁸¹. У ньому пропонується запровадити пропорційну систему з відкритими списками на парламентських та окремих місцевих виборах (зокрема виборах до обласних рад та місцевих рад міст, у яких кількість виборців перевищує 90 000 осіб). Крім того, у проекті пропонується: створити можливість самовисування кандидатів на всіх видах місцевих виборів, включно з тими, що проводяться за пропорційною системою з відкритими списками; запровадити 40% гендерну квоту у партійних списках на парламентських та місцевих виборах із включенням до кожної п'ятірки кандидатів у кожному зі списків в обов'язковому порядку не менше двох кандидатів кожної статі (недотримання цієї вимоги призведе до відмови у реєстрації списку)²⁸².

Експерти, однак, критично оцінюють як сам текст проекту, так і перспективи його ух-

²⁷⁶ Розділ підготовлено Богданом Мойсою, УГСПЛ

²⁷⁷ Рішення Конституційного Суду України від 21.12.2017 №3-р/2017 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 9 ст. 61, ч. 3 ст. 105 Закону України «Про вибори народних депутатів України», п. 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі» (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17>

²⁷⁸ Докладніше аналіз Закону подано у: Петрова Ірина. Дотримання виборчих прав в Україні у 2016 році. // Права людини в Україні – 2016. Доповідь правозахисних організацій / За ред.: А. П. Бушенка, О. А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – . КВЦ, 2017. – С. 228–235. // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Prava-2016-povna-versiya.pdf>

²⁷⁹ Ідеться про Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян), реєстр №6240 від 27.03.2017 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61425

²⁸⁰ У Верховній Раді зареєстрували законопроект щодо захисту політичних прав ВПО // Донецька обласна організація ВГО «Комітет виборців України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.cv.u-dn.ua/uk/news/u-verhovniy-radi-zareyestruvaly-zakonoproekt-shchodo-zahystu-politychnyh-prav-vpo>

²⁸¹ Проект Виборчого кодексу України №3112-1 від 02.10.2015, внесли народні депутати Парубій А.В., Черненко О.М., Ємець Л.О. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56671. 07.11.2017 Проект прийнято у першому читанні.

²⁸² Із інформаційного повідомлення IFES від 08.11.2017.

валення. Законопроекту бракує положень, які б забезпечували свободу пересування та вільний вибір місця проживання, особливо у контексті дотримання виборчих прав внутрішньо переміщених осіб. «Необхідним є включення положень щодо спрощеного порядку зміни виборчої адреси на адресу їхнього фактичного проживання внутрішньо переміщених осіб, заборони зміни виборчої адреси за визначений строк до дня голосування тощо»²⁸³. Не знайшлося місця у проекті й напрямам забезпечення виборчих прав людей з інвалідністю. Загалом прийнятий у першому читанні проект Виборчого кодексу не можна вважати прогресивним – ним не враховано переваги електронного врядування у діяльності реєстру виборців. Низку вад містить й регіональний аспект пропорційної системи із відкритими списками, а також положення про виборчу агітацію, зокрема щодо платної реклами²⁸⁴. Міжнародними та неурядовими організаціями спільно із народними депутатами зареєстровано поправки до законопроекту, що мали б поліпшити ситуацію із забезпеченням виборчих прав²⁸⁵.

Сумніви в ухваленні Виборчого кодексу викликані, по-перше, слабкою його підтримкою парламентськими фракціями – експерти схильні вважати результативне голосування за проект №3112-1 «випадковим»²⁸⁶; по-друге, до другого читання зареєстровано більше чотирьох тисяч поправок, внаслідок чого може виникнути «ризик затягування розгляду цього акту в парламенті»²⁸⁷.

Народні депутати підтвердили побоювання експертів та, не поспішаючи із реформою виборчої системи, почали підготовку до майбутніх парламентських виборів, свідченням чого є вал законопроектів з цієї тематики. Вісім законотворчих ініціатив було зареєстровано у Верховній Раді впродовж грудня 2017 р.²⁸⁸. Початок процесу було покладено через законопроект кількох десятків депутатів, який передбачає перехід до мажоритарної виборчої системи²⁸⁹. У декількох альтернативних проектах запропоновано впровадити пропорційну виборчу систему із відкритими списками. В інших передбачається або паралельна виборча система, або пропорційна із закритими списками²⁹⁰. В обґрунтуванні більшості ініціатив їх автори апелюють до прав людини та посилення участі в управлінні державними справами. Однак більшість ініціатив не враховує міжнародних стандартів забезпечення виборчих прав та рекомендацій експертів.

Вирізнити можна хіба законопроект №7366-2 «Про вибори народних депутатів України»²⁹¹, до якого включено рекомендації експертів із Міжнародної фундації виборчих систем IFES та громадської мережі ОПОРА. Законопроектом передбачено, зокрема: запровадження пропорційної системи з відкритими списками на парламентських виборах в Україні, яка базуватиметься на 28 регіонах із приблизно однаковою кількістю виборців у них та внутрішньопартійним 0,5% бар'єром для зміни черговості кандидатів у списках; впровадження 40% гендерної квоти для партійних списків та посилення механізмів просування жінок до парламенту, зокрема через закріплення положення, згідно з яким партії матимуть можливість скасовувати реєстрацію включеного до списку кандидата перед

²⁸³ Експертний висновок щодо Проекту Виборчого кодексу України №3112-1 від 2.10.2015 р. // Центр політико-правових реформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872527-visnovok-schodo-proektu-viborchogo-kodeksu-ukrayini-3112-1-vid-2-geovtnya-2015-roku>

²⁸⁴ Ідеться про формування 27 виборчих округів, пропорційна відсоткова частка виборців у яких суттєво перевищує пропоновану європейськими стандартами. Марина Ставнійчук. Виборчий кодекс. Знову глухий кут. // Дзеркало тижня. Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://dt.ua/internal/viborchiy-kodeks-znovu-gluhiy-kut-260584_.html

²⁸⁵ Поправки стосуються: посилення гендерних положень проекту; заборони платної політичної реклами; положення щодо порядку призначення членів ЦВК; забезпечення політичних та виборчих прав внутрішньо переміщених осіб; підвищення доступності виборчого процесу для виборців з інвалідністю; розширення прав громадських спостерігачів на виборах та інші. // Інформаційне повідомлення IFES від 22.11.2017: Зареєстровано поправки до проекту Виборчого Кодексу №3112-1.

²⁸⁶ Марина Ставнійчук. Виборчий кодекс. Знову глухий кут.

²⁸⁷ Експертний висновок ЦППР. – С. 2

²⁸⁸ Інформаційне повідомлення IFES від 19.01.2018: У Верховній Раді зареєстровано вісім законопроектів про вибори народних депутатів України

²⁸⁹ Ідеться про Проект Закону про вибори народних депутатів України (за мажоритарною системою) №7366 від 06.12.2017 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63088 та альтернативні йому законопроекти.

²⁹⁰ Із інформаційного повідомлення IFES.

²⁹¹ Законопроект внесли Леонід Ємець («Народний Фронт»), Ганна Гопко, Остап Єднак (позафракційні) та Наталія Веселова («Самопоміч»).

днем голосування лише за умови одночасної заміни такого кандидата представником тієї ж статі; заборону платної політичної реклами на телебаченні, радіо, а також зовнішньої політичної реклами; створення умов для забезпечення виборчих прав людей з інвалідністю; покладення на ЦВК обов'язку оприлюднення ключової інформації щодо виборів (включно з протоколами про підрахунок голосів та встановлення підсумків голосування) у форматі відкритих даних, а також забезпечення відкритого доступу до основних даних стосовно виборів, зокрема до автобіографій кандидатів; розширення прав офіційних громадських спостерігачів на виборах²⁹².

Загалом законотворча робота парламентарів не сприяла подоланню викликів, незважаючи на декларовану відданість зобов'язанням із забезпечення виборчих прав.

Практичне втілення гарантій виборчих прав можна було прослідкувати під час Перших місцевих виборів в об'єднаних територіальних громадах. 29 жовтня 2017 р. відбулися вибори у 201 громаді, а 24 грудня – у 51 ОТГ. Під час виборчих кампаній виявилася недосконалість законодавства про місцеві вибори. Пропонована пропорційна система призводить до того, що персоніфікований список, за який виборці віддають голоси, може бути змінено на етапі реєстрації кандидатів та розподілу мандатів. Крім того, така система уможливорює обрання у різних виборчих округах неоднакової і нерідко кардинально різної кількості депутатів. Через цю обставину закладається конфлікт зі сприйняттям факту закріплення кандидата за конкретним територіальним виборчим округом, який тільки посилюється можливістю отримання мандата непопулярним у виборчому окрузі кандидатом від прохідної на рівні всієї громади місцевої організації політичної партії²⁹³.

Проблемою залишаються й необґрунтовані з погляду міжнародних стандартів рішення територіальних виборчих комісій щодо відхилень у кількості виборців у виборчих округах: у 98 громадах ТВК не повною мірою дотримувалась рекомендації Венеціанської комісії щодо 15% відхилення кількості виборців в округах²⁹⁴.

Третім викликом стало недотримання положень законодавства про місцеві вибори через відсутність належних санкцій. На перших виборах 25-ти міських рад, які відбулися 29 жовтня 2017 року, у 39% усіх зареєстрованих виборчих списків не дотримано гендерної квоти. У поодиноких випадках до виборчих списків було включено менше 30% кандидатів чоловічої статі, а в абсолютній більшості неналежно сформованих виборчих списків не було дотримано квоти щодо жінок²⁹⁵. Ще одним яскравим прикладом недостатньо ефективного законодавчого врегулювання виборчих процедур є проміжне та остаточне звітування розпорядників виборчих фондів кандидатів та місцевих організацій політичних партій. За підрахунками ОПОРИ, лише 1% кандидатів у депутати сільських та селищних рад подали проміжні фінансові звіти на перших місцевих виборах 29 жовтня 2017 р. Натомість у 12 з 25 міських громад, де 29 жовтня відбувалося голосування, жодна місцева організація політичної партії не надала проміжного фінансового звіту. Аналіз ОПОРИ показав, що лише 16,4% кандидатів на посади голів ОТГ виконали приписи законодавства щодо проміжного звітування. Значна частина висуванців на перших місцевих виборах не відкривала виборчих фондів (до прикладу, на виборах міських голів 29 жовтня таких було 45%), це унеможливорює системний контроль за фінансуванням їхньої передвиборної агітації²⁹⁶.

Негативно позначилась і неузгодженість виборчого законодавства із законодавством інших сфер. Одного з кандидатів було знято з реєстрації за наявність паспорта у формі ID-картки. Декількох кандидатів територіальні комісії намагались зняти з реєстрації че-

²⁹² Із інформаційного повідомлення IFES від 19.01.2018

²⁹³ Остаточний звіт за результатами спостереження ОПОРИ на перших місцевих виборах в об'єднаних територіальних громадах 29 жовтня та 24 грудня 2017 року // Громадянська мережа ОПОРА [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/vybory/pershi-vybory-v-obiednanykh-hromadakh-2016/45292-ostatochnyi-zvit-za-rezultatamy-sposterezhennia-opory-na-pershykh-mistsevykh-vyborakh-u-obiednanykh-terytorialnykh-hromadakh-29-zhovtnia-ta-24-hrudnia-2017-roku>

²⁹⁴ Там само.

²⁹⁵ Там само.

²⁹⁶ Там само.

рез формально різні вимоги до форм декларацій про доходи.

Серед найбільших порушень на перших місцевих виборах в ОТГ спостерігачі ОПОРИ фіксували: проведення агітації у заборонених місцях; зловживання адміністративним ресурсом, зокрема через благодійну діяльність. На перших місцевих виборах 29 жовтня та 24 грудня 2017 р. Національна поліція, її територіальні підрозділи розпочали 44 кримінальні провадження щодо злочинів проти виборчих прав громадян, із яких 20 були закриті станом на лютий 2018 р.²⁹⁷.

Доводиться констатувати, що найсерйозніші виклики, виявлені під час місцевих виборів, зумовлені чинним виборчим законодавством, що повинно стати додатковим стимулом для Верховної Раді не зволікати з проведенням виборчої реформи.

---

²⁹⁷ Там само.

18. ПРАВА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ²⁹⁸

ВНАСЛІДОК ОКУПАЦІЇ КРИМУ та воєнного конфлікту на території Донецької і Луганської областей за офіційною статистикою Міністерства соціальної політики, **станом на 23 жовтня 2017 р. взято на облік 1 604 059 переселенців** з Донбасу і Криму (рік тому аналогічна цифра була більшою на 181681 особу). Це відносна статистика, яка не відображає кількості всіх вимушених переселенців, а тільки тих, що стали на облік.

Протягом останніх 4 років в Україні відбувається становлення законодавства у сфері прав ВПО. У 2017 р. до законодавства України у сфері гарантування прав ВПО було внесено низку суттєвих змін.

Насамперед, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» доповнено статтею 9-1 для сприяння реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на отримання комунальних послуг. Важливою гарантією стала норма про те, що власникам (балансоутримувачам) майна, яке використовується для компактного поселення внутрішньо переміщених осіб, забороняється стягувати з таких осіб компенсацію вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу, *яка не відповідає вартості відповідних тарифів на такі послуги та товари для населення*. Тобто з моменту внесення цих змін власник майна не має права вимагати від ВПО компенсації вартості комунальних послуг за ціною для юридичних осіб або за завищеною ціною, а тільки у розмірі вартості відповідних тарифів на такі послуги для населення.

Крім того, внесеними до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» змінами на органи державної влади та органи місцевого самоврядування покладено обов'язок вживати всіх можливих заходів, спрямованих на розв'язання проблем, пов'язаних із наданням комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу внутрішньо переміщеним особам у місцях їх компактного поселення.

У ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» було включено частину другу, якою встановлено, що *адресою фактичного місця проживання внутрішньо переміщеної особи може бути адреса відповідного місця компактного поселення внутрішньо переміщених осіб (адреса містечка із збірних модулів, гуртожитку, оздоровчого табору, будинку відпочинку, санаторію, пансіонату, готелю тощо)*.

Важливим стало набрання чинності змін до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», зокрема *право на безоплатну вторинну правову допомогу* отримали як внутрішньо переміщені особи, так і громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб (з питань, пов'язаних з отриманням довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, до моменту отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи).

Також у 2017 р. було внесено суттєві зміни до підзаконних нормативно-правових актів. Наприклад, до «Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» внесено доповнення, за яким із переліку осіб, яким *грошова допомога не призначається* через наявність у власності у будь-кого із членів сім'ї житлового приміщення (частини житлового приміщення), розташованого в інших регіонах, крім тимчасово окупованої території України, виключено окрему категорію ВПО.

А саме сім'ї, до складу яких входять військовослужбовці з числа внутрішньо переміщених осіб, які захищають незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та беруть безпосередню участь в АТО, отримали право на грошову допомогу незалежно від наявності у них у праві власності житла на підконтрольній Україні території.

Нарешті у 2017 р. Кабінет Міністрів України здійснив диференціацію розміру допомо-

²⁹⁸ Розділ підготовлено: Менджул М.В., канд. юр. наук, доцент кафедри цивільного права та процесу УжНУ, учасниця наукового проекту «Юридичні механізми забезпечення прав ВПО в контексті захисту національної безпеки та євроінтеграції України», що фінансується Міністерством освіти і науки України

ги для ВПО – осіб з інвалідністю залежно від групи, а також підвищив загальний розмір допомоги на сім'ю з 2400 грн. до 3400 грн., якщо до складу сім'ї входять дорослі особи з інвалідністю або діти з інвалідністю.

Важливою зміною стало збільшення суми коштів на банківських рахунках, що враховується у процесі призначення грошової допомоги. Тепер грошова допомога не призначається, якщо будь-хто із членів сім'ї має на депозитному банківському рахунку (рахунках) кошти в сумі, яка перевищує **25-кратний** розмір прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб (замість «10-кратного розміру», встановленого раніше).

ВПО стикалися також із труднощами бюрократичності процедури контролю за проведенням соціальних виплат за місцем їхнього фактичного проживання/перебування. У 2017 р. було запроваджено зміни, в результаті яких процедура контролю трохи спростилася: встановлено, що у разі наявності в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб інформації щодо проходження особою фізичної ідентифікації в публічному акціонерному товаристві «Державний ощадний банк України» чергова перевірка у відповідному періоді не проводиться. Крім того, було встановлено, що чергова перевірка не проводиться стосовно:

- а) ВПО, які працюють в органах державної влади або органах місцевого самоврядування та надали довідку з місця роботи про те, що вони перебувають у трудових відносинах із відповідними органами державної влади або органами місцевого самоврядування і умови їхньої роботи потребують постійного перебування на території, де органи державної влади здійснюють свої повноваження (за винятком відряджень за кордон);
- б) військовослужбовців із числа ВПО, які захищають незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та беруть безпосередню участь в АТО, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо на території проведення антитерористичної операції, за наявності довідки з військової частини про залучення до проведення АТО.

Щодо практичної дії законодавства у сфері захисту прав ВПО, то громадські організації, які надають допомогу внутрішньо переміщеним особам, констатують сталі труднощі, пов'язані із припиненням, відмові у нарахуванні соціальних виплат, бюрократичності процедури перевірки, проблеми з відновленням документів (паспортів, документів про освіту, правостановлюючих документів на майно, інші), отримання субсидій тощо.

Відповідно до даних моніторингу Міжнародної організації з міграції зайнятість є однією з ключових проблем, що постають перед ВПО. Лише 41,5% особам – внутрішнім переселенцям у порівнянні з 60,1% – до переміщення вдалося знайти роботу на новому місці. Це безумовно впливає на рівень добробуту ВПО. Загальний рівень статків більшості таких громадян залишається низьким: тільки 45% ВПО можуть купувати продукти харчування за власний кош²⁹⁹.

Відсутні проблеми доводиться розв'язувати внутрішньо переміщеним особам із правом на житло: більшість не мають власного помешкання і вимушені його орендувати (66%), значна частина (22%) живе у родичів або у приймаючих сімей, і тільки 1% проживає у власному помешканні на підконтрольній Україні території³⁰⁰. На жаль, досі відсутні комплексні державні програми з пільгового кредитування, будівництва, відновлення або придбання нового житла для постраждалого населення³⁰¹.

Щодо соціальних виплат, то у 2017 р. більше 20% респондентів-ВПО повідомили, що

²⁹⁹ Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Квітень 2017 р. – С. 7. // Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mtot.gov.ua/wp-content/uploads/nms_report_march_2017_ukr_new.pdf

³⁰⁰ Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Квітень 2017 р. – С. 11. // Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mtot.gov.ua/wp-content/uploads/nms_report_march_2017_ukr_new.pdf

³⁰¹ Актуальний стан забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Доповідь представлена до Універсального періодичного огляду Організації Об'єднаних Націй. Двадцять восьма сесія Ради з прав людини ООН. 2017 – С. 8. // Національна асамблея людей з інвалідністю [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nau.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/UPR_IDP_ukr.pdf

зіткнулися з призупиненням соціальних виплат. Із 23,5% ВПО, яким призупинили соціальні виплати, 77% не отримали жодного офіційного повідомлення про призупинення та процедуру відновлення виплат. Серед причини призупинення виплат – недостовірні відомості про місце проживання, недостовірні відомості про рівень доходів та приховування інформації про придбання квартири або автомобіля, які було виявлено у процесі перевірок тощо.³⁰²

Проблеми існують також і в осіб, які проживають у так званій «сірій зоні» – на території, формально підконтрольній Уряду України, проте фактично деякі населені пункти перебувають за межами крайніх блокпостів української армії, і по них час від часу ведуться обстріли. Існує ціла низка «прифронтових» населених пунктів у Станично-Луганському, Новоайдарському, Попаснянському районах Луганської області, Волноваському, Артемівському, Мар'їнському, Ясинуватському районах Донецької області, розташованих уздовж лінії зіткнення, тобто умовного розмежування підконтрольної та непідконтрольної України території. Загальні для населених пунктів «сірої зони» проблеми – обмеження функціонування органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, відсутність регулярного та нерегулярного транспортного сполучення, через що доступ до «сірої зони» обмежений, медичних, соціальних установ, труднощі з доставкою продуктів харчування тощо. Також важко оцінити, яка кількість переселенців перебуває на цих територіях, оскільки органи соціального захисту населення, відповідальні за ведення обліку переселенців, фактично у «сірій зоні» не працюють.³⁰³

³⁰² Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Квітень 2017 р. – С. 12. // Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mtot.gov.ua/wp-content/uploads/nms_report_march_2017_ukr_new.pdf

³⁰³ Аналіз проблем реалізації прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) // БФ «Восток-SOS». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vostok-sos.org/problem/>

19. ПРАВА ЖІНОК³⁰⁴

ЗА ДАНИМИ Державної служби статистики на 2017 рік в Україні проживало 42 414 905 осіб, серед яких 46,3% – чоловіки та 53,7% – жінки³⁰⁵. Статистика констатує досить високий освітній рівень жінок: на початок 2017/2017 навчального року жінки становили 55,8% від загальної кількості студентів коледжів, технікумів, училищ та 51% від загальної кількості студентів університетів, академій, інститутів³⁰⁶. Українські жінки економічно активні: офіційно зайняті 55,7% від кількості жінок, старших за 15 років³⁰⁷, ще 19,5% – зайняті неформально³⁰⁸.

Втім, щорічне глобальне дослідження «Індекс гендерного розриву 2017», здійснене Світовим економічним форумом, засвідчило, що для України, на жаль, на тлі високого рівня кваліфікації жінок стала тенденцією їх низька залученість до прийняття рішень у політичній та економічній сфері. Зокрема надзвичайно низькою є кількість жінок-народних депутатів (52 особи або 12%); у 22 обласних радах частка жінок становила 15%, у міських радах – 18,1% за наявності законодавчої норми не менш як 30%³⁰⁹. Так само мало жінок і у керівних органах управління сфер економіки та підприємств (із 24 членів Кабінету Міністрів тільки 3 жінок)³¹⁰. За даними Індексу, в цілому по державі співвідношення жінок і чоловіків серед законодавців, вищих посадових осіб та керівників становить 39,6% до 60,4%, тоді як аналогічне співвідношення серед професійних та технічних працівників уже 62,5% до 37,5%³¹¹. Напевно, зайнятість більшості жінок на посадах середньої та нижчої ланки безпосередньо пов'язана із суттєвим розривом в оплаті праці чоловіків і жінок: середньомісячна заробітна плата чоловіків за 9 місяців 2017 р. становила 8271 грн, тоді як зарплата жінок за цей самий період – 6414 грн, або на 22,5% менше³¹². Загалом за результатами вивчення ситуації у 144 країнах світу, згаданий вище Індекс оцінив досягнення України у 2017 р. щодо рівноправності жінок і чоловіків у 0,705 балів (мінімум – 0, максимум – 1 бал) та розмістив її на 61 місці, що на 8 позицій вище за показники попереднього року³¹³.

Серед основних досягнень України на шляху до встановлення гендерної рівності та дотримання прав жінок у 2017 р. слід назвати такі.

У квітні 2017 р. Кабінет Міністрів України схвалив концепцію Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р.³¹⁴. Міністерство соціальної політики як державний замовник також підготувало проект Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоло-

³⁰⁴ Розділ підготовлено: Блага Алла, УГСПЛ

³⁰⁵ Розподіл постійного населення за статтю, основними віковими групами, співвідношення чоловіків і жінок та середній вік населення в Україні // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/view.asp?ma=3&ti=%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB+%EF%EE%F1%F2%B3%E9%ED%EE%E3%EE+%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF+%E7%E0+%F1%F2%E0%F2%F2%FE%2C+%EE%F1%ED%EE%E2%ED%E8%EC%E8+%E2%B3%EA%EE%E2%E8%EC%E8+%E3%F0%F3%EF%0%EC%E8%2C+%F1%EF%B3%E2%E2%B3%E4%ED%EE%F8%E5%ED%ED%FF+%F7%EE%EB%EE%E2%B3%EA%B3%E2+%B3+%E6%B3%ED%EE%EA+%F2%E0+%F1%E5%F0%E5%E4%ED%B3%E9+%E2%B3%EA+%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF+%E2+%D3%EA%F0%E0%BF%ED%B3&path=../Quicktables/KEY_IND/1/&lang=1&multilang=uk

³⁰⁶ Статистичний збірник «Вища освіта в Україні». 2017 рік // Державна служба статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³⁰⁷ Економічна активність населення за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2017 році // Державна служба статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³⁰⁸ Неформально зайняте населення за статтю, місцем проживання та статусом зайнятості у 2017 році. // Державна служба статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³⁰⁹ Народні депутати України // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list

³¹⁰ Кабінет Міністрів України // Урядовий портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/team>

³¹¹ The Global Gender Gap Index 2017 // World Economic Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2017/dataexplorer/#economy=UKR>

³¹² Середньомісячна заробітна плата жінок та чоловіків за видами економічної діяльності у 2017 році // Державна служба статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³¹³ The Global Gender Gap Index 2017 // World Economic Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2017/dataexplorer/#economy=UKR>

³¹⁴ Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року / Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 229-р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-%D1%80>

віків на період до 2021 р. та розмістило її на своєму офіційному сайті для обговорення³¹⁵.

7 червня 2017 р. на засіданні Кабінету Міністрів запроваджено посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної політики та затверджено відповідне Положення³¹⁶. 13 листопада 2017 р. Кабмін оголосив конкурс на посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної політики, переможницею якого стала Катерина Левченко – голова Центру Ла Страда – Україна³¹⁷. На жаль, права Уповноваженого досить обмежені (одержання інформації від посадових осіб та організацій, підготовка запитів та звітів, інформування громадськості через засоби масової інформації про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ініціювання створення експертних груп, скликання нарад, участь у засіданнях Кабінету Міністрів та інших урядових структур з правом дорадчого голосу).

5 вересня 2017 р. було прийнято Закон України «Про освіту», у якому, серед іншого, передбачено також норму про обов'язковість здобуття учнями компетентності, пов'язаної з усвідомленням рівних прав і можливостей³¹⁸.

У жовтні 2017 р. було скасовано наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року №256, яким заборонялося застосування праці жінок на важких роботах та роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці (крім глави 3 розділу I Переліку, яка втрачає чинність із дати, коли Україна завершить процедуру денонсації Конвенції про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду №45)³¹⁹.

У листопаді 2017 р. прийняли присягу судді нового Верховного Суду. Позитивним моментом є те, що зі 113 суддів, які перемогли в конкурсі, жінки становлять 43%³²⁰.

Продовжуючи напрямок забезпечення гендерної рівності у доступі до праці, 5 грудня 2017 р. Верховна Рада України прийняла у першому читанні проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Законопроект покликаний врегулювати три основні проблеми гендерної нерівності під час військової служби: скасування обмежень щодо проходження служби військовослужбовців-жінок у запасі; зрівняння вікового цензу для жінок і чоловіків під час прийняття їх на військову службу; уніфікації принципів призначення до складу добового наряду, направлення у відрядження та проходження військових зборів військовослужбовцями-жінками і чоловіками³²¹. Питання гендерної рівності є актуальним і з огляду на необхідність захисту прав жінок-учасниць АТО. До речі, за 2017 р. у зв'язку зі збройним конфліктом загинуло 13 жінок (або 1,3% від загальної кількості загиблих жінок за увесь час конфлікту). Серед них цивільних – 1, військових ЗСУ – 4, комбатантів з боку ДНР/ЛНР – 9.

Протягом 2017 р. залишалась актуальною проблема запобігання насильству щодо жінок, зокрема у зв'язку зі збройним конфліктом на Сході України та у сімейній сфері (було зареєстровано 110 932 заяви і повідомлення про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством у сім'ї). МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» у співпраці з Фондом народонаселення ООН, Міністерством соціальної політики України, місцевими центрами соціальних служб протягом 2017 р. ще у 5 регіонах України (Київська, Херсонська, Вінницька, Львівська області та м. Одеса) створено та підтримується

³¹⁵ Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року // Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/projects/239/>

³¹⁶ Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики / Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 р. №390 // Урядовий портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250049925>

³¹⁷ Комісія обрала урядового уповноваженого з гендерної політики // Українська правда [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/7/7164715/>

³¹⁸ Про освіту / Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/conv>

³¹⁹ Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.1993 р. №256 / Наказ МОЗ від 13.10.2017 №1254 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17>

³²⁰ Судьи нового Верховного Суда принимают присягу (текстовая трансляция) // Судебно-юридическая газета [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/110778-sudi-novogo-verkhovnogo-suda-prinyali-prisyagu>

³²¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61190

робота мобільних бригад, які надають соціально-психологічні послуги особам, постраждалим від гендерно зумовленого та домашнього насильства³²². Позитивним кроком стало прийняття нового законодавства, яке докорінно реформує підходи до реагування на домашнє насильство та насильство за ознакою статі: 6 грудня 2017 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами»³²³, 7 грудня 2017 р. – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»³²⁴. Втім, Стамбульську конвенцію, на жаль, дотепер не ратифіковано.

У 2017 р. досить активно проводились інформаційно-просвітницькі кампанії та різноманітні заходи з питань дотримання рівності прав жінок і чоловіків, протидії гендерно зумовленому насильству, зокрема пов'язаному зі збройним конфліктом. Зокрема 16 листопада, в Міжнародний день толерантності, відбулося оголошення переможців щорічної антипремії «Дискримінатор року – 2017»: мера Чернігова В. Атрошенка, який пропонує ввести в Україні демографічні політику та пропаганду, згідно з якою українці повинні мати мінімум трьох дітей, а інакше вважатимуться «хворими, або не українцями»; ректора НПУ ім. Драгоманова В. Андрущенко за примусовий «згін» студентів університету на урочистий молебень замість навчального процесу та Всеукраїнську раду церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) за протидію ратифікації Стамбульської конвенції³²⁵. 24 листопада 2017 р. в Україні з Майдану Незалежності міста Києва стартувала Міжнародна акція «16 днів проти насильства», покликана привернути суспільну увагу до проблеми насильства над дівчатами та жінками. У 16-ти областях України адміністративні будинки та історичні пам'ятки було підсвічено помаранчевим кольором, який символізує світ, вільний від насильства³²⁶.

І хоч у нашій державі було прийнято низку нормативно-правових актів і заплановано проведення значної кількості заходів, спрямованих на захист прав жінок та досягнення рівності прав жінок і чоловіків, проте спостерігається брак політичної волі щодо реалізації гендерних перетворень на рівні керівних ланок законодавчого і виконавчих органів та на рівні місцевої влади. Наприклад, за результатами здійсненого неурядовими організаціями та експертами моніторингу імплементації Національної стратегії у сфері прав людини, із 67 пунктів, що стосуються прав жінок, станом на кінець 2017 р. тільки 13 (або 19%) були виконані повністю, ще 9 (13%) – виконані частково. У стані виконання значилися 32 заходи (47%), навіть незважаючи на те, що термін виконання значної частини з них спливає ще у 2015 – 2016 рр. Невиконаних і таких, інформацію про виконання яких було надано не по суті – 14 (або 21%)³²⁷.

Звертає на себе увагу той факт, що обсяги поточного державного фінансування гендерної політики досить обмежені. Натомість набагато вагомішу фінансову, технічну та експертну допомогу Україні у цій сфері надають міжнародні інституції. Про більшу фінансову вагу «іноземних джерел» порівняно з державними свідчить також те, що 10 червня 2017 р. заступниця генсека ООН, виконавча директорка програми «ООН Жінки» Фумзіле Мламбо-Нгукука та посол Швеції в Україні Мартін Хагстром підписали угоду про фінансування проекту «Гендерна рівність у національних реформах і встановленні миру і безпеки

³²² На Львівщині з'являться мобільні бригади для протидії домашньому насильству // Львівський портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://portal.lviv.ua/news/2017/11/01/na-lvivshhini-z-yavlyatsya-mobilni-brigadi-dlya-protidiyi-domashnomu-nasilstvu>

³²³ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами / Закон України від 06.12.2017 №2227-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>

³²⁴ Про запобігання та протидію домашньому насильству / Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

³²⁵ Ректор, міський голова та Рада церков – визначені головні «дискримінатори року» // Громадське [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/rektor-miskiy-holova-ta-rada-tserkov-vyznacheni-holovni-dyskryminatory-roku>

³²⁶ Всеукраїнська акція «16 днів проти насильства» шириться областями // Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/14450.html>

³²⁷ Стан виконання національної стратегії // Національний індекс прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hro.org.ua/index.php?r=9#result>

в Україні». Проект передбачає бюджет у п'ять мільйонів євро і розрахований на чотири роки. Фінансування буде спрямовано на підтримку роботи новоствореного офісу Урядового уповноваженого із питань гендерної політики, а також на допомогу у реалізації національного плану дій «Жінки, мир, безпека»³²⁸.

Правозахисні організації зазначають, що і станом на 2017 р. жінки не мають реально-го впливу на реформи. Жодний із 17 основних напрямків реформування країни не передбачає участі експертів із гендерної рівності, застосування гендерної експертизи. Процес децентралізації влади почався без гендерного аналізу та оцінки. Реформа соціального забезпечення, медична реформа, скорочення мережі соціальних закладів і послуг, пенсійна реформа, реформа комунальних послуг та адміністративна реформа стали викликом для гендерної рівності та доступу жінок і дівчат до якісних послуг³²⁹.

³²⁸ Біденко Ю., Кисельова В. Про гендерну політику в Україні // Хвиля [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/genderna-politika-v-ukrayini-skladny-shlyah-vid-deklaratsiy-do-pozitivnih-diy.html>

³²⁹ Гендерна рівність, права жінок, протидія гендерно зумовленому насильству: Доповідь, представлена до універсального періодичного огляду організації об'єднаних націй. 28 сесія Ради з прав людини ООН з Універсального періодичного огляду (третій цикл) // Національний індекс прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hro.org.ua/files/docs/1494932877.pdf>

20. ПРАВА ДІТЕЙ³³⁰

СТАНОМ НА 2017 р. кількість дітей в Україні становила 7 615 606 осіб (18% від загальної кількості постійного населення)³³¹. Уповноважений Президента України з прав дитини Микола Кулеба зазначив, що Україна посідає 186 місце у світі за показником народжуваності і 13 місце у світі – за показником вимирання нації. Майже 106 тис. дітей, а це 1,5% усього дитячого населення країни, живуть і виховуються в інтернатах, але тільки 8% із них – сироти, решта 92% мають батьків³³². Крім того, 17% мають інвалідність. Основною причиною потрапляння дітей в інтернатні заклади у 2017 р. залишалися неблагополучні сім'ї, бідність родин, складні життєві обставини, недостатність послуг із підтримки дітей та сімей із дітьми на місцевому рівні. Щонайменше 600 тис. дітей проживають у неблагополучних родин, і вони, по суті, «у черзі» на потрапляння до інтернатних закладів³³³.

У 2017 р. було прийнято Національну стратегію та План заходів із реформування інтернатних установ на 2017 – 2026 рр.³³⁴. У межах проекту модернізації соціальних послуг, на який Україна отримала позику на 300 млн євро від Світового банку, передбачено пілотні проекти з деінституалізації у кількох областях. Проте на сайті Мінсоцполітики станом на кінець березня 2018 р. немає жодної інформації про стан виконання запланованих на 2017 р. заходів.

На виконання прийнятих у 2016 р. змін до законодавства щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема у частині організації наставництва, забезпечення найкращих інтересів дитини тощо, у 2017 р. пройшли навчання 30 патронатних сімей³³⁵.

Питання забезпечення найкращих інтересів дитини у 2017 р. розглядалося також і з погляду доступу дітей до правосуддя. А саме, 11 липня 2017 р. Європейський Суд з прав людини виніс рішення у справі «М.С. проти України» (скарга стосувалася вирішення питання щодо визначення місця проживання дитини після розлучення батьків та неналежного розслідування владою імовірних сексуальних злущань над дитиною). Вказане рішення підтвердило сталу позицію Європейського Суду, яка зводиться до визначення насамперед «якнайкращих інтересів дитини», а не батьків, що потребує ґрунтовного вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, дотримання справедливої процедури у розв'язанні спірного питання для всіх сторін. Зокрема у визначенні основних інтересів дитини в кожному конкретному випадку необхідно врахувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю (крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною); по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (п. 76)³³⁶.

Поліпшення ситуації з доступом дітей до правосуддя у 2017 р. відбулося також і завдяки розширенню їхніх можливостей отримати безоплатну вторинну правову допомогу. Тепер право на всі види правових послуг, передбачені ч. 2 ст. 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» мають «діти, у тому числі діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які

³³⁰ Підготовлено Аллою Благою, УГСПЛ

³³¹ Вікова структура населення України // Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/dem/piramid/all.php>

³³² В Україні за роки її незалежності чисельність дитячого населення зменшилась майже вдвічі // Укрінформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2165052-kilkist-ditej-v-ukraini-zmensilas-majze-vidvici.html>

³³³ Там само

³³⁴ Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 роки та план заходів з реалізації її етапу / Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 №526-р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#n23>

³³⁵ В Україні активно розвивається навчання патронатних вихователів // ВГО Магнолія [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://magnolia.org.ua/uk/content/v-ukrayini-aktivno-rozvivaietsya-navchannya-patronatnih-vihovateliv-video>

³³⁶ Пархоменко П. Значення рішення ЄСПЛ у справі «М.С. проти України» для правозастосовчої практики // Юрліга [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2017/7/25/162658.htm>

постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту»³³⁷.

Із питаннями прав дитини були пов'язані прийняті протягом 2017 р. законодавчі акти. 7 листопада 2017 р. Верховна Рада посилила державні гарантії безпеки дітей від зовнішніх загроз, передбачивши, що охорона дитинства є однією з пріоритетних сфер національних інтересів у контексті Закону «Про основи національної безпеки України», а забезпечення особливого піклування про дитину та реалізація її прав визначається як принцип внутрішньої політики у контексті Закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». У прикінцевих положеннях Закону Кабінет Міністрів отримав доручення передбачити під час опрацювання проекту закону про Державний бюджет України на 2018 р. суттєве підвищення розміру прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років та для дітей віком від 6 до 18 років; до 1 січня 2018 р. розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект закону щодо покращення соціального захисту сімей з дітьми та встановлення справедливих соціальних гарантій дітям³³⁸.

6 грудня 2017 р. було внесено зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, а саме визнано обставиною, яка обтяжує покарання, вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини (п. 6 ч. 1 ст. 67 КК), а в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, закріплено можливість застосувати до винної особи такого обмежувального заходу, як обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності (п. 2 ч. 1 ст. 91-1 КК України)³³⁹.

7 грудня 2017 р. парламент посилив захист права дитини на належне утримання через удосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів³⁴⁰, а також удосконалив підходи до захисту і отримання допомоги дітьми у зв'язку із домашнім насильством³⁴¹. До того ж, увага приділяється і дітям, які постраждали від домашнього насильства, і дітям, які його скоїли.

Стосовно загальної ситуації з доступом дітей до правосуддя наведемо оцінку Міжнародної мережі з прав дитини (Child Rights International Network, CRIN), яка дослідила, як правові системи 197 країн дозволяють дітям реалізувати свої права або ж навпаки, провокують порушення, з якими вони повинні боротися. У підготовленій цією організацією Глобальній доповіді про доступ дітей до правосуддя Україна отримала 55,4 бали і разом з Руандою посіла 80 місце³⁴².

Національна стратегія у сфері прав людини визнає важливе значення захисту прав дитини й визначає своїм пріоритетом створення сприятливого середовища для виховання, навчання, розвитку дитини та ефективної системи забезпечення реалізації її прав; удосконалення державного механізму забезпечення прав дитини, запланувавши виконання п. 81 Плану. Моніторинг імплементації Нацстратегії показав, що на кінець 2017 р. було проведено 20 заходів (25%). У стані виконання перебували 33 заходи (41%), 12 заходів (15%) були виконані частково, 14 (17%) залишилися невиконані; ще стосовно 2 заходів

³³⁷ Про безоплатну правову допомогу / Закон України від 02.06.2011 №3460-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>

³³⁸ Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій безпеки дітей / Закон України від 07.11.2017 №2180-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2180-19>

³³⁹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами / Закон України від 06.12.2017 №2227-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2227-19/para6#n6>

³⁴⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів / Закон України від 07.12.2017 №2234-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2234-19>

³⁴¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству / Закон України від 07.12.2017 №2229-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

³⁴² Права, средства правовой защиты и представительство: глобальный доклад о доступе детей к правосудию // CRIN [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.crin.org/sites/default/files/crin_a2j_global_report_russian.pdf

(2%) інформація відсутня³⁴³.

Серед проблем у сфері реалізації прав дитини станом на 2017 р. визначимо такі:

- досі не розроблено механізму евакуації населення із зони бойових дій та нормативно-правового акту, яким би чітко регламентувався порядок дій персоналу установ, де утримуються діти, які перебувають під опікою чи піклуванням (установи з виконання покарань, психіатричні та інтернатні заклади тощо) на непідконтрольній території;
- не запроваджено дієвого механізму виявлення дітей, які беруть безпосередню участь у військових діях чи збройних конфліктах;
- не сформовано та не запроваджено міждержавних, державних, міжгалузевих, галузевих стандартів безпеки та добробуту дитини;
- більше 200 тисяч дітей потребують термінової психологічної допомоги через психологічні травми внаслідок загибелі рідних та близьких, переховування у підвалах під обстрілами тощо; досі залишилася нез'ясованою доля неповнолітніх (21 особа), котрі трималися в установах Державної пенітенціарної служби України Донецької та Луганської областей;
- основна маса дітей, які не зареєстровані у встановленому законом порядку, перебувають у соціально складних та неблагонадійних сім'ях. Передусім це стосується ромських сімей та сімей, члени яких не мають громадянства.

³⁴³ Стан виконання Національної стратегії у сфері прав людини // Національний індекс прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hro.org.ua/index.php?r=9#result>

21. ПРАВА ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ³⁴⁴

2017 РІК У СФЕРІ прав людей з інвалідністю запам'ятається як рік законодавчого врегулювання використання терміну «особа з інвалідністю», прийняття довгоочікуваного сучасного Закону України «Про освіту», обраного курсу на деінституалізацію дитячих закладів та декларування впровадження Міжнародної класифікації функціональних обмежень.

Незважаючи на певні зрушення у законодавчій площині, складається враження, що системність і послідовність цих дій відсутня. З одного боку, на законодавчому рівні закріплюється використання терміну «особа з інвалідністю»³⁴⁵, а з іншого – Міністерство освіти і науки України рекомендує для використання у навчанні підручники, на обкладинці яких написано «для розумово відсталих дітей». Напевне, лише за допомогою розголосу цієї проблеми у соціальних мережах вдалося розв'язати її у найкоротший термін. Відповідно до наказу МОН у підручниках, які друкуватимуться за кошти державного бюджету у 2017 р., назви патологічних станів учнів загальноосвітніх навчальних закладів буде замінено кодуванням відповідно до Міжнародної статистичної класифікації хвороб³⁴⁶.

На жаль, на момент підготовки звіту статистика щодо кількості осіб з інвалідністю на початок 2017 р. відсутня, тому доводиться скористатися даними, які публічно озвучили урядовці. Отже, станом на початок 2017 р. загальна чисельність осіб з інвалідністю в Україні становила 2 млн 600 тис. осіб: понад 240 тис. осіб з інвалідністю I групи, понад 900 тис. осіб – II групи і понад 1,3 млн осіб – III групи; дітей з інвалідністю практично понад 156 тис.³⁴⁷. Окрім цього, у порівнянні з попереднім 2016 – 2017 навчальним роком на 53% збільшилася кількість учнів в інклюзивних класах – з 2700 осіб до 4100 осіб. Також на 7% збільшилася кількість учнів з особливими потребами, для яких навчально-виховний процес організовано у спеціальних класах загальноосвітніх шкіл за місцем проживання³⁴⁸.

Підтверджує враження фрагментарності дій із забезпечення прав осіб з інвалідністю прийняття Закону, яким термінологію погоджено із Конвенцією про права осіб з інвалідністю. На жаль, уряд змінив буквально лише термін, не надто вдаючись у зміну моделі інвалідності, яку декларував ще далекого 2012 р. Як приклад – ч. 2 ст. 17 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», у якій закріплено, що оснащення та пристосування робочих місць здійснюється «з урахуванням обмежених можливостей осіб з інвалідністю»³⁴⁹. Очевидно, мало йтися про врахування необхідності мінімізації перешкод у виконанні особою професійних обов'язків. Те ж саме стосується й терміну «розумне пристосування», використання якого, за деякими винятками, не виходить за межі теоретичних змагань. Є сподівання, що реалізація Плану заходів з упровадження в Україні Міжнародної класифікації функціонування обмежень життєдіяльності та здоров'я поліпшить цю ситуацію.³⁵⁰ Реалізація Плану, як задумано, повинна поширити послуги, пов'язані з порушенням здоров'я не лише на осіб, яким формально встановлено групу інвалідності. Однак терміни виконання заходів, зокрема щодо розроблення законодавства зі впровадження МКФ та надання реабілітаційних послуг ставлять під сумнів реалістичність їх реалізації.

Урядові законодавчі ініціативи у сфері безперешкодного доступу покликані посилити

³⁴⁴ Розділ підготували: Мойса Богдан, Фурсова Людмила

³⁴⁵ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 19.12.2017 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2249-19>

³⁴⁶ Наказ Міністерства освіти і науки України «Про кодифікацію навчальної літератури для учнів з особливими освітніми потребами» від 02.03.2017 № 335 // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/7090->

³⁴⁷ В Україні кількість людей з інвалідністю зросла до 2,6 млн і становить 6% населення // День [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/news/281117-v-ukrayini-kilkist-lyudey-z-invalidnistyu-zroslo-do-26-mln-i-stanovy-6-naselelnya>

³⁴⁸ Там само

³⁴⁹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 19.12.2017 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2249-19>

³⁵⁰ План заходів затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1008-р. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1008-2017-%D1%80#n10>

відповідальність за недотримання державних будівельних норм та державних стандартів³⁵¹. Є дві законодавчі ініціативи, через які пропонується внести зміни до Кодексу про адміністративні правопорушення щодо відповідальності у сфері доступності. Водночас із запровадженням механізму адміністративної відповідальності за дискримінацію порушення у сфері неврахування потреб маломобільних груп населення можуть розглядатись у контексті цього механізму.

Інцидент 2017 р. у київському метрополітені вкотре актуалізував проблему відсутності інфраструктури та умов для незрячих користувачів собак-поводирів. Чоловіка не впустили до метрополітену через те, що він був із собакою, наявність якої пояснював необхідністю супроводу.³⁵² Дискусія, що розгорнулась у середовищі людей з інвалідністю та поза ним, підтвердила відсутність системної державної політики із забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами.

Вперше у 2017 р. створювалися спеціальні умови для дітей з особливими освітніми потребами під час проведення зовнішнього незалежного оцінювання, передбачені спільним наказом МОН та МОЗ³⁵³. Проте у ЗМІ повідомлялося, що діти з інвалідністю та їхні батьки були обурені тим, що особливі (спеціальні) умови забезпечувались без урахування місця проживання дитини, оскільки діти, які потребували спеціальних умов, об'єднувались в окремі групи. Як приклад наводиться ситуація, коли для складання ЗНО дитина з інвалідністю була змушена їхати з одного району міста в інший, що стало додатковою перешкодою для таких дітей, особливо враховуючи недоступність транспортної інфраструктури та значну відстань³⁵⁴.

Зіштовхнулися з труднощами у процесі отримання відповідного медичного висновку також випускники Києва, оскільки лікарі в поліклініках, до яких батьки зверталися за направленням на лікарсько-консультаційну комісію, не знали про такі вимоги³⁵⁵.

Усього в 2017 р. для участі в зовнішньому незалежному оцінюванні було зареєстровано 308 осіб з особливими освітніми потребами, 174 з яких отримали 30 додаткових хвилин для виконання сертифікаційної роботи; 14 – зошити із завданнями та бланки відповідей, надруковані збільшеним шрифтом; 22 потребували доступного туалету; 24 – виконання сертифікаційної роботи за столом, придатним для письма на інвалідному візку. Особи, які потребували допомоги перекладача жестової мови, склали ЗНО в аудиторіях, де здійснювався сурдопереклад (такі аудиторії створювалися, як правило, в обласному центрі)³⁵⁶. Схвалюючи спроби створити певні умови під час складання ЗНО, все ж таки слід врахувати необхідність адаптувати ці умови якнайближче до місця проживання чи навчання дитини з інвалідністю.

Упродовж 2017 р. тривала робота щодо підготовки апробації проведення ЗНО з використанням шрифту Брайля. Наприкінці 2016 р. було створено робочу групу з наукових,

³⁵¹ Ідеться про Проекти Законів: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення вимог законів України, спрямованих на створення безперешкодного доступу для осіб з інвалідністю до будівель і споруд» (реєстр №6536 від 01.06.2017) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61942 та «Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності за обстеження та паспортизацію об'єктів громадського та цивільного призначення» (реєстр №5546 від 16.12.2016) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60740

³⁵² Скандал у метрополітені: чоловіка з собакою-поводирем не пустили в підземку – реакція соцмереж // Новое Время [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/skandal-u-metropoliteni-cholovika-z-sobakoju-povodirem-ne-pustili-v-pidzemku-reaktsija-sotsmerez-913933.html>

³⁵³ Спільний наказ Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України «Деякі питання участі в зовнішньому незалежному оцінюванні та вступних іспитах осіб, які мають певні захворювання та/або патологічні стани, інвалідність» від 29.08.2016 № 1027/900 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1707-16>

³⁵⁴ Інклюзія «на бумазі» і в реальності // УНІАН [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unian.net/society/1975589-inklyuziya-na-bumage-i-v-realnosti.html>

³⁵⁵ Там само

³⁵⁶ Інформаційна довідка до питання 1 «Про забезпечення права на освіту дітей з інвалідністю. Доступність для осіб з інвалідністю закладів освіти, у тому числі тих, в яких проводиться зовнішнє незалежне оцінювання» // лист Міністерства соціальної політики України від 25.09.2017 № 18106/0/2-17/17

методичних, практичних працівників³⁵⁷. Уже в березні відповідно до наказу МОН³⁵⁸ на сайті Міністерства оприлюднили для обговорення зміни до програм ЗНО з трьох предметів для осіб, що у навчанні використовують шрифт Брайля. Нарешті, наприкінці 2017 р. було видано відповідний наказ³⁵⁹ щодо проведення у 2018 р. апробації ЗНО. Отже, відповідно до згаданого Наказу, результати апробаційного тестування не зараховуються як оцінки за державну підсумкову атестацію за освітній рівень повної загальної середньої освіти.

Інша складність полягає в тому, що наразі невідомо, як саме отримані тестові бали за виконання сертифікаційних робіт будуть переводитись у рейтингові оцінки, оскільки розробка цих критеріїв має бути здійснена до березня 2018 р. Є певний ризик, що рейтингова оцінка може бути суттєво нижчою, оскільки сертифікаційні роботи для осіб із порушеннями зору відрізняються від загальних завдань. Наприклад, у сертифікаційній роботі з історії України особи з порушеннями зору виконуватимуть 40 завдань (максимальна кількість балів, які можна набрати – 54), а в інших осіб їх 60 (максимум можна отримати 94 бали)³⁶⁰. Виходить, на цей час складно передбачити, як рейтингові оцінки залежатимуть від кількості виконуваних завдань, відповідно, виникає сумнів з приводу можливості конкурувати під час вступу до навчальних закладів.

Відзначився у 2017 р. й Національний цирк України, який у лютому запропонував матері дитини на інвалідному візку додаткові «випробування» для перегляду вистави: «...від сім'ї дівчинки, яка користується інвалідним візком, вимагали залишити візок у гардеробі й через другий поверх по сходах проходити в зал на місця, розташовані на рівні 1-го поверху»³⁶¹. Врешті, після тривалих обговорень у соціальних мережах, втручання Уповноваженого ВР з прав людини цирк встановив підйомник для маломобільних груп та організував службу супроводу для людей з інвалідністю³⁶² – це свідчення невеликого, та все ж поступу у відстоюванні прав людей з інвалідністю.

³⁵⁷ Наказ МОН України «Про адаптацію програм зовнішнього незалежного оцінювання для сліпих осіб» від 28.12.2016 №1640 // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/6687->

³⁵⁸ Наказ МОН України «Про внесення змін до програм зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури, математики та історії України щодо адаптації їх для сліпих осіб» від 17.03.2017 №404 // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/7143->

³⁵⁹ Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.12.2017 № 1625 «Про проведення в 2018 році апробації технології проведення зовнішнього незалежного оцінювання для осіб з порушеннями зору, які використовують у процесі навчання шрифт Брайля» // Освіта.ua [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/58599/

³⁶⁰ Характеристика сертифікаційної роботи // Український центр оцінювання якості освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://test-portal.gov.ua/certificatist/>

³⁶¹ Через 8 місяців після випадку з дитиною на візку цирк запустив підйомник для маломобільних груп // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/cherez_8_misjaciav_pislja_vipadku_z_ditinoju_na_vizku_cirk_zapustiv_pidjomnik_dlja_malomobilnih_grup

³⁶² Там само.

22. ПРАВА ОСІБ ІЗ ПРОБЛЕМАМИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я³⁶³

МОЖНА СХВАЛЬНО ОЦІНИТИ прийняття у 2017 р. Верховною Радою України низки важливих законопроектів³⁶⁴, покликаних покращити ситуацію із забезпеченням прав осіб із психічними порушеннями. Більшість нововведень стосувалися розширення прав недієдатних осіб, зміни процедури позбавлення особи дієдатності, механізмів примусової госпіталізації та примусового огляду осіб із психічними розладами, а також зміна кримінального процесуального законодавства, яке регулює застосування примусових заходів медичного характеру. Пропонований розділ покликаний окреслити вплив законодавчих змін на забезпечення прав осіб із психічними та інтелектуальними порушеннями.

Системою психічного здоров'я охоплено значну частку населення. Станом на 1 січня 2017 р. 1673328 жителів України перебували на обліку у зв'язку із розладами психіки та поведінки, в тому числі 694928 – внаслідок розладів, пов'язаних зі вживанням алкоголю та наркотиків (3,9% населення). За 2016 р. до закладів з надання психіатричної допомоги було госпіталізовано 182415 хворих, які в середньому 53,4 дні перебували у стаціонарі. На кінець 2016 р. в Україні 261240 хворих на психічні розлади мали групу інвалідності, з них 8,5% – діти у віці до 17 років. 9893 хворих у 2016 р. первинно були визнані особами з інвалідністю у зв'язку з психічними розладами. Смертність населення України від навмисного самоушкодження у 2015 р. становила 17,7 на 100 тис. населення.³⁶⁵ На жаль, послуги психіатричної допомоги продовжують асоціюватись із обмеженням прав людини, дискримінацією, в тому числі сегрегацією користувачів цих послуг.

Найвразливішою групою залишаються недієдатні особи та особи, дієдатність яких обмежена. Їх кількість станом на 01.01.2017 склала 39 797 осіб, із них 36 025 осіб з інвалідністю (91,4%). Свого часу УГСПЛ уже висловлювала стурбованість щодо належного рівня послуг майже 9% осіб, яким інвалідності не встановлено. Очевидною є необхідність активнішого включення органів опіки та піклування до розв'язання питань доступу недієдатних осіб до послуг, пов'язаних з інвалідністю. 30 427 недієдатним особам та 1 128 особам, цивільна дієдатність яких обмежена, призначено опікунів та піклувальників, з яких 30 111 (95,5%) перебувають у родинних стосунках з підопічними. 7 666 недієдатних осіб та 164 особи, цивільна дієдатність яких обмежена, опікунів та піклувальників яким не призначено, перебувають під опікою чи піклуванням закладів соціального захисту сфери управління Мінсоцполітики. 5 297 недієдатних осіб поміщено опікунами до спеціальних закладів.³⁶⁶

Покращити доступ до правосуддя цієї категорії громадян мають зміни, внесені до Цивільного процесуального кодексу України. Статтею 300 ЦПК визначено, що заяву про перегляд рішення про визнання особи недієдатною може бути подано самою особою. Крім того, захистити інтереси недієдатних або обмежено дієдатних осіб покликане й поло-

³⁶³ Розділ підготували: Лебідь Віталія, Мойса Богдан

³⁶⁴ Див.: Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання психіатричної допомоги від 15.04.2016 №4449 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58760;

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо врегулювання законодавства у сфері застосування запобіжних заходів до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування)

від 04.12.2014 №1242 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52696;

Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів від 23.03.2017 №6232 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415

³⁶⁵ Дані взято із Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. №1018-р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80>

³⁶⁶ Соціальний звіт за 2016 рік // Офіційний веб-портал Міністерства соціальної політики України. – 2017. – 35 С. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti.html>

ження частини 6 тієї ж статті ЦПК, яке обмежує строк рішення про обмеження цивільної дієздатності або позбавлення дієздатності двома роками³⁶⁷. Однак ці зміни не можна вважати повноцінними, оскільки законодавець не вніс відповідних змін до ст. 42 ЦК України, яка теж регулює процедуру поновлення дієздатності. Виходить, що наразі існує колізія у законодавстві, адже у ЦК України зазначено, що поновлення цивільної дієздатності відбувається лише за заявою опікуна або органу опіки та піклування³⁶⁸.

Як позитивне можна оцінити положення ст. 299 ЦПК про участь особи, щодо якої приймається рішення про визнання її недієздатною або обмеження її дієздатності, у судовому засіданні. Передбачено й можливість участі через відеоконференцію у разі перебування особи у психіатричному закладі. Участь особи у судовому засіданні, заслуховування її думки є одним із фундаментальних умов доступу до правосуддя осіб із проблемами психічного здоров'я. Втім, законодавець вирішив, що не в усіх питаннях, які стосуються недієздатних осіб та осіб, дієздатність яких обмежена, їхня думка є важливою. Зокрема не передбачено врахування думки особи під час розгляду справ щодо призначення опікуна чи піклувальника.

Водночас зменшено втручання опікуна до інших сфер життя недієздатної особи, а саме виключено положення про стерилізацію недієздатних осіб за згодою опікуна (ст. 281 ЦКУ, ст. 49 Основ законодавства України про охорону здоров'я). Однак ризик прийняття опікуном рішень, які не обов'язково можуть бути підтримані недієздатною особою, зберігається через положення ст. 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я України, згідно з якою медичне втручання щодо недієздатної особи здійснюється за заявою опікуна³⁶⁹.

Викликом залишається й забезпечення права на захист осіб, що перебувають під опікою чи піклуванням. На жаль, такі особи не можуть самостійно отримати безкоштовної правової допомоги. Відповідно до ч. 3 ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» таку допомогу може бути надано виключно на підставі звернення опікуна чи піклувальника³⁷⁰. Це положення суттєво ускладнить або навіть унеможливить доступ до правосуддя недієздатних осіб, зокрема у питаннях поновлення цивільної дієздатності.

Турбує й дискримінація недієздатних осіб у частині позбавлення їх права на звернення. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про звернення громадян» звернення недієздатних осіб не підлягають розгляду, таке звернення може бути подано лише законними представниками. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини 10 листопада 2017 р. підготував відповідне конституційне подання про визнання таких положень неконституційними³⁷¹. На це час питання про відкриття конституційного провадження розглядається в Конституційному Суді України.

У змінах до Закону України «Про психіатричну допомогу» переглянуто процедуру госпіталізації недієздатних осіб. Відповідно до рішення Конституційного Суду України³⁷² порядок госпіталізації недієздатної особи за згодою опікуна було визнано неконституційним. З того часу питання госпіталізації недієздатної особи вирішувалося на підставі рішення суду. Згідно зі змінами до ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу», недієздатну особу може бути госпіталізовано за її згодою, або у випадку неможливості отримання такої згоди – за рішенням органу опіки та піклування, яке ухвалюється не пізніше 24 годин з моменту звернення до цього органу законного представника зазначеної особи і може

³⁶⁷ Цивільний процесуальний кодекс України. **Ред.** від 24.02.2018 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/paran8275#n8275>

³⁶⁸ Цивільний кодекс України. **Ред.** від 07.03.2018 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

³⁶⁹ Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 10.03.2018 №2801-12 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

³⁷⁰ Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 07.01.2018 №3460-17 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>

³⁷¹ Конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від 17.11.2017 №1-2553 // Конституційний Суд України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/kp000_redacted.pdf

³⁷² Рішення Конституційного Суду України у Справі № 1-1/2016 від 01.06.2016 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>

бути оскаржено до суду³⁷³. На жаль, увесь позитивний ефект від уведення контролю над госпіталізацією недієздатних осіб втрачається через низьку спроможність органів опіки та піклування. Є побоювання, що рішення цих інституцій матиме виключно формальний характер, про що опосередковано свідчить подана кількість недієздатних осіб, які позбавлені послуг, пов'язаних з інвалідністю.

Тим самим Законом передбачено необхідність отримання згоди особи з психічними порушеннями у випадках надання послуг психічного здоров'я, наприклад, щодо вирішення питання застосування лікування, проведення психіатричного огляду, надання амбулаторної допомоги, госпіталізації до психіатричної лікарні, влаштування до закладів соціального захисту. Якщо така особа не може висловити прохання чи надати усвідомлену письмову згоду, тоді згоду може надати опікун, який, своєю чергою, повинен повідомити органи опіки та піклування³⁷⁴.

Особам, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру, у змінах до Закону України «Про психіатричну допомогу» забезпечено гарантії доступу до альтернативної судово-психіатричної експертизи та право на звернення до суду із заявою про зміну чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру. Крім того, відтепер адміністрація закладу, де перебуває особа, повинна забезпечити безперешкодну можливість обстеження особи обраним нею незалежним лікарем-психіатром на території закладу з надання психіатричної допомоги або кримінально-виконавчої установи відповідно³⁷⁵.

Внесено зміни й до Кримінального процесуального Кодексу України³⁷⁶: захищено процесуальні права осіб із психічними розладами у кримінальному процесі³⁷⁷ та гарантовано обов'язкову участь особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, у судовому засіданні³⁷⁸.

Стриманий оптимізм, що зміни у послугах психічного здоров'я набуватимуть обертів, додає схвалена в уряді Концепція розвитку охорони психічного здоров'я на період до 2030 року³⁷⁹. Як один зі способів розв'язання проблем у цій сфері у документі пропонується: «Зменшення дискримінації та порушень прав людей з проблемами психічного здоров'я передбачається за рахунок приведення національного законодавства у відповідність з вимогами міжнародних документів з прав людини, виконання програм підтримки працевлаштування осіб з психічними та інтелектуальними порушеннями, соціальної інтеграції, здобуття освіти, залучення пацієнтів та їх сімей, а також громадських об'єднань, які здійснюють захист прав пацієнтів, до планування та виконання програм у сфері охорони психічного здоров'я, впровадження ефективного механізму здійснення контролю за дотриманням прав людини під час надання допомоги людям з проблемами психічного здоров'я та механізму притягнення до відповідальності за дії, що мають ознаки дискримінації за ознакою психічного здоров'я. Протидія стигмі, подолання соціальної ізоляції осіб з психічними та інтелектуальними порушеннями буде здійснюватися шляхом включення таких осіб до соціальних спільнот, забезпечення їх підтриманого проживання на рівні територіальної громади, соціального супроводу під час працевлаштування, удосконалення системи надання реабілітаційних та соціальних послуг». Всіляко підтримуючи таку амбітну мету, розраховуємо, що напрями її реалізації будуть наповнені конкретним змістом та необхідними фінансовими ресурсами. Крім того, хочеться сподіватися, що довгострокові рішення у сфері психічного здоров'я враховуватимуть реформування в інших сферах, зокрема децентралізації, загальної реформи охорони здоров'я.

³⁷³ Закон України «Про психіатричну допомогу» (зміни вводяться в дію 10.06.2018 р.) // Голос України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/296976>

³⁷⁴ Там само.

³⁷⁵ Ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу», ст. 95 КК України, ст. 514 КПК України

³⁷⁶ Зміни вводяться в дію 10.06.2018 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

³⁷⁷ Ст. 506 КПК України

³⁷⁸ Ст. 512 КПК України

³⁷⁹ Концепцію схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. №1018-р

До слова, фахівців у сфері психічного здоров'я якраз і турбує неврахування цієї ланки у реформі охорони здоров'я. Експерти зауважують, що скорочення ліжок у психіатричній допомозі без розвитку амбулаторних її форм не сприятиме ефективним послугам. Крім того, серйозні виклики для осіб із проблемами психічного здоров'я можуть виникнути під час взаємодії із сімейними лікарями на первинній ланці, зокрема щодо захисту конфіденційної інформації про стан психічного здоров'я пацієнта. Експерти звертають увагу й на суттєве звуження кількості лікарських засобів Національним переліком: «Унаслідок цього в нас залишилася обмежена кількість найменувань ліків, які пацієнти можуть отримати безкоштовно, за деякими нозологіями – лише один препарат»³⁸⁰. Незрозуміле також включення послуг психічного здоров'я до гарантованого переліку безплатних медичних послуг: «Нині держава обіцяє безкоштовну первинну, екстрену та паліативну допомогу. А як бути пацієнтам із вадами психічного здоров'я, особливо з тяжкими розладами (таких в Україні 20 – 25% від загальної кількості психічнохворих)?»³⁸¹.

Відаємо належне Міністерству охорони здоров'я у розробленні і затвердженні нових Правил застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги³⁸². Згаданий нормативно-правовий акт визначає права та обов'язки осіб, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру, передбачає розробку індивідуальних планів соціальної та психологічної реабілітації пацієнтів, регламентує соціально-побутові умови перебування пацієнтів у закладах з надання психіатричної допомоги.

³⁸⁰ Охорона психічного здоров'я загубилася в нетрях реформи // Ваше здоров'я [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vz.kiev.ua/ohorona-psyhichnogo-zdorov-ya-zagubylasya-v-netryah-reformy/>

³⁸¹ Там само.

³⁸² Наказ Міністерства охорони здоров'я від 31.08.2017 №992 «Про затвердження Правил застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1408-17>

23. ПРАВА ЛЮДИНИ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ³⁸³

ЗАГАЛЬНОЮ ТЕНДЕНЦІЄЮ залишається зменшення кількості в'язничного населення. Станом на вересень 2017 р. у пенітенціарних установах перебувало 41800 засуджених. До того ж, в останні роки збільшується число ув'язнених у слідчих ізоляторах, таких було 18800³⁸⁴. Реагуючи на цю тенденцію, Мін'юст цьогооріч розпочав оптимізацію системи з консервації деяких установ. Разом з тим, уживані заходи несистемні і не дають можливості оновити підходи до управління безпекою у напівпорожніх в'язницях.

У 2017 р. тривають заходи з проведення в Україні започаткованої у попередньому році в'язничної реформи. Паспорт реформи, до розробки якого залучена експертна громадськість, передбачає окремий напрям дотримання прав людини відповідно до міжнародних стандартів. Концепція реформи, ухвалена Кабінетом Міністрів України у вересні 2017 р.³⁸⁵, натомість, була прийнята без громадських обговорень.

Важливим актом, що мав би передбачати організаційні механізми оновлення діяльності в'язничної системи, є законопроект «Про пенітенціарну систему», оприлюднений у листопаді 2017 р.³⁸⁶. У ньому з'явилися деякі цікаві з позиції прав в'язнів нововведення (наприклад, оновлений підхід до дострокового звільнення та пробації).

Заслугує на увагу ініціювання Мін'юстом перегляду Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. У процесі перегляду свої зауваження подавали фахівці Ради Європи та Харківської правозахисної групи.

Втім, правозахисники зауважують³⁸⁷, що зазначені ключові документи, зокрема Концепція та проект закону «Про пенітенціарну систему», не розв'язують питання зміни підходів до управління системою на засадах дотримання прав людини.

Незважаючи на широку громадську адвокаційну кампанію на підтримку законопроекту про перегляд судового рішення в разі розумного сумніву щодо справедливості вироку (№2033а), цей проект не розглядається у Верховній Раді, що позбавляє засуджених права на перегляд судових помилок.

Питання погіршення стану прав людини у в'язничній системі після ліквідації самостійного органу виконавчої влади було піднято після інциденту – жорстокого вбивства наглядачки в Одеському СІЗО наприкінці літа. На думку Генпрокуратури, це засвідчило неможливість Міністерства контролювати ситуацію у в'язницях. Зазначмо, що очільники в'язничного напрямку в Мін'юсті деякий час заперечували необґрунтоване і непропорційне застосування сили персоналом за результатами розслідування цього інциденту, звинувачуючи правозахисників та, зокрема, Омбудсмана у спекулятивності³⁸⁸. Проте в подальшому це звинувачення підтримала Генеральна Прокуратура України, було розпочато кримінальне провадження³⁸⁹. Зрештою, за рішенням Уряду знову буде створено самостій-

³⁸³ Розділ підготовлено: Галай А., УГСПЛ; Діденко А., ХПГ; Човган В.

³⁸⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. №654-р «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#n11>

³⁸⁵ Там само.

³⁸⁶ Проект Закону України «Про пенітенціарну систему» Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62965&pf35401=439483>

³⁸⁷ Новий закон про реформу пенітенціарної системи несе небезпеку порушення прав ув'язнених – експерт // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://humanrights.org.ua/material/projekt_zakonu_pro_penitenciarnu_sistemu_treba_doopracjuvati_predstavnik_ombudsmana; Дмитро Ягунов. Минюст наигрался в реформу пенітенціарної системи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.yagunov.in.ua/?p=1153>; Андрій Галай. Як рухається в'язнична реформа? Неофіційний відгук на законопроект про пенітенціарну систему // Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/yak-ruhajetsya-v-veznychna-reforma-neofitsijnyj-vidhuk-na-zakonoprojekt-pro-penitentsiarnu-sistemu/>

³⁸⁸ Тетяна Курманова. Вбивство в СІЗО: тривожний сигнал для української пенітенціарки // ЦЕНЗОР.НЕТ [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://censor.net.ua/blogs/1106097/vbivstvo_v_szo_trivojniyi_signal_dlya_ukranksko_penitentsarki; У Мін'юсті України скаржаться на недофінансування пенітенціарної системи і некомплект співробітників // Interfax-Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/443593.html>

³⁸⁹ Яна Полянська. Чому «хворіє» пенітенціарна система: трагедія в Одеському СІЗО як дзеркало // Радіо Свобода [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28688876.html>; <https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?m=publishations&c=view&t=rec&id=215567&s=print>

ний орган виконавчої влади для управління системою³⁹⁰, що, на погляд правозахисників, по суті є відновленням статусу-кво до початку реформування – 2016³⁹¹.

Протягом року неодноразово набували резонансу факти смертей в'язнів у тюрмах та СІЗО³⁹², ³⁹³. Незмінна позиція керівництва про випадковий характер цих інцидентів та внутрішні конфлікти між в'язнями разом із закритістю розслідувань викликає все більше сумнівів в обґрунтованості та спроможності в'язничної адміністрації.

У 2017 р. опубліковано спецдоповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини з участю Національного превентивного механізму за 2016 рік³⁹⁴. Особливу увагу приділено питанням про надмірні і незаконні дисциплінарні практики, неправомірне застосування фізичної сили та спецзасобів, жакливі умови тримання у низці пенітенціарних установ, особливо в СІЗО, розквіт в'язничної субкультури та неформальне керівництво з боку окремих категорій ув'язнених, порушення трудових прав в'язнів, критичне становище із наданням медичної допомоги та ін.

Також у 2017 р. було опубліковано досить критичний звіт Комітету із запобігання катуванням за результатами його ad hoc візиту в Україну у 2016 р.³⁹⁵. Ключові пропозиції Комітету – приведення умов тримання у СІЗО до належних, підвищення частоти побачень засуджених до 1 разу на тиждень, збільшення житлової площі у СІЗО з 2,5 м² до 4 м², зміна філософії попереднього ув'язнення з ізоляції на презумпцію контактів із зовнішнім світом³⁹⁶, покращення ситуації з персоналом з метою підвищити кількість режимного, медичного персоналу, впровадження перспективи звільнення для довічників та ін.

Українська держава визнала неефективною та скасувала практику подвійного зарахування кожного дня тримання особи на попередньому ув'язненні, що діяла два роки внаслідок прийняття так званого «Закоу Савченко»³⁹⁷. Зазначимо, що ця практика стосується лише нових кримінальних проваджень, адже за конституційним принципом звуження прав людини не може мати зворотної дії у часі. Водночас формальне скасування згаданої ініціативи не вирішує проблеми тримання ув'язнених у СІЗО в умовах, непридатних для тримання осіб, узятих під варту³⁹⁸.

Утім повністю ігнорується потреба змінювати давню практику кримінального покарання за дисциплінарні правопорушення (ст. 391 КК України). За цією статтею за дрібні правопорушення часто карають засуджених до позбавлення волі, котрі систематично скаржаться на дії (бездіяльність) персоналу установи.

Навесні 2017 р. за ініціативою ГПУ було піднято питання тюремної медицини і її підпорядкування. У в'язницях катастрофічно бракує лікарів та середнього медичного персоналу, укомплектування цих посад у багатьох установах не перевищує 50 – 60%, а акредитацію медичних частин установ, лікарень ДКВС та атестацію медичних працівників у

³⁹⁰ Алла Котляр. Александр Саенко: «Система сама себя не изменит, не повысит эффективность и не сократит» // ZN,UA [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zn.ua/internal/aleksandr-saenko-sistema-sama-sebya-ne-izmenit-ne-povysit-effektivnost-i-ne-sokratit-260872.html>

³⁹¹ Тетяна Курманова. Минюст наигрался в реформу пенитенциарной системы, и вернулся к прежней ее модели, - юрист // Громадське радіо [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/programs/kyiv-donbas/mynyust-naygralsya-v-reformu-penytenyarnoy-systemy-y-vernulsya-k-prezhney-ee-modely-yuryst>

³⁹² У Луцькому СІЗО помер 25-річний хлопеч. Рідні вказують на сліди від тортур // Центр інформації про права людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://goo.gl/Bajru5>

³⁹³ У місяця позбавлення волі використовують «блатних» для підтримки «порядку» – активіст // Радіо Свобода [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28690319.html>

³⁹⁴ Доповідь за 2016 рік. Стан реалізації національного превентивного механізму // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://goo.gl/dnUryd>

³⁹⁵ Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30 November 2016 // Council of Europe [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://rm.coe.int/pdf/1680727930>

³⁹⁶ Олена Ащенко, Вадим Човган. Українське пенітенціарне законодавство У світлі стандартів Комітетів проти катувань ООН та Ради Європи. – Х.: Права людини, 2014. Деталі проблеми див. у розділі: Човган В. Контакти із зовнішнім світом осіб, що знаходяться у попередньому ув'язненні // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://library.khpg.org/files/docs/1413663568.pdf>

³⁹⁷ Закон України від 18.05.2017 р. №2046-VIII «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2046-19>

³⁹⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. №654-р «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#n11>

більшості випадків не проведено, оскільки на це не виділяються кошти. Натомість державне фінансування потреб медичного забезпечення поточного року, як і в останні декілька років, не перевищує 22 – 23%, а медичне обладнання взагалі не оновлюється та щонайменше на 70% є застарілим або не функціонує³⁹⁹.

Чи не вперше позицію щодо можливого підпорядкування в'язничної медицини МОЗ було обговорено з участю самого Міністерства і загалом коментарі міністра передбачали шляхи дотримання прав пацієнтів у пенітенціарних установах в умовах процесів здійснення медичної реформи. Проте в подальшому ця ініціатива не дістала підтримки, а на публічному рівні Мін'юст відстоює власне підпорядкування в'язничної медицини⁴⁰⁰.

Досить неоднозначною є цьогорічна ініціатива Мін'юсту щодо запровадження власного слідства для розслідування злочинів, скоєних на території або в приміщеннях Державної кримінально-виконавчої служби України, що знайшла відображення у доповненнях у кримінальному процесуальному законодавстві⁴⁰¹. Правозахисники вважають, що внутрішнє підпорядкування слідчих підрозділів несумісне із принципом незалежності і не сприятиме ефективному розслідуванню злочинів; є неприродною функцією як для міністерства, так і для пенітенціарної системи; а також невиправданим витрачанням ресурсів системи, що страждає від недофінансування навіть наявних функцій. Мін'юст навпаки ухиляється від громадського обговорення цієї ініціативи та впроваджує організаційні і фінансові засади функціонування власних слідчих підрозділів. Наразі ж увесь 2017 р. злочини, скоєні в українських в'язницях, або розслідуються неуповноваженими суб'єктами, або взагалі не розслідуються⁴⁰².

Викликає занепокоєння ситуація зі звільненням засуджених за судовим рішенням. Це виразно демонструє випадок в одній із колоній, де керівництво не звільняло засуджених умовно-достроково через те, що вже ухвалене рішення суду кілька тижнів не надходило до в'язниці. Причиною була зайнятість єдиної діючої судді району, яка залишалась виконувати свої обов'язки в суді та перебувала на лікарняному⁴⁰³. Питання вирішилось через залучення прокурора і правозахисників, проте це висвітлило проблему: подібні справи в українських судах не розглядаються місяцями, адже у зв'язку із суперечливими результатами судової реформи в місцевих судах відчувається нестача суддів⁴⁰⁴.

Військовий конфлікт та окупація Криму і окремих районів Донбасу позначається на правах українських засуджених, які відбували там покарання. Адже за даними Омбудсманна, лише у в'язницях Донбасу перебувають 798 засуджених, які звернулися із проханням про переведення – відбувати покарання на підконтрольній державі території. Це 6% від загальної кількості утримуваних у колоніях ОРДЛО. Крім цього, передачі засуджених відбуваються досить рідко, за 3 роки конфлікту зусиллями Омбудсманна на територію України було повернуто 166 засуджених із в'язниць Донбасу. Про подібну долю кримських в'язнів (у в'язницях Криму перебувають 3200 в'язнів) наразі вести діалог з Російською державою нереально^{405, 406}.

Питання реалізації прав засуджених пов'язане із правами персоналу системи, що зали-

³⁹⁹ Пенітенціарна медицина може перейти у сферу управління Міністерства охорони здоров'я // Асоціація українських моніторів дотримання прав людини діяльності правоохоронних органів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://umdpl.info/news/penitentsiarna-medycyna-mozhe-perejty-u-sferu-upravlinnya-ministerstva-ohorony-zdorov-ya/>

⁴⁰⁰ Проект Закону України «Про пенітенціарну систему» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62965&pf35401=439483>

⁴⁰¹ Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

⁴⁰² Дмитро Ягунов. Фотокопія відповіді Київської місцевої прокуратури №10 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10154946269041987&set=a.10150879941956987.395636.731941986&type=3>

⁴⁰³ Грізна ХПГ, або сімох засуджених звільнено! // Права людини. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1499421544>

⁴⁰⁴ Судді знову скаржаться, що немає кому працювати // ТВІ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tvi.ua/novini/suddi-znovu-skarzhatsya-shho-nemae-komu-pracyuvati.html#hccq=YFzHBNq>

⁴⁰⁵ Україна забрала з ОРДЛО 166 в'язнів – бажаючих іще кілька сотень // Укрінформ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2330897-ukraina-zabrала-z-ordlo-166-vazniv-bazaucich-ise-kilka-soten.html>

⁴⁰⁶ Правозахисники хочуть створити реєстр засуджених, які вимушено відбувають покарання в ОРДЛО. ВІДЕО // Мультимедійна платформа Магнолія-ТВ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://magnolia-tv.com/video-news/2017-09-19/96413-pravozakhisniki-khochut-stvoriti-re-str-zasudzhenikh-yak-vimusheno-v-dbu>

шається однією з найменш фінансово оцінених правоохоронних професій. Міністерство юстиції намагається вирішити питання низької мотивації персоналу в'язниць. Відповідно до Розподілу видатків на наступний рік загальний фонд на оплату праці персоналу Державної кримінально-виконавчої служби та персоналу органів пробації збільшено майже вдвічі порівняно з 2017 р.⁴⁰⁷. У проекті закону про пенітенціарну систему закладено суттєву кількість соціальних гарантій для поліпшення наявного становища. Втім, зважаючи на невиконання навіть поточного соціального пакету персоналу, реалістичність таких намірів викликає сумнів.

---

⁴⁰⁷ Денис Чернишов. Привітання з прийняттям Бюджету на 2018 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.facebook.com/DenysChernyshov.official/posts/343380929404852>

24. РЕКОМЕНДАЦІЇ:

Право на життя, захист від катувань та поганого поводження

Профільним комітетам ВРУ ініціювати національне обговорення питань реформи сектору безпеки з подальшою розробкою відповідної стратегії та плану дій для захисту права на життя населення під час надзвичайних ситуацій та надзвичайних ситуацій воєнного характеру.

Кабінету Міністрів України забезпечити виконання Національної стратегії у сфері прав людини та перегляд Плану заходів на її реалізацію з урахуванням потреби захисту прав людини у зв'язку зі збройним конфліктом.

Міністерству оборони України, МВС України підвищити ефективність заходів для забезпечення захисту цивільного населення, яке проживає поблизу лінії зіткнення, в тому числі – механізму евакуації установ, де утримуються особи, які перебувають під опікою чи піклуванням (установи з виконання покарань, психіатричні та інтернатні заклади тощо). У необхідних випадках забезпечити спільно з іншими органами влади евакуацію населення з наданням належного тимчасового житла.

Міністерству оборони України, Генеральному штабу ЗСУ тримати у фокусі постійної уваги питання суворої заборони використання зброї невибіркової дії у населених районах та дотримання особовим складом вимог міжнародного гуманітарного права.

Міністерству оборони України ініціювати активніше очищення територій від мін, інших вибухонебезпечних залишків та небезпечних об'єктів (зруйновані будівлі, мости, військова техніка).

Профільним комітетам ВРУ ініціювати внесення змін до Кримінального процесуального кодексу та законів про правоохоронні органи для забезпечення обов'язкового відеозапису допитів та оснащення місць перебування затриманих осіб у приміщеннях правоохоронних органів пристроями відеозапису з метою запобігання застосуванню катувань та жорстокому поводженню.

Міністерству юстиції, ДПтСУ, МВС України розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України законопроект щодо підвищення ефективності діяльності Національного превентивного механізму через надання додаткових повноважень для забезпечення виконання його рекомендацій; визначення повноважень щодо ініціювання притягнення до дисциплінарної та іншої відповідальності винних у неналежному поводженні посадових осіб та щодо можливостей вживати інших негайних заходів реагування, обов'язкових до виконання відповідними посадовими особами.

ДПтСУ у процесі розробки положень в'язничної реформи, керуючись засадами ефективної соціальної реабілітації, забезпечити реалізацію таких напрямків:

- зменшення кількості засуджених та збільшення фінансування в'язничної системи як підстава для системного оновлення матеріальної бази, кадрового складу та підходів до організації виконання покарань;
- відмова від застосування спецпідрозділів за відсутності групових заколотів;
- неможливість застосування кримінальної відповідальності за дрібні дисциплінарні проступки;
- скасування інституту внутрішньосистемних слідчих.

Органам судової влади у процесі здійснення судової реформи і оновлення корпусу суддів впроваджувати тимчасові заходи, що унеможливають обмеження таких природних прав засуджених, як право на життя і здоров'я, особисту свободу.

ДПтСУ спільно з МОЗ розробити план включення системи пенітенціарної медицини до загальнодержавної системи охорони здоров'я, не допускаючи погіршення рівня медичного обслуговування засуджених.

Міністерству юстиції погодити медичні акти ДПтСУ щодо надання медичної допомоги з міжнародними стандартами, враховуючи практику ЄСПЛ. Забезпечити належне фінансування медичної допомоги ув'язненим.

Профільним комітетам ВРУ спільно з ДПтСУ розробити механізм евакуації та добровільного переведення осіб, засуджених до початку конфлікту, на підконтрольну урядові України територію незалежно від реєстрації місця їхнього проживання для забезпечення можливості спілкування із членами сім'ї. Ініціювати розробку заходів із забезпечення соціальної, психологічної та іншої підтримки членів сім'ї осіб, які силоміць утримуються в місцях несвободи на території Російської Федерації та тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим без належних правових підстав.

Право на справедливий суд

Кабінету Міністрів України забезпечити виконання рекомендацій Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, викладених у доповідях Управління Верховного Комісара ООН з прав людини щодо ситуації з правами людини, зокрема в частині обов'язку правоохоронних органів України забезпечити доступ затриманого до адвоката одразу після ув'язнення й утримуватися від вчинення будь-яких слідчих дій за відсутності останнього.

Міністерству юстиції розширити виключні обставини перегляду судових рішень не тільки через установа міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення певної справи судом, а й іншими міжнародними юрисдикційними органами, зокрема Комітетами ООН.

Міністерству юстиції, Судовій адміністрації України передбачити повідомлення про виклик до суду (судова повістка) через місцеві засоби масової інформації для осіб, місце перебування яких невідоме (для забезпечення доступу до суду мешканців окупованих територій та учасників АТО).

Судовій адміністрації України розробити для судів методичку визначення майнового стану особи для прийняття судом рішення про відстрочення або розстрочення сплати судового збору на певний строк, зменшення його розміру чи звільнення від його сплати.

Право на приватність

Кабінету Міністрів України забезпечити виконання центральними органами виконавчої влади, у віданні яких перебувають місця несвободи, міжнародних стандартів, Конституції України та законів України щодо права осіб на приватність.

Кабінету Міністрів України припинити будь-які контакти Пенсійного фонду України з органами Російської Федерації, які мають наслідком передавання персональних даних громадян України органам держави-агресора.

Свобода пересування

Кабінету Міністрів України:

- скасувати дозвільну систему для перетину лінії зіткнення у межах Донецької та Луганської областей і запровадити процедуру паспортного контролю, аналогічну процедурі контролю під час перетину державного кордону;
- відновити регулярне пасажирське сполучення (залізничне та автобусне) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей;
- скасувати обмеження для пересування мешканців населених пунктів, які розташовані у «сірій зоні»;
- посилити контроль за процедурою проходження КПВВ, зробити прозорою процедуру громадського нагляду за проходженням мирними мешканцями контрольних

пунктів пропуску, відкрити більше «віконець» для зведення до мінімуму черг на пунктах пропуску. Змінити нормативну документацію і практику роботи КПВВ у разі обстрілу прилеглих територій з метою захисту людей, які перетинають лінію розмежування;

- спростити доступ для громадян України, які виїжджають із території Криму і в'їжджають на неї, та забезпечити їхнє право власності шляхом внесення змін до Постанови №1035, яка регулює перетин адміністративного кордону, зокрема, визначити перелік товарів та особистих речей, перевезення яких через пункт в'їзду-виїзду заборонено (а не дозволено), врегулювати порядок перетину пункту в'їзду-виїзду на вантажівках та з домашніми тваринами, не прирівнювати у законодавстві та на практиці пункт в'їзду-виїзду (адміністративний кордон) між материковою частиною України та Кримом до міжнародного кордону.

Право на свободу та особисту недоторканість

Верховній Раді України:

- прискорити розгляд проектів законів про правовий статус осіб, зниклих безвісти (реєстр. №5435 від 22.11.2016), про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо генетичної ідентифікації військовослужбовців) (реєстр. №2001а від 03.06.2015);
- прискорити ратифікацію Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Кабінету Міністрів України забезпечити виконання рекомендацій Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо порушення права на свободу і особисту недоторканість у місцях несвободи.

Генеральній прокуратурі України, Державному бюро розслідувань, Національній поліції України, Службі безпеки України забезпечити ефективне розслідування злочинів, пов'язаних із насильницьким зникненням і незаконним обмеженням свободи.

Свобода думки, совісті та віросповідання

Міністерству інформаційної політики України виробити чіткі умови та критерії протидії інформаційній війні та гібридним загрозам, за яких обмеження допускалися б лише на підставі закону та з урахуванням міжнародних стандартів. Під час формування та реалізації політики у сфері державно-церковних відносин вживати заходів із протидії міжконфесійним конфліктам, використання релігійних громад для просування державного стратегічного нарративу.

Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству оборони України вжити заходів із протидії обмеженню свободи совісті.

Міністерству закордонних справ України використовувати правові та міжнародні механізми для захисту свободи совісті та релігійних організацій на тимчасово окупованій території та в окремих районах Донецької та Луганської областей, на території яких уряд України не здійснює своїх повноважень.

Свобода мирних зібрань

Національній поліції України на основі Конституції України, ЄКПЛ та практики ЄСПЛ, а також відповідних документів ОБСЄ та Венеційської Комісії забезпечити постійне навчання поліцейських щодо гарантування безпеки мирних зібрань.

Верховній Раді України у зв'язку з Указом Президента України від 29 грудня 2017 р. №449/2017 «Про ліквідацію та утворення місцевих загальних судів» забезпечити наступність у розгляді справ судами, зокрема «справ Майдану».

Міністерству юстиції України в межах реалізації Плану заходів з виконання Національ-

ної стратегії у сфері прав людини здійснювати моніторинг реалізації Закону України від 03.10.2017 №2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» у частині змін до КАСУ щодо порядку обмеження свободи мирних зібрань. За результатами моніторингу підготувати пропозиції щодо доцільності прийняття законопроектів реєстр. №3587 і №3587-1 та необхідності подальших змін до законодавства для забезпечення свободи мирних зібрань.

Свобода об'єднань

Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України виключити в подальшому внесення законодавчих ініціатив, які обмежують свободу об'єднань та в цілому порушують громадянські права. Забезпечити на рівні закону і на практиці створення та підтримку сприятливого середовища для громадянського суспільства у відповідності до прав, закріплених у МПГПП, Декларації ООН про правозахисників та резолюціях Ради з прав людини 22/6 про захист правозахисників, 27/5 про безпеку журналістів та 27/31 про простір громадянського суспільства. Щонайменше слід гарантувати свободу об'єднань, свободу громадянському суспільству функціонувати без свавільних втручань держави, спілкуватися та співпрацювати, звертатися по фінансування і захист держави та одержувати його.

Верховній Раді України скасувати закон №6172, що вимагає від працівників неурядових організацій подавати до органів влади декларації про майновий стан.

Верховній Раді України скасувати статтю 186-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка встановлює відповідальність за керівництво або участь у незареєстрованих об'єднаннях громадян⁴⁰⁸.

Право власності

Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя розв'язати проблему захисту права матеріальної власності, зокрема у частині спрощення та доступності процедури судового захисту.

Кабінету Міністрів України здійснити комплекс заходів, спрямованих на подолання корупції на рівні держави в цілому і у сфері земельних відносин зокрема.

Кабінету Міністрів України розв'язати питання щодо системного невиконання рішень національних судів, які захищають власність. Забезпечити якнайшвидшу реалізацію положень Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» і виділення достатніх фінансових ресурсів на його виконання.

Кабінету Міністрів України поетапно зняти мораторій на відчуження та зміну цільового призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Розробити законопроекти, за допомогою яких буде забезпечено справедливий, некорумпований, вільний ринок землі.

Кабінету Міністрів України удосконалити захист прав власників земельних ділянок, створити механізми протидії силовому захопленню цих земель, прийняти законодавчі акти, які б урегулювали основні аспекти функціонування ринку землі.

Кабінету Міністрів України удосконалити механізм зміни цільового призначення земельних ділянок та встановити чіткі критерії, за допомогою яких визначатимуться можливості або обмеження у використанні земельної ділянки.

Кабінету Міністрів України створити ефективний та всеосяжний адміністративний механізм реституції та компенсації за майно, зруйноване та (або) пошкоджене в результаті збройного конфлікту.

⁴⁰⁸ Альтернативні звіти у межах 3-го циклу Універсального періодичного огляду стану справ в сфері дотримання прав людини в Україні. Див.: стор.47 // Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOs_ua.pdf

Гідний рівень життя

Кабінету Міністрів України:

- удосконалити розрахунок прожиткового мінімуму, зокрема затвердити новий набір продуктів харчування та набір непродовольчих товарів та послуг, затвердити нову методику розрахунку цього показника;
- у повному обсязі передбачати фінансування закріплених у законодавстві гарантій дотримання соціально-економічних прав, припинити практику «ручного керування» під час установа розмірів соціальних допомог;
- відновити та / або запровадити програми доступного житла. Створити належні умови для забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб.

ДФС України розробити наказ «Про затвердження Антикорупційної програми Державної фіскальної служби України на 2018 рік» та в подальшому готувати аналогічні накази, що дозволить вчасно визначити та підготувати конкретні заходи щодо запобігання корупційним порушенням у ДФС України.

ДФС України започаткувати практику громадського обговорення результатів застосування до платників податків різних «пільгових режимів», наприклад, «податкових канікул» з метою визначити, наскільки вони виправдали очікування та чи дійсно сприяли реалізації права на вільну економічну діяльність і підтримку з боку держави та уповноважених державних органів.

ДФС України спільно з МінТОТ України розробити з участю громадськості та впровадити системну програму заходів підтримки малого та середнього підприємництва на тимчасово окупованих територіях та у регіонах, розвиток яких зазнав негативного впливу через збройний конфлікт на Сході України.

ДФС України практикувати поетапне розширення інструментів захисту прав підприємців з боку бізнес-омбудсмена, переймати інституційний розвиток цього напрямку за зразком системи Омбудсман+, що позитивно зарекомендувала себе у практиці Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

ДФС України автоматизувати процедуру попереднього митного оформлення та максимально наблизити вимоги щодо формування документів, які вимагаються від зацікавлених осіб, до міжнародного зразка, щоб виключити необхідність дотримання «внутрішніх» стандартів, котрі суттєво відрізняються від міжнародних та ускладнюють таку процедуру в Україні.

Право на освіту

МОН України розробити ефективні механізми та процедури запровадження норм Закону України «Про освіту», серед яких: моніторинг процедур оцінювання та забезпечення якості освіти, підзвітність школи перед громадою і суспільством та прозорість витрачання державних і недержавних фінансових надходжень.

МОН України реалізовувати інформаційно-просвітницьку роз'яснювальну роботу щодо поширення та популяризації інклюзивного підходу у забезпеченні доступу до освіти. Розробити спеціальні програми та навчальні посібники для дітей із різними нозологіями інвалідності, забезпечити загальноосвітні та спеціальні навчальні заклади цими посібниками. Забезпечити систему підготовки педагогічних працівників у галузі форм, методів роботи з дітьми, які мають інвалідність, а також навичок надання першої медичної допомоги дітям, які мають проблеми зі здоров'ям.

МОН України розробити систему комплексних заходів, спрямованих на розширення доступу ромів до освіти, базуючись на аналізі їхніх освітніх потреб та принципах деізоляції.

МОН України розробити й затвердити Загальнодержавну програму з освіти у сфері прав людини, яка має стати базою для розробки державних стандартів і обов'язково долучити до цього процесу зацікавлені громадські організації.

МОН України розвивати можливості дистанційної та екстернатної освіти, особливо для мешканців тимчасово окупованих територій, водночас регулюючи навантаження і тарифікації вчителів, які проводять дистанційне навчання, максимальну кількість учнів у класі.

МОН України підтримувати розширення та реалізацію прав студентів в управлінні вищими навчальними закладами та імплементації інших новацій Закону України «Про вищу освіту».

Протидія дискримінації

Верховній Раді України прийняти у другому читанні і в цілому проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації із правом Європейського Союзу)» від 20.11.2015 №3501, розширивши перелік захищених ознак за аналогією із Кодексом Законів про працю.

Верховній Раді України повернутися до розгляду проекту Закону «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами» від 14.11.2016 №0119, ратифікувавши міжнародний договір без застережень.

Кабінету Міністрів України удосконалити законодавство щодо розслідування та відповідальності за злочини на ґрунті нетерпимості.

Участь в управлінні державними справами

Верховній Раді України невідкладно розглянути та ухвалити законодавчі ініціативи, спрямовані на забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, у тому числі щодо участі у місцевих виборах.

Верховній Раді України під час удосконалення виборчого законодавства враховувати рекомендації міжнародних та регіональних організацій, зокрема Венеціанської комісії щодо забезпечення виборчих прав громадян, формування виборчих округів, фінансування політичних партій, виборчої агітації, функціонування інституцій із проведення виборів, використання у виборчому процесі інформаційних технологій.

Права ВПО та жертв конфлікту

Міністерству соціальної політики спільно з профільними комітетами ВРУ та Міністерствами розробити державну програму підтримки жертв конфлікту, яка передбачатиме: соціальну та психологічну реабілітацію осіб, що стали заручниками/полоненими терористичних угруповань або дістали інвалідність у зоні АТО; безоплатну правову допомогу, заходи фізичної безпеки (за необхідності); можливість отримання нової освіти на бюджетній основі або небюджетній із поверненням коштів.

Профільним комітетам ВРУ ініціювати розширення мережі контрольних пунктів в'їзду-виїзду (КПВВ) для перетину лінії розмежування/адміністративної межі з розміщенням на КПВВ пунктів обслуговування мешканців ОРДЛО та Криму (центри надання адміністративних, соціальних, банківських послуг, послуг нотаріуса; послуг безоплатної правової допомоги тощо). Забезпечити право власності громадян, розширивши перелік товарів та речей для особистого користування, перевезення яких через лінію розмежування/адміністративну межу дозволено.

Кабінету Міністрів України розробити механізм формування фонду виплат матеріальної компенсації жертвам конфлікту (в тому числі – на ліки та медичне обслуговування, послуги психологічних і соціальних служб), який має передбачати такі джерела надходження фінансів: Державний бюджет України; благодійні фонди, кошти міжнародної допомоги; інші доступні джерела, що не заборонені законодавством.

Міністерству соціальної політики ініціювати створення робочої групи з розробки критеріїв та запровадження диференційованого рівня матеріальної компенсації, враховуючи наявність різних особливих обставин та індивідуальних особливостей конкретних жертв збройного конфлікту. Спільно з Міністерством юстиції з метою захисту майнових прав жертв збройного конфлікту ініціювати розробку механізму виконання майнових (боргових) зобов'язань на окупованих територіях та непідконтрольних територіях Донецької і Луганської областей.

МінТОТ України ініціювати внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», закріпивши такі додаткові гарантії здійснення права власності, як: створення реєстру майна ВПО в межах тимчасово окупованих територій або в зоні проведення антитерористичної операції і до якого ВПО не мають доступу фізично; врегулювання процедури відновлення права власності ВПО після повернення на попереднє постійне місце проживання через механізм реституції або компенсації у випадках, коли реституція є неможливою.

Кабінету Міністрів України, враховуючи неналежне функціонування Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб (Мінсоцполітики), ініціювати покладення обов'язків щодо формування та ведення бази даних на МінТОТ України.

Кабінету Міністрів України ініціювати створення ефективних адміністративних процедур (за критеріями спрощення, прозорості, доступності та ефективності) отримання та відновлення для громадян, які проживали на окупованих територіях, документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство, майнові права особи; факти народження та смерті; укладання і розірвання шлюбу. Передбачити гармонізацію адміністративних та судових процедур установлення таких фактів з одночасним звільненням ВПО від сплати судового збору у справах щодо встановлення юридичних фактів.

Кабінету Міністрів України розглянути реалізацію таких питань: ініціювання інфраструктурних проектів, які сприяли б адаптації ВПО у регіонах, куди вони переїхали (будівництво житла, соціальних об'єктів); надання грантів, кредитних ліній для започаткування ВПО власної справи в Україні; створення системи підвищення кваліфікації чи перекваліфікації, здобуття освіти для переселенців у регіонах переміщення; розширення списку пільг для роботодавців, які приймають на роботу ВПО; залучення ВПО до переїзду у громади, де будуть реалізовуватися великі інвестиційні проекти.

Права жінок

Верховній Раді України прийняти Закон «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Стамбульська конвенція).

Верховній Раді України внести зміни до Закону України «Про місцеві вибори» щодо встановлення відповідальності за недотримання обов'язковості представництва осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах не менше 30% від загальної кількості кандидатів у виборчому списку.

Верховній Раді України на виконання вимог Закону України «Про політичні партії в Україні» внести зміни до Закону України «Про вибори народних депутатів України» стосовно обов'язковості представництва осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах не менше 30% від загальної кількості кандидатів у виборчому списку та встановлення відповідальності за недотримання цього положення.

Центральній виборчій комісії погодити свої нормативно-правові акти у відповідність до вимог законодавства щодо 30% розміру квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків від партії у виборчому списку кандидатів у народні депутати України, кандидатів у депутати місцевих рад та не допускати порушення цього положення.

Кабінету Міністрів України на виконання вимог Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» розробити ефективний механізм запобігання домашньому насильству і насильству за ознакою статі та закріпити його у підзаконних нормативно-правових актах.

Кабінету Міністрів України повністю виконати заходи плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини до 2020 року, які стосуються забезпечення прав жінок, та інших чинних національних програм і планів, які стосуються прав жінок.

Кабінету Міністрів України запровадити, розширити гендерну освіту та ознайомлення з правами жінок для всіх вікових категорій (дошкільний вік, шкільний вік, студенти, дорослі).

Розробити і впровадити ефективні механізми інтеграції прав жінок і гендерної рівності в роботу державних інституцій та місцевих органів влади. Забезпечити призначення на посади керівників різних рівнів виключно на конкурсній основі, не допускаючи гендерної сегрегації та надання переваг кандидатам чоловічої статі.

Кабінету Міністрів України здійснити заходи щодо реального впровадження гендерно орієнтованого бюджетування.

Кабінету Міністрів України оновити методологію проведення гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів.

Права дітей

Міністерству соціальної політики, враховуючи вагоме соціальне значення питання деінституалізації, оприлюднювати поточну інформацію (за шість та дванадцять місяців) щодо виконання Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 рр. та плану заходів з реалізації її I етапу, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 №526-р.

Координаційному центру з надання правової допомоги внести на розгляд Міністра юстиції пропозиції щодо уточнення, протягом якого періоду та / або в якому обсязі (кількість годин) буде забезпечено надання дитині безоплатної вторинної правової допомоги.

Міністерству соціальної політики з метою недопущення таврування дітей розробити зміни до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 №2229-VIII щодо заміни терміну «дитина-кривдник» на «дитина, яка вчинила домашнє насильство».

Міністерству соціальної політики спільно з відповідними центральними органами виконавчої влади та заінтересованими органами, організаціями розробити та прийняти підзаконні акти щодо комплексного міжвідомчого запобігання і протидії домашньому насильству у сім'ях із дітьми, надання допомоги і захисту постраждалим дітям, а також коригування поведінки дітей, які вчинили домашнє насильство.

Кабінету Міністрів України сприяти розвитку інклюзивної освіти, поширюючи її не тільки на дітей з інвалідністю.

Кабінету Міністрів України створити систему катамнезу та запровадити програми раннього втручання в усіх регіонах України.

Права людей з інвалідністю

Верховній Раді України імплементувати положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю до національного законодавства, зокрема щодо недискримінації осіб з інвалідністю, забезпеченням розумного пристосування, в тому числі у сфері зайнятості, деінституалізації та послуг за місцем проживання.

Для ефективної імплементції Міжнародної класифікації функціонування обмежень життєдіяльності та здоров'я Кабінету Міністрів України розробити та подати на розгляд Верховної Ради України проект змін до законодавства щодо реабілітаційних послуг для осіб із порушеннями здоров'я.

Міністерству освіти вивчити питання щодо доцільності об'єднання дітей з особливими освітніми потребами в окремі групи зі спеціальними умовами та розробити систему однакового оцінювання під час проведення апробації ЗНО шрифтом Брайля. Особливі умови слід створювати якнайближче до місця проживання / навчання.

Міністерству соціальної політики розробити Порядок компенсації вартості самостійно придбаних технічних та інших засобів реабілітації, передбачений ч. 1 ст. 27 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні».

Права людей з проблемами психічного здоров'я

Верховній Раді України погодити ст. 42 Цивільного кодексу України із ч. 3 ст. 300 Цивільного процесуального кодексу України щодо можливості подання заяви про поновлення дієздатності фізичною недієздатною особою.

Верховній Раді України внести зміни до абзацу 2 ч. 4 ст. 63 Цивільного Кодексу України, виклавши її у такій редакції: «Під час призначення опікуна для малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною, а також під час призначення піклувальника для неповнолітньої особи та фізичної особи, цивільна дієздатність якої обмежена, враховується бажання підопічного».

Верховній Раді України внести зміни до ст. 43 «Основ законодавства України про охорону здоров'я» у частині скасування положення щодо згоди опікуна на медичне втручання відносно недієздатної особи.

Верховній Раді України у зв'язку з низькою спроможністю органів опіки та піклування здійснювати контроль за дотриманням прав людини щодо недієздатних осіб під час їх госпіталізації, внести зміни до ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу», поклавши функції контролю на органи судочинства.

Кабінету Міністрів України розробити та подати на розгляд Верховної Ради України законопроект про внесення змін до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» щодо надання права на безпосереднє звернення про отримання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги недієздатним особам та особам, дієздатність яких обмежена.

Кабінету Міністрів України посилити спроможність органів опіки та піклування, зокрема через розроблення відповідного законодавства та ресурсного посилення відповідних інституцій.

Кабінету Міністрів України під час розробки Плану заходів на реалізацію «Концепції охорони психічного здоров'я на період до 2030 року» враховувати довгострокові рішення із реформування інших сфер, залучати до консультацій із її розроблення органи місцевого самоврядування, інші зацікавлені сторони.

Кабінету Міністрів України під час планування та впровадження довгострокових рішень у сфері реформування охорони здоров'я враховувати особливості ланки послуг психічного здоров'я.

25. Рекомендовані джерела інформації

1. Втрачений голос. Чи довічна ця німота? / Сергій Мовчан, Олексій Біда, Ольга Айвазовська, Олександр Ключев / Українська Гельсінська спілка з прав людини, Громадянська мережа ОПОРА – К., КІТ, 2018. – 44 с. з іл., <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/Vtrachenyj-holos.pdf>
2. Гендерна рівність, права жінок, протидія гендерно зумовленому насильству: Доповідь, представлена до універсального періодичного огляду організації об'єднаних націй. 28 сесія Ради з прав людини ООН з Універсального періодичного огляду (третій цикл). – Режим доступу : <http://hro.org.ua/files/docs/1494932877.pdf>
3. Загублені в папірцях: дотримання соціальних прав внутрішньо переміщених осіб / О. А. Біда, А. Б. Блага, О. П. Ляшук, О. А. Мартиненко, С. Д. Мовчан, Б. С. Мойса, Р. В. Рачок, В. В. Філатов; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини, https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/zagubleni_ukr.pdf
4. Звіт за результатами моніторингу імплементації Національної стратегії у сфері прав людини. Підготовлений учасниками Меморандуму про співпрацю між представниками громадянського суспільства та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини / Ред. кол.: Семьоркіна К., Блага А., Мойса Б. та ін.; за заг. ред. А. Буценка, Б. Крикливенко. – К., 2017. – 17с., <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Zvit.pdf>
5. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Квітень 2017 р. – С. 7. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://mtot.gov.ua/wp-content/uploads/nms_report_march_2017_ukr_new.pdf
6. Крым без правил. Тематический обзор ситуации с правами человека в условиях оккупации». - Вып. 4 - Информационная оккупация / Под общей ред.: С. Заец, Р. Мартыновский, Д. Свиридова. – Киев, 2017. - 92 с., https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/4Kr_Ru_fin_18.12.2017.pdf
7. Моніторинг незаконного насильства в поліції України (2004-2017 рр.) / Д. Кобзін, А. Черноусов, К. Коренева, М. Колоколова. / Харків, Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД). - 2017.
8. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий, О. А. Мартиненко, М. О. Медведєва, В. В. Пархоменко; за заг. ред. А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини, <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Na-mezhi-vyzhyvannya.pdf>
9. Незаконні затримання та катування, здійснені українською стороною в зоні збройного конфлікту на Сході України: Інформаційний звіт Української Гельсінської спілки з прав людини, Харківської правозахисної групи та неурядової організації «Truth Hounds»/ Андрій Гладун, Світлана Валько, Сергій Мовчан, Олег Мартиненко, Яніна Смелянська/ Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група, неурядова організація «Truth Hounds» – Київ, 2017. – 28 с., <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Nezakonni-zatrymannia-ta-katuvaniia.pdf>

10. Резюме Звіту за результатами моніторингу імплементації Національної стратегії у сфері прав людини (1 грудня 2015 року – 01 грудня 2017 року), https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Web_NazStrategy_HumanRights_Ukr_A5.pdf
11. Свобода слова в умовах інформаційної війни та збройного конфлікту / А.Б. Блага, О.А. Мартиненко, Б.С. Мойса, Р.В. Шутов; за заг. ред. О.А. Мартиненка/ Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., 2017. – 85 с. з іл., https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/Web_Svoboda_Slova_A5_Ukr3.pdf
12. Універсальний періодичний огляд: альтернативний вимір. Компіляція альтернативних доповідей організацій громадянського суспільства. Третій цикл УПО, Україна: ПРООН в Україні, 2017. https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/UPR_3rd-cycle_CSOs_ua.pdf
13. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 16 лютого 2017 року по 15 лютого 2018 року
14. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / [І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін.]; під заг. ред. Т. Печончик. – Київ, 2017. – 308 с.
15. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 2017
16. Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2017 році. <https://minjust.gov.ua/files/genera/2018/02/20/20180220171407-57.pdf>